

DESPRÉS DE LA GUERRA

La vida quotidiana sota el franquisme

ReusCultura
Museus de Reus

DESPRÉS DE LA GUERRA

La vida quotidiana sota el franquisme

Museu Salvador Vilaseca

Del 16 de novembre de 2023

al 15 de gener de 2024

ReusCultura

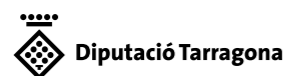
Museus

INSTITUT MUNICIPAL
REUS CULTURA

Generalitat
de Catalunya

Diputació Tarragona

ReusCultura

AJUNTAMENT DE REUS

Alcaldessa: Sandra Guaita Esteruelas

INSTITUT MUNICIPAL REUS CULTURA

Presidència: Daniel Recasens Salvador

Gerència: Oriol Nicolau i Tell

MUSEUS DE REUS

Direcció: Marc Ferran Sans

Equip del Museu de Reus:

Raquel Aparicio Mainar

Jordi Bertran Serra

Àlex Cervelló Salvadó

Anna Figueras Torruella

Elena Martí Estrada

Jaume Massó Carballido

Anna Miralles Cabré

Josep Torrents Alberich

Francisca Valentín Manzano

GUIÓ I COORDINACIÓ:

Salvador Palomar Abadia

RECERCA / DOCUMENTACIÓ:

Àlex Cervelló Salvadó

Raquel Ferret Lorenz

Anna Figueras Torruella

Montserrat Fonts Pallach

Judit Gamundi Font

Dolors Juanpere Bigorra

Núria Segura Capella

Ferran Sugranyes Liñana

Francisca Valentín Manzano

REVISIÓ DE TEXTOS:

Jaume Massó Carballido

DOCUMENTS I FOTOGRAFIES:

• Arxiu Municipal de Reus

• Arxiu Abadia de Montserrat:
Ramon Perera

• Centre de la Imatge Mas Iglesias Reus:

› Ajuntament de Reus:

NIEPCE

Zerkowitz

› Arxiu Històric de l'Agrupació

Fotogràfica de Reus:

Borràs Sotorra, Eduard

Cuadrada Gibert, Manuel

Escolà Gibert, Antoni

Ferré Aulès, Salvador

Martra Nolla, Antoni

Massó Vidal, Josep

Olivé Salvadó, Jordi

Ornosa Soler, Josep

Pedrola Marimon, Estanis

Pedrola Rovira, Estanislau

Prunera Sedó, Josep

Solà Llagostera, Francesc

Subirà i Rocamora, Francesc

› Ferran Pagès, Ramon

› Ferran Roca, M. Lluïsa

› Iglesias, família - Col·lecció

› Marimón Coca, família

› NIEPCE

› Rius Vilaplana, Ramon

› Salas Borrell, Francesc - Col·lecció

› Tricaz, família - Col·lecció

› Vidiella Martí, Ramon

› Vidiella Simó, Pere

› Figueras Torruella - família

• Fons fotogràfic del CDPM Carrutxa,
cedides per:

Xavier Colom Soronellas

Ezequiel Gort Juanpere

Enric Masip Gorgori

AUDIOVISUAL:

Atzavara productora audiovisual

Centre de la Imatge Mas Iglesias - Reus

DISSENY I PRODUCCIÓ:

Ovni comunicació visual

AGRAÏMENTS:

Ricard Aragonès Pascual

Axel Baiget Morrerres

Marta Ballester Gassó

Uska Ballester Gassó

Àngels Bargalló Bessó

M. Rosa Bargalló Pinyol

Gardènia Ratés Bartolomé

Elisenda Cristià Balsells

Gabriela Bastida Martorell

Úrsula Escarihuela Penas

Josep Ferret Cros

Mercè Folch Fontana

Isidre Fonts Masdeu

Ezequiel Gort Juanpere

Enric Masip Gorgori

Joan Navais Icart

Carme Pallach Estela

Lourdes Piqué Martorell

Mariona Quadrada Monteverde

Clara Rivas Sugranyes

Carme Tost Asens

Ramona Torruella Tombes

Maria Teresa Vallvé Jover

Delfina, Maria i Josefina Montes Oberholzer

Família de Josep Casals Artigas

Família de Pere Bonet Fortuny

Família de Pepita Grau Font

I a totes les persones que, en el transcurs
dels darrers anys, han compartit amb
nosaltres les seves vivències i els records
d'aquella època.

• Arxiu Municipal de Reus

• Centre de Documentació del

Patrimoni i la Memòria/ CARRUTXA

• Centre de Lectura de Reus

Edita: Institut Municipal Reus Cultura

Octubre de 2023

Imprimeix: Day-Print

DL: T-980-2023

TAULA DE CONTINGUTS

- 9 (Un) Després (tan llarg) de la Guerra**
Daniel Recasens Salvador
- 13 Un recorregut per l'exposició**
Salvador Palomar
- 14 El nou règim
21 Més que victòria, revenja
36 Autarquia i estraperlo
39 No patir gana
42 Entre la tradició i la imposició
47 *Por la gracia de Dios*
49 Créixer després de la guerra
52 Una escola per a la *Nueva España*
53 Una mirada enrere
55 Clandestinitats i resistències
- 63 Res no era de veritat.**
Els records personals sobre el primer franquisme i la vida de la comunitat.
Dolors Marin i Silvestre
- 79 Sang, suor i llàgrimes.**
Apunts sobre la repressió franquista a Reus (1939-1945).
Joan Navais i Icart
- 95 Educació i formació de les dones sota el franquisme.**
Meritxell Ferré Baldrich
- 113 La guerra va acabar el 1939?**
Les partides guerrilleres del Camp de Tarragona i les muntanyes de Prades: el cas dels Teixidors.
Anna Pastor Roldán
Axel Baiget Morrerres
- 127 Com els crancs.**
Les arts plàstiques durant la postguerra a Reus.
Marc Ferran
- 141 Riquesa fictícia i falsa prosperitat.**
L'economia de postguerra 1939-1959.
Anna Figueras Torruella
- 157 Entre la repressió i l'autarquia: Reus, 1939-1945.**
Ester Magriñá
- 180 Arxius, fonts oral i bibliografia**

**LA GUERRA QUE VINDRÀ
no és la primera. Abans
hi ha hagut altres guerres.**

**Quan la darrera va acabar,
hi havia vencedors i vençuts.
Entre els vençuts, el poble
passava fam. Entre els vencedors,
el poble passava fam també.**

Bertolt Brecht

Sardanes a Reus.
1947.
NIEPCE.

(UN) DESPRÉS (TAN LLARG) DE LA GUERRA

Daniel Recasens Salvador

Regidor de Cultura i Política Lingüística

Les guerres són cruels, tràgiques i sagnants. El que passa després, també, encara que molt sovint quedí amagat en l'oblit, normalitzat. El 15 de gener de 1939, les tropes franquistes entren a Reus. La ciutat havia estat bombardejada en més de cent ocasions, bona part de la seva població havia marxat a l'exili, al front o bé s'havia refugiat en unes condicions més que precàries. La guerra s'havia endut pràcticament tota la vida cultural i econòmica que havia impregnat la ciutat des del final del segle XVIII, venien anys de sobreviure i resistir. Les conseqüències de la victòria franquista i la instauració de la dictadura van afectar a diversos àmbits: la repressió política, la pèrdua de llibertats, l'escassetat i carestia de subsistències i productes de primera necessitat, l'estraperlo, el retorn a tecnologies del passat, l'ensenyament, la persecució de la llengua catalana, la religiositat i moral forçada pel nacionalcatolicisme, etc. I aquest període, a còpia d'any rere any rere any, s'enredà i intensificà fins a esdevenir un capítol llarg i fosquíssim que estem convençuts que cal explicar.

Després de la Guerra estira els fils de la memòria oral i escrita de persones que van viure aquests moments en primera persona. Mira de posar el focus en els efectes de l'ocupació en qüestions tan quotidianes com la pròpia subsistència, l'escola o l'art. Com a contrapunt, anem topant-nos amb citacions del dictador, Francisco Franco i el contrast esdevé encara més bèstia. Hi descobrirem com diversos personatges anònims van fer seva la resistència cultural i política mitjançant petites accions, potser menys perceptibles, però sens dubte clau perquè la llavor del catalanisme –ligat sempre a la democràcia i la llibertat de pensament– rebrotés fins a vèncer de nou el franquisme.

I, tanmateix, l'exposició arriba al seu tram final amb una reflexió (un avís per a navegants si voleu) que proposa la llarga ombra que projecta l'estàtua del dictador que esquitxa i embruta encara la vida social i política fins als nostres dies.

I de l'exposició al catàleg hi havia només un pas. Volem fixar i documentar aquesta mostra perquè igual que creiem que valia la pena arribar fins aquí, creiem encara amb més fermesa que no havia de ser debades.

Després de la Guerra s'ha fet en col·laboració amb el Centre de Documentació del Patrimoni i la Memòria Carrutxa.

Small red rectangular label with illegible text.

Desfilada militar per a celebrar el "Día de la Liberación". 15 de gener de 1940. Antoni Martra Nolla.

UN RECORREGUT PER L'EXPOSICIÓ

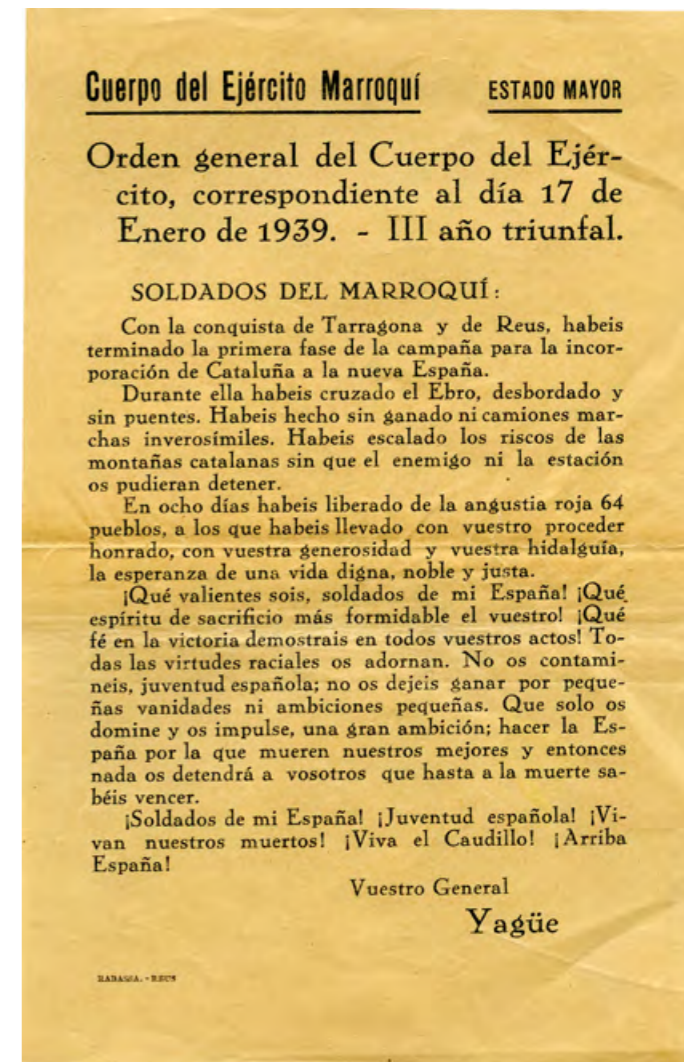
Salvador Palomar

«Després de la Guerra» és una exposició que ens apropa a diferents aspectes de la vida quotidiana sota el primer franquisme, en el període que abasta des de l'ocupació de la ciutat de Reus per part de les tropes mal anomenades *nacionals*, el 15 de gener de 1939, fins al final de la dècada dels cinquanta.

Els continguts de l'exposició sorgeixen, en bona part, de la memòria personal, oral i escrita, a partir dels records dels protagonistes del moment. En aquest sentit, empra tant cites del pensament de Francisco Franco que contrasten amb els testimonis de persones de Reus i d'altres poblacions. L'exposició recrea, així, situacions comunes d'un passat ben present en la memòria i dona veu a persones poc o gens conegudes, però que són representatives de la situació viscuda, tant pel que fa a la repressió que es va patir, a diversos nivells, com a la subsistència quotidiana, la penúria econòmica, l'escola, l'art o la resistència cultural i política.

L'escut de la Falange —*el yugo y las flechas*— obligatori a l'entrada de totes les poblacions i en edificis oficials i emblemàtics, rep als visitants sobre una imatge del Reus malmès per les bombes franquistes: cases enrunades i dones treballant al carrer, a prop de l'entrada d'un refugi antiaeri. És la imatge d'una ciutat en què la por a la mort i la destrucció de la guerra deixava pas a una dictadura que adoptava, entre altres, la representació de la unitat d'Espanya i els valors catòlics i heroics de la *raza*, que simbolitzava l'emblema heràldic dels anomenats *Reyes Católicos*.

El 15 de gener de 1939, les tropes franquistes —autoanomenades nacionals— van ocupar la ciutat de Reus. Començava així un règim de dictadura, amb el poder concentrat en Francisco Franco Bahamonde (1892-1975), general rebel, esdevingut Generalíssim, cap de l'exèrcit que —després de tres anys de guerra— derrotà les forces lleials a la República.

Missatge del general Yagüe als soldats del Cuerpo del Ejército Marroquí, arran de l'ocupació de Reus i de Tarragona. Full imprès a Reus.

El nou règim

Un primer plafó ens introdueix a les característiques del nou règim sorgit de la guerra de 1936-1939.

El règim franquista es defineix pel seu caire autoritari, unitarista espanyol, tradicionalista, ultracatòlic, oposat a la República i a tota forma de democràcia liberal. Amb una estructura fortament jeràrquica, atorgà el protagonisme a l'exèrcit i un poder exagerat a l'Església, cercant la submissió de la població i reprimint tota dissidència.

Un tipus de feixisme que, tot i el distanciament formal respecte a altres models i l'evolució imposada pel context internacional, en què es presentà com a referent de l'anticomunisme, va mantenir sempre la divisió entre vencedors i vençuts.

Un règim que, des de l'aïllament inicial i l'autarquia econòmica, evolucionà cap a un desenvolupament capitalista fonamentat en les desigualtats entre els vencedors, que acumularen poder econòmic i polític, i les classes populars.

Del nou règim en sortiren directament beneficiats aquells que havien passat a la zona rebel i encara més aquells que podien fer valer la seva condició d'excombatents o d'excaptius, que havien estat en les presons republicanes.

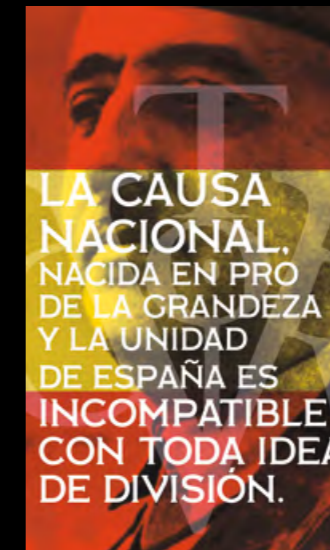
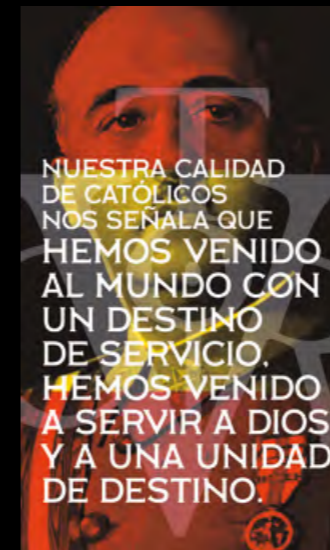
La majoria de les autoritats locals del primer franquisme eren catalanes. I moltes ja havien exercit càrrecs durant la dictadura de Primo de Rivera o en el Bienni Negre (del novembre de 1933 al febrer de 1936) del període republicà.

A banda dels grans propietaris i de les classes acomodades que s'havien vist afectats per les mesures socials de la República o per les col·lectivitzacions durant la guerra, el franquisme –si més no en un primer moment– comptà amb el suport de sectors populars, sobretot per estar en desacord amb la persecució religiosa de 1936.

En l'estructura autoritària del franquisme, els governadors civils foren una figura clau en la política repressiva i inquisidora de la dictadura, com a braços executors de l'ortodòxia franquista.

En els primers anys, els diversos sectors que donaven suport a Franco es barallaven per a obtenir més poder. Les lluites entre falangistes, tradicionalistes, monàrquics i ultracatòlics –l'Església comptava amb un enorme poder polític en els primers anys del règim– motivaren sovint canvis de governadors i alcaldes.

Per a posar fi als conflictes i donar una aparença democràtica a l'exterior, Franco va promulgar el 1945 una llei de bases del règim local, copiada de la llei feixista italiana de 1937. Per a treure poder a la Falange, la llei establí que tots els alcaldes esdevinguessin automàticament caps locals del Movimiento, que ho integrava tot. També es preveia la renovació cada tres anys, en teoria per a evitar el caciquisme i la corrupció. A la pràctica, servia per a tenir els càrrecs ben lligats, sota l'amenaça d'expulsió si es desviaven de les consignes oficials.

Un seguit de banderoles, amb màximes del dictador, ens obliguen a aixecar la vista per a copsar, des de baix, la imposició ideològica del franquisme.

En aquest àmbit es recrea un ambient domèstic mostrant dos aparells de ràdio de l'època. El control dels mitjans de comunicació és una necessitat per a qualsevol dictadura. El nou règim va eliminar els diaris locals –el *Diari de Reus*, històricament conservador, va poder treure només mitja dotzena de números abans de ser suprimit,– i s'edità una única publicació per a tota la província: el *Diario Español de la FET y de las JONS*.

Les dues ràdios, el mitjà de comunicació més a l'abast de la majoria de població, reproduïen alternativament fragments de la programació del moment, que acompanyava les feines quotidianes i aportava distracció –amb els consultoris sentimentals o les radionovelles–, sempre d'acord a les pautes morals i ideològiques del règim. També sonen talls de les emissores que s'escoltaven d'amagat, amb el volum baix per a no ser descobert pels veïns, com la *Pirenaica*. I, a vegades, un tema musical dedicat, en un programa d'entreteniment d'emissores com Ràdio Andorra, podia servir per a transmetre missatges de suport des de l'exili, per als familiars que es trobaven a l'interior.

Creu provisional en record dels "Caiguts" a la plaça dels Màrtirs (actualment plaça de la Llibertat). 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

Luis Orgaz, capità general de Catalunya, José Mª Fernández de Velasco, alcalde de la ciutat, i els caps provincial i local del Movimiento, es dirigeixen a posar la primera pedra al monument als "Caiguts", acompanyats dels macers de la ciutat, tot atorgant a l'acte la solemnitat dels dies assenyalats. 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

El nou règim

Amb imatges del fons del Centre de la Imatge Mas Iglesias, es presenta la situació del país, i en particular de la ciutat, un cop acabada la guerra: manca d'aliments i augment de les malalties infeccioses, en un país ple de famílies trencades.

La inauguració del *monumento a los Caídos por Dios y por España*, a l'antiga plaça dels Quarters –aleshores rebatejada com a *de los Mártires*– el 1940, suposà l'exaltació d'aquesta cultura de victòria i el record només als seus morts, a l'igual que la visita de Franco a Reus, el 1942, o la celebració del *Día del Caudillo*, esdevenen solemnitats forçades en què la ciutat ha de mostrar la seva adhesió al nou règim, amb un ritual que mostra la complicitat entre l'Església i l'Estat.

Duració: 7:21 minuts
<https://youtu.be/45H8ZaIbtG0>

Inicialment, el franquisme no era un règim polític homogeni. Les diverses tendències polítiques que van donar suport a la rebel·lió, però, foren assimilades pel dictador en un partit únic.

El franquisme estava integrat per diverses famílies, institucionals i polítiques, que Franco tingué cura d'assimilar, neutralitzar o eliminar, agrupades en el Movimiento Nacional que el tenia com a líder suprem. Entre les institucionals, **els militars** que van fer costat a la revolta. En un primer moment, el règim franquista se sustenta sobre una jurisdicció de guerra, estrictament militar, més enllà de la fi dels combats. Foren un component clar en el control de la població. L'exèrcit fou un dels pilars del règim, tot i que, durant la Segona Guerra Mundial, alguns generals es distanciaren de Franco, qui tenia com a màxim col·laborador al seu cunyat Ramón Serrano Suñer, totalment identificat amb el nazisme alemany.

Els falangistes, ideològicament molt propers al moviment feixistes europeus, defensaven un estat nacionalsindicalista, de partit únic, totalitari, amb un sindicat vertical –per rams de producció– i l'adoctrinament permanent de la societat.

La Falange fou creada el 1933 per José Antonio Primo de Rivera i, l'any següent, es fusionà amb les Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista. Comptava amb organitzacions juvenils –el Frente de Juventudes– i de dones –la Secció Femenina. L'abril de 1937, en plena guerra, Franco unificà en un mateix partit la Falange i la Comunità Tradicionalista, que reunia el carlins.

Els tradicionalistes, que eren seguidors del carlisme i que, malgrat haver-se fusionat amb la Falange, conservaven una identitat pròpia, venien d'un moviment polític ultraconservador nascut al segle XIX –caracteritzat per un catolicisme militant– i ben arrelat a Catalunya per la seva oposició al centralisme en la reivindicació dels furs regionals. La seva organització paramilitar fou el Requeté.

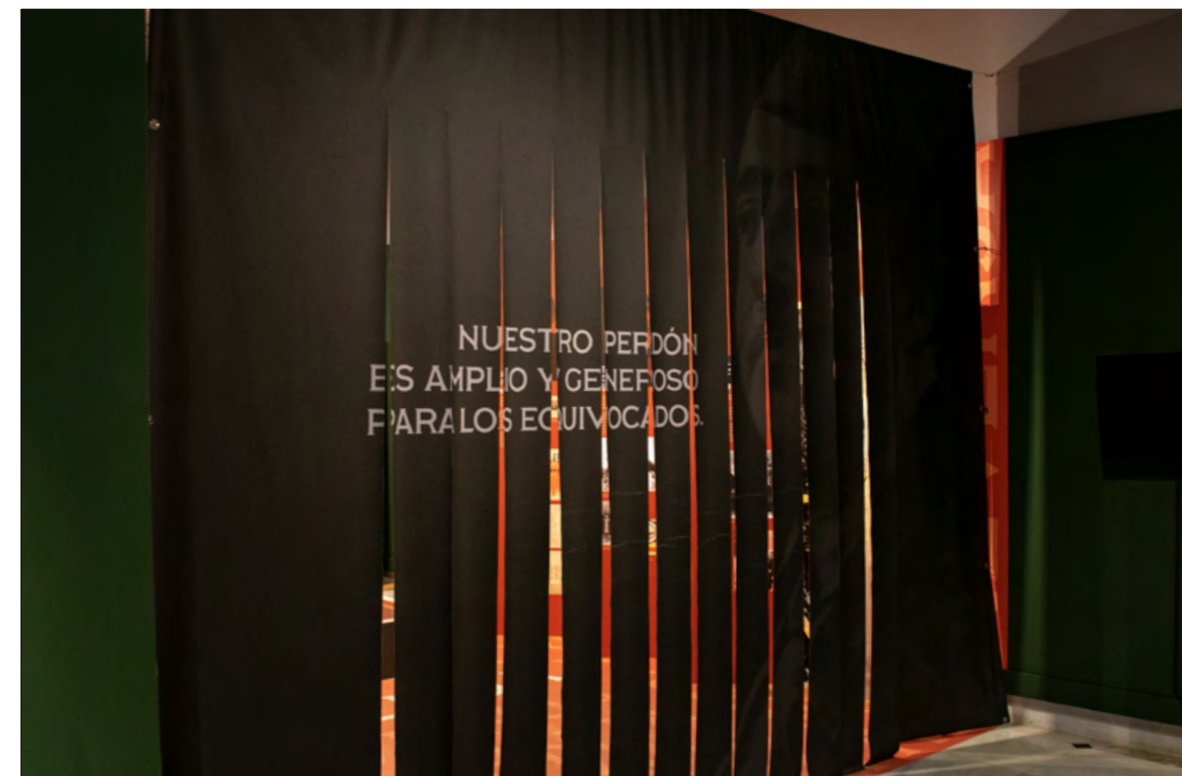
Els monàrquics, inicialment eren partidaris de la restauració al tron de Juan de Borbón, hereu de la corona espanyola i que residia a Portugal. Franco, però, va optar pel fill, Juan Carlos, com a successor i continuador del Règim.

Els nacionalcatòlics, emparats en l'enorme poder de l'Església, alguns procedents de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), s'agrupaven en els moviments d'Acción Católica, l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas i l'Opus Dei, una organització –creada el 1928– que anà creixent en influència i que seria decisiva a partir de la dècada del 1960.

Presentant-se com a capdavanter de l'anticomunisme, Franco aconseguí –en un context global d'enfrontament entre blocs– el suport dels Estats Units per a consolidar el règim. A partir de 1957, els tecnòcrates –partidaris de la liberalització de l'economia, afins a Juan Carlos i amb molts membres de l'Opus Dei– obriren una nova etapa del franquisme, basada en el desenvolupament econòmic i la modernització i que cercava equiparar Espanya amb el model capitalista occidental.

Imatge del 21 de gener de 1939.
Autor desconegut.

Més que victòria, revenja

Una cortina amb una frase de Franco tanca el primer àmbit. En els primers mesos de la postguerra, el règim va intensificar la propaganda per a tranquil·litzar les persones que s'havien amagat i motivar el retorn a l'estat d'aquelles que havien creuat els Pirineus fugint de l'ocupació, per mitjà de la premsa i ràdio oficials, o també repartint fulls en els camps de refugiats. El nou règim volia transmetre un missatge de perdó als vençuts: Espanya necessitava l'esforç de tots els seus homes, per a redreçar el país.

La realitat, però, fou una altra. Malgrat les declaracions del règim que no serien perseguits aquells que no tinguessin les mans tacades de sang, el cert és que la repressió que van patir els republicans fou molt dura i a diversos nivells.

Més enllà de la victòria militar, el franquisme volia la revenja.

El franquisme se sustenta sobre el convenciment que tothom pot ser culpable, si no demostra el contrari, i sobre la repressió de tota dissidència política.

Emprendre el camí de l'exili cap a altres països serà la forma de sobreviure per a centenars de milers de vençuts. Molts altres optaran per exilis interiors i restar amagats, a les ciutats o a la muntanya, marxar dels seus pobles o fer vida discreta en públic, abandonant tota mena d'activitat social.

Els camps de concentració s'omplien de presoners de guerra que eren classificats per a ser alliberats –i, en molts casos, tornar a començar el servei militar–, destinats a batallons de treballadors o traslladats a presons.

Les presons s'ompliren d'homes i dones, per haver exercit càrrecs públics o per haver estat denunciats. Primer, les denúncies eren anònimes, però n'hi havia tantes que les autoritats van quedar desbordades i van exigir que els denunciants s'identifiquessin amb nom i cognoms, fet que les va reduir dràsticament.

La por a ser denunciats esdevingué una eina de control per part del règim. La justícia era, en definitiva, un joc de contraposició entre denúncies i avals, on tothom és culpable mentre no es justifiqui el contrari.

Moltes persones perdran la vida més enllà de la fi dels combats. Des d'execucions incontrolades a càrrec de grups falangistes, sense judici, a consells de guerra sense cap mena de garanties que culminen en pena de mort.

En els primers mesos de l'ocupació franquista, la quantitat de presoners de guerra era enorme i això obligà les autoritats militars a habilitar diferents camps de concentració provisionals, on els soldats eren classificats amb l'objectiu de poder-los castigar millor, ja fos a través dels batallons de treball o a les presons.

A Reus, n'hi hagué de repartits entre la Boca de la Mina i l'Institut Pere Mata, i als edificis de l'antiga Escola del Treball i de la sedera Pich i Aguilera, rere l'Hospital de Sant Joan. En aquest, sembla que es concentraven els oficials.

Sobre aquest camp s'explica que, el 1951, en un moment en què la ciutat patia per la sequera, es volgué rehabilitar el pou de la sedera. Els miners que hi van baixar van descobrir que era ple de cadàvers.

Entre els anys 1939 i 1942, el camp de concentració més gran era ubicat en l'antiga caserna de Cavalleria de l'actual plaça de la Llibertat. Hi van passar milers de presoners republicans, en unes condicions de vida lamentables, vexants i humiliants.

D'altra banda, els nombrosos detinguts per denúncies passaven per la presó municipal del Roser i, d'allí, eren enviats a les presons tarragonines de la Punxa i de Pilats.

Les golfes de l'edifici de les Germanetes dels Pobres foren un lloc on anaven a parar les dones detingudes.

L'exili va permetre moltes persones poder fugir de la repressió tot pagant, però, un preu molt alt: haver de començar una nova vida desarrelada dels seus orígens.

«Els refugiats antifeixistes érem persones diferents de les normals, érem menys preats perquè no teníem llar, ni família, ni pàtria, ni religió. Per les nostres maneres de pensar, ningú no ens tenia cap consideració. Joves com érem, anàvem vestits amb la roba miserable que teníem.»
(Alfons Martorell)

L'exili fou diferent –però mai agradable– per a uns quants dirigents polítics i personalitats, o per als soldats i per a la població que fugia de les tropes de Franco. Malgrat el suport de les organitzacions d'esquerres, i d'algunes entitats religioses –que acolliren dones i infants–, la vida a l'exili esdevingué prou difícil. Fos a països d'Europa o d'Amèrica, l'exili suposà un trencament en la trajectòria professional de moltes persones i un desarrelament de la comunitat en què havien viscut.

Quant a l'Estat francès, els relats de la majoria dels emigrats de les classes populars ens parlen de la separació entre homes i dones, d'uns camps d'internament francesos en condicions lamentables i de la posterior recerca de feina en un país que es mirava els refugiats com a estranys o sospitosos. Algunes famílies van tardar anys en reagrupar-se, i d'altres no ho van poder fer mai.

Malgrat no entrar en la Segona Guerra Mundial, el franquisme es posicionà clarament a favor de l'Alemanya nazi amb l'enviament de tropes –la *División Azul*– o la negació de la nacionalitat espanyola als deportats en els camps de concentració.

La *División Azul*, 250 Divisió d'Infanteria de la Wehrmacht, fou una unitat de l'exèrcit espanyol que, des del 1941, va lluitar a favor de Hitler durant la Segona Guerra Mundial, principalment al Front Oriental contra la Unió Soviètica.

Pàgs. 22-23.
Detalls de l'àmbit de l'exposició, amb una maleta d'exiliat i diversos documents i impresos dels primers anys de la postguerra.

REUS

Boca de la Mina / Institut Pere Mata.
En els primers mesos, camp de presoners de guerra i classificació.

Presó del Roser.
Després de les detencions, anaven d'aquí a la Punxa i a Pilats (Tarragona), o bé a la Model (Barcelona).

Antiga caserna (plaça de la Llibertat).
Principal camp de concentració de presoners de guerra de la ciutat, de classificació i destí a batallons de treballadors o presó.

Golfes de l'edifici de les Germanetes, al passeig,
emprat com a centre de detenció de dones

Escola del Treball / Pic Aguilera.
En els primers mesos, camp de presoners de guerra i classificació.

Era integrada majoritàriament per voluntaris falangistes i altres combatents del bàndol franquista, convençuts de continuar la creuada anticomunista, en conseqüència al destí universal que el franquisme atorgava a Espanya. Tanmateix, una part dels seus membres hi anaren forçats, per salvar la seva vida o la de seva família de la repressió.

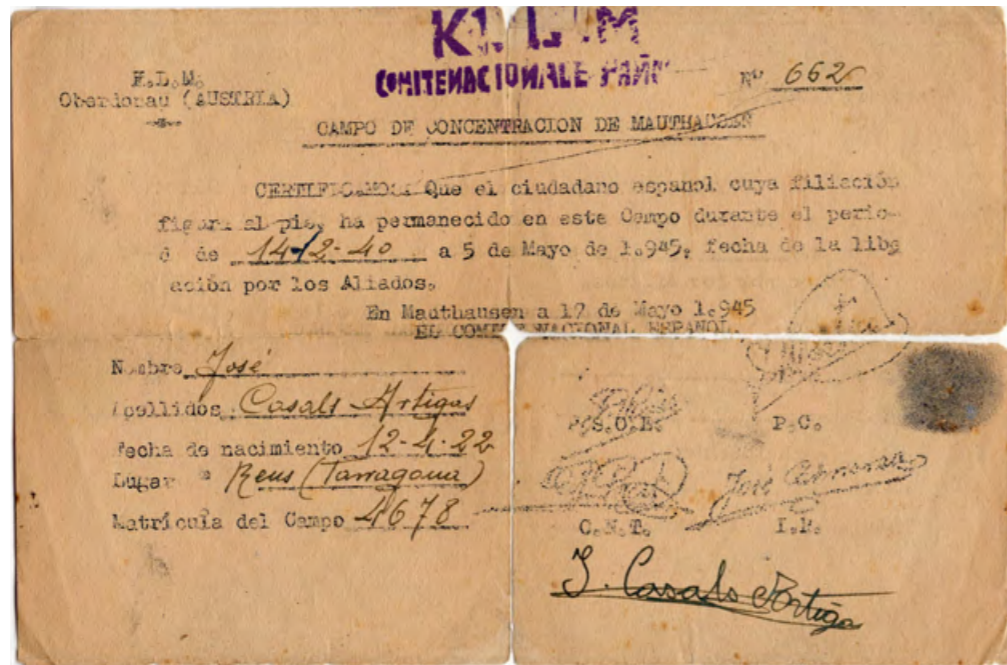
La *División* va sofrir greus pèrdues tant pels combats com per l'acció del fred. A partir de maig de 1942 hi arribaren més efectius, per a cobrir les baixes i rellevar els combatents ferits o morts. Fou retornada entre 1943 i 1944.

Fracàs militar absolut, en la postguerra Franco emprà com a instrument de propaganda l'existència de presos de guerra espanyols a l'URSS, presentant-los com a herois i màrtirs.

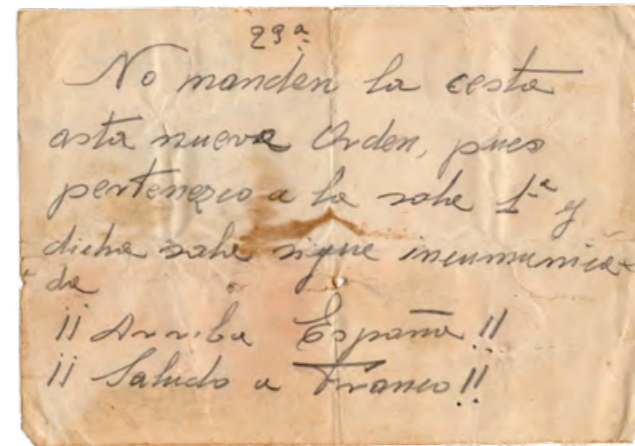
Entre les persones que van patir l'exili, algunes acabaren als camps de concentració de l'Alemanya nazi. De les nostres comarques, coneixem exemples com el de Neus Català i Pallejà, membre del Partit Socialista Unificat de Catalunya, nascuda als Guiamets, que fou deportada al camp de Ravensbrück. Un cop alliberada, continuà amb el seu activisme antifeixista tant a França com en el seu retorn a Catalunya.

També Joan Escuer Gomis, de Cornudella de Montsant, del PSUC, que passà pel camp de Dachau. O del cenetista reusenc Josep Martí Amorós, deportat a Gusen, i de Llop Massagé Bruch, que recollí la seva experiència a *Mauthausen, fin de trayecto un anarquista en los campos de la muerte*.

Però aquests no foren els únics. Un mínim de 35 reusencs, 17 de la resta del Baix Camp i 29 del Priorat foren deportades als camps nazis.

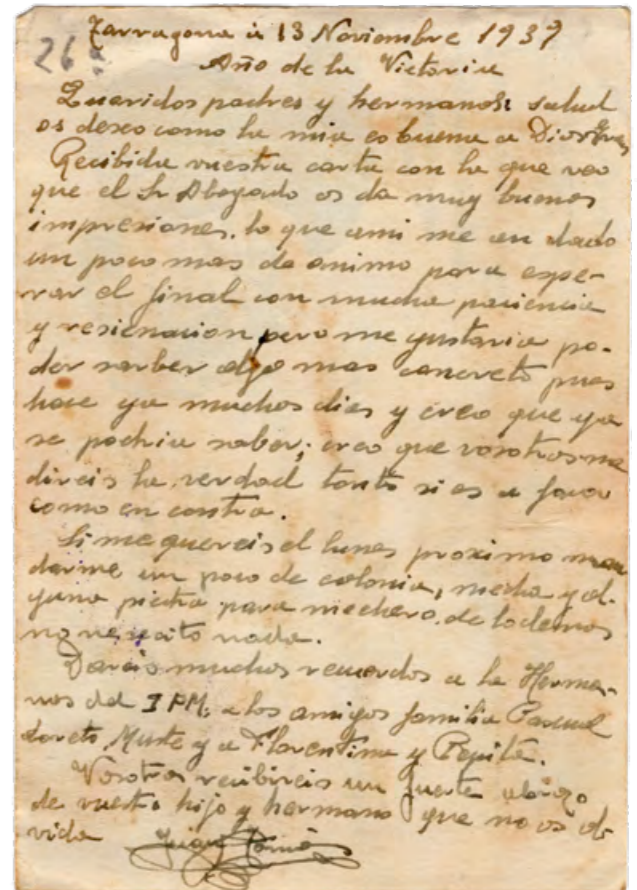
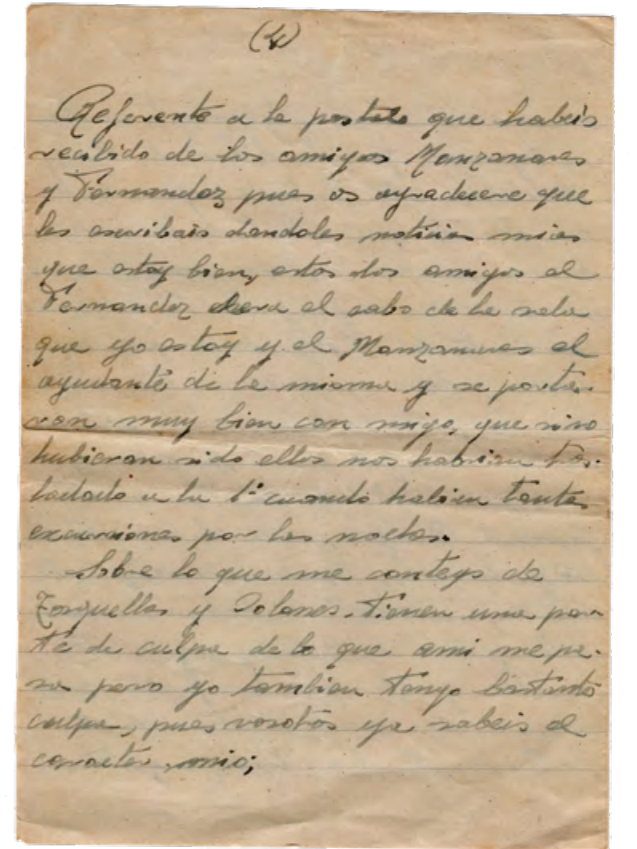

Document relatiu a un dels reusencs que estigué en el camp de concentració del Mauthausen entre 1940 i 1945.

Les seves comunicacions amb la família reflecteixen –des de l'esperança fins al progressiu desànim– la vida a la presó i les necessitats dels presos.

Documentació del fons de l'Arxiu Municipal de Reus.

L'exposició proposa uns quants exemples, pocs entre molts, de persones que van patir la repressió del franquisme per raó del seu compromís ideològic o pel fet de ser familiars d'altres persones destacades per la seva actuació durant el període republicà i durant la guerra, o perseguides per les noves autoritats. Són dones i homes, en la seva majoria, pràcticament desconeguts per la població i que la mostra ha volgut recuperar, a partir dels testimonis familiars i la documentació d'arxiu.

MATILDE SABATÉ GRISÓ

Va néixer a Reus el 1904. A la dècada dels anys vint, el seu germà Pere, ferroviari com el pare, fou traslladat a Sils (la Selva) i ella l'acompanyà.

Afiliada a la CNT, fou nomenada –durant la guerra– mestra de pàrvuls pel Consell de l'Escola Nova Unificada. Fou parella de José Soto, qui –a l'esclat de la guerra Civil– havia esdevingut president del Comitè Revolucionari de Sils.

En acabar la guerra, convençuda que no estava implicada en cap fet de sang, no volgué marxar a l'exili. Fou detinguda, sotmesa a consell de guerra sumaríssim i acusada de ser secretària del Comitè, d'anar armada, d'haver acompanyat un piquet en el saqueig i destrucció de llocs de culte i d'haver presenciat assassinats. Fou afusellada a Girona, el 28 de juny de 1940.

ANTÒNIA ABELLÓ FILELLA

Esriptora, periodista i feminista, membre del grup Feminal del Foment Nacionalista Republicà adherit a Esquerra Republicana de Catalunya, fou una activa propagandista i col·laborà en el diari reusenc *Foment* i en altres publicacions.

L'1 de juny de 1939 fou detinguda. Condemnada pels seus escrits que «envenenaban a las masas», restà empresonada fins al 1941 en el convent de les Oblates de Tarragona, convertit en presó de dones pel govern de Franco. Li fou prohibit donar classes de català. Va escriure unes memòries que, amb el títol de *La sala llarga i altres escrits*, van ser publicades per l'Ajuntament de Reus el 2009.

PAU FONTANA MAÑÉ

Era el majordom del Centre de Lectura de Reus. Pare de Rafael i d'Isidre Fontana Ivern, mestre, que fou regidor municipal de Cultura i responsable d'Ensenyament pel Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

El 1936, Pau Fontana fou nomenat president de l'Associació d'Empleats d'Entitats Culturals, Polítiques i Sindicals. L'abril de 1939, fou detingut i portat a la presó de Reus, i després a la de la Punxa, a Tarragona. Un consell de guerra el condemnà a cadena perpètua, per les seves suposades activitats en favor del POUM, i passà a la presó tarragonina de Pilats i després a la Model de Barcelona.

El maig de 1942, va sortir en llibertat provisional. El càrrec de majordom va ser suprimit després de la guerra i no va poder recuperar la seva feina al Centre de Lectura. En el quadern *El meu llibre estimat* és un manuscrit que anota una relació de persones de Reus i d'altres poblacions que van ser executades pels franquistes o van morir a la presó.

RAMON CLARET GUAL

Nascut a Òdena, afiliat a la CNT, en acabar la guerra va marxar a França, on participà en accions de resistència contra els nazis.

Retornat a Catalunya, fou empresonat però aconseguí fugir en un trasllat, gràcies a una acció de guerrilla urbana.

Emprant el nom de Ramon Tarràs Vidal, s'integrà en un grup de la resistència llibertària a Barcelona, aconseguint queviures per a les persones amagades a la ciutat, col·laborant en la seva fugida a l'exili o repartint la propaganda que arribava de l'exterior. El 1946, va caure cosit a trets per la policia en un carrer, però salvà la vida pel rigor d'un oficial de l'Exèrcit que considerà necessari que fos jutjat. Després d'anys de presó, en diversos indrets de l'Estat, sortí en llibertat provisional el 1954 i va venir a Reus, on va viure la resta de la seva vida. Treballà com a ebenista, amb nom fals, fins a la mort del dictador, quan va poder recuperar la seva identitat.

JOAN TOMÀS BERTRAN

Fou un jove reusenc, infermer de l'Institut Pere Mata i militant de les Jovenuts del Partit Obrer d'Unificació Marxista, que fou afusellat pel franquisme el 15 de novembre de 1939. Mobilitzat com a infermer psiquiàtric, en acabar la guerra i convençut de no estar implicat en delictes de sang, no va marxar del país. Després de ser denunciat per un veí per rancúnies amb el seu pare, fou empresonat a Pilats, sotmès a consell sumaríssim i executat.

Una de les targetes postals que passà la censura militar de postguerra.

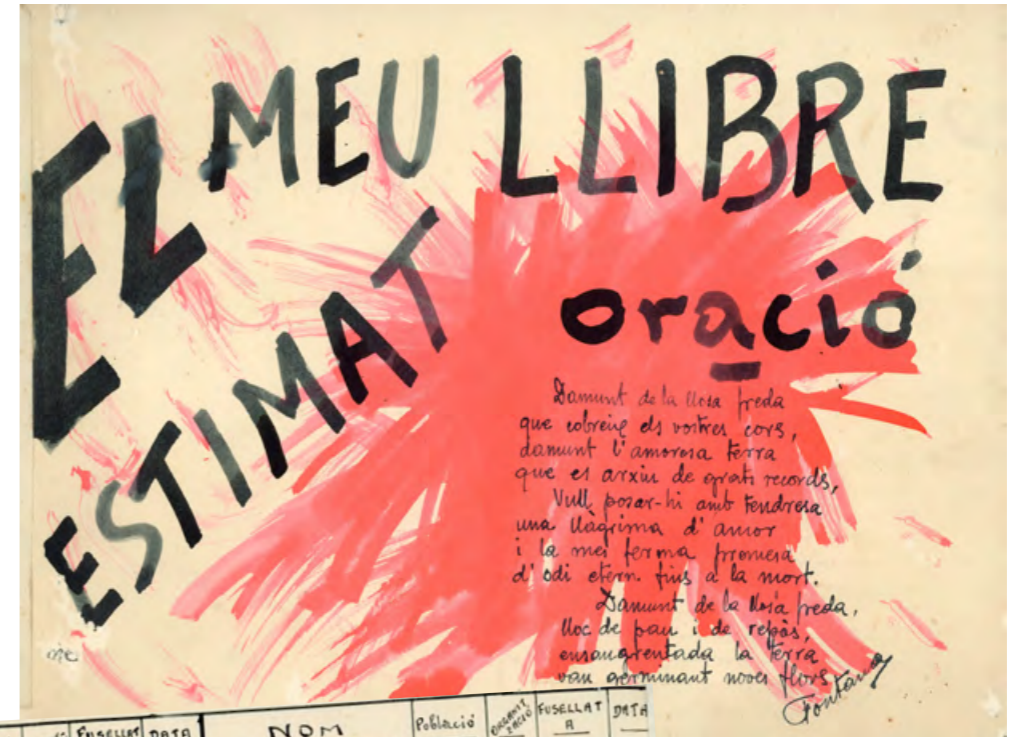
A l'entrada de les tropes franquistes, penjar la bandera espanyola monàrquica al balcó fou obligat, en qualsevol commemoració o festa, com a senyal d'adhesió al nou règim. Pepita Grau, que regentava una botiga de màquines de cosir al carrer de Jesús, optà per transformar la seva bandera catalana –aleshores, absolutament prohibida– en una bandera espanyola. Posteriorment, ja no la va refer, així sempre que l'havia de penjar, ella sabia que era una bandera catalana

El desembre de 1938, un decret del govern franquista va suprimir el valor del diner republicà. Els bitllets emesos després del 18 de juliol esdevien paper mullat.

També s'anul·laven els dipositats en comptes corrents o estalvi des d'aquella data, fet que abocà moltes persones a la misèria.

Detall de l'àmbit de l'exposició dedicat a la repressió de postguerra.

NOM	Població	ORGANITZACIÓ	FUSELLAT A	DATA	NOM	Població	ORGANITZACIÓ	FUSELLAT A	DATA
Pepita Fontana Grau	Rouss	C.N.T.	Tarragona	8-8-38	Salvador Jugraies Pedrola	Rouss			
Joan Tomàs Borràu	"	P.O.U.M.	"	15-11-37	Antoni Blane Païssa	"			
Joan Maurera Vallapina	"	"	"	12-7-37	Juan Onguera Jordà	"			
Bonaventura Fort Mardes	"	"	"	"	Salvador Domingo	Tortosa	C.N.T.		
Ramon Nebot Mahart	"	"	"	"	Josep Ballo	"	U.R.		
Miguel Gomez Escalé	"	"	"	"	Pere Borron	"	E.R.C.		
Miguel Veiana Trill	"	P.S.V.C.	"	"	Josep Folch	"	U.R.		
Jordi	"	C.N.T.	"	"	Joan Batet	"	P.O.U.M.		
Pau	"	"	"	"	Salvador Jimenoart	"	E.R.C.		
Marcos N. Diaz (Nau)	"	"	"	"	Enrique Jose Bricallé	"	P.O.U.M.		
Antoni Jimeno Adel	"	"	"	"	Ramon Llob	"	"		
Joan Corroera Vaupor	"	P.O.U.M.	"	"	Miguel Fous	"	"		
Miguel Pellicer Puig	"	"	"	"	Joanquim Fous	"	"		
"	"	C.N.T.	"	"	Antoni Sans	"	"		
"	"	"	"	"	Josep Vidal Calom	"	"		
"	"	"	"	"	Policarpo	"	C.N.T.		
"	"	P.S.V.C.	"	"	Marcosino Enela	"	"		
"	"	"	"	"	Nouelo Garcia	"	"		
"	"	P.O.U.M.	"	"	Francete Sagarra Mir	Sarrià	P.O.U.M.	Tarragona	21-5-38
"	"	"	"	"	Josep Ser	"	"		

Full del manuscrit de Pau Fontana (a dalt) i llistat referent a diversos represaliats de la demarcació. Cedit per Mercè Folch Fontana.

Aleshores fou quan es descobrí tot això del meu nom fals. I el 18 de març, el dia abans de Sant Josep, de 1940, van venir dos guàrdies civils a buscar-me per ser una dona perillosa. Em van detenir i em van portar en una sala on hi havia molta gent del poble i quatre homes (...) m'acusaven, em deien que era espia, que havia vingut d'espia amb un nom fals. I jo vaig agafar valor i vaig dir que no era veritat –el meu marit estava al meu costat, però no podia dir res: Ni he vingut amb un nom fals ni sóc una espia. Jo he vingut a Espanya per casar-me. Jo no estava batejada i per venir a casar-me aquí em vaig batejar a França, on també hi vaig néixer.

(Igualtat C.)

Quan erem a Reus van agafar la mare i la van tancar a la presó, i després crec que la van portar cap a Tarragona. Hi va estar 3 anys. Van dir que si havia anat a cremar santis, perquè de matar no va matar ningú, com que a casa nostra erem dels rojos. Quan vam tornar des de França, vam estar més d'un any a Reus i la van agafar. Si haguessim anat al poble, l'haurien agafat més ràpid.

(Jaume C.)

Vaig fer el Servei Social. Estava estudiant. El Servei consistia a fer sis mesos una feina d'oficina, administrativa, o sis mesos de menjador d'Auxili Social. Era l'any 42 o 43. Jo vaig fer la meitat d'oficina i la meitat d'Auxili Social, que eren uns menjadors on anaven totes les criatures que podien anar-hi, i entre les criatures tenien preferència sempre les que els pares no estaven ni a la presó ni estaven marginats per rojos. Al menjador que jo estava hi havia nens de tres anys fins a set o vuit, plens de polls. Portaven tots una carmanyola, una lletera que se'ls hi omplia a part del dinar. Es vigilava que mengessin. A molts crios els posàvem al safareig, els banyàvem, els pentinàvem i els hi passàvem la pinta estreta i els hi matàvem els polls. Al cap de quatre dies tornaven a tenir-ne.

(Carme M.)

Un dels molts i variades impositcions que ens posà el general Franco. En recordo una que era imprescindible quasi per caminar, era la xapa o emblema de l'Auxili Social. Si no l'exhibies, no podies fer cap consumició en cap establiment, ni menys passar a cap espectacle públic. En cas de no recordar de portar-la en un lloc ben visible o l'havies perduda, circulaven uns agents com policies que t'exigien de tornar-la a comprar.

Les moltes i variades impositcions que ens posà el general Franco. En recordo una que era imprescindible quasi per caminar, era la xapa o emblema de l'Auxili Social. Si no l'exhibies, no podies fer cap consumició en cap establiment, ni menys passar a cap espectacle públic. En cas de no recordar de portar-la en un lloc ben visible o l'havies perduda, circulaven uns agents com policies que t'exigien de tornar-la a comprar.

(Miquel S.)

Una "cunya" econòmica que el papa aquesta "cunya" la va fer amb llenya, amb encenalls, l'omplíem amb encenalls, era una "cunya" econòmica i al cap d'avall hi va fer un forat rodó i allevons ell tenia un pal i s'omplia d'encenalls i serradures s'anava taponant, i allò era lo foc que acalentava gairebé tot lo pis. Ben atxuxat, ben atxuxat, hi tenies calor.

(Delfina M.)

(Ricard A.)

Van començar amb racionaments i havíem d'anar a buscar el pa i ens donaven només un bocí. També ens donaven una mica d'arrís i d'oli, però era molt difícil aconseguir-ho. Una veïna anava a recollir el seu pa i el del seu fill que encara no havia tornat de la guerra i ens el donava a nosaltres. El tros de pa del meu pare i la meua mare, també el menjàvem la meua germana i jo. Passàvem molta gana i només ens donaven un tros de pa cada setmana.

(Úrsula E.)

Els caps de setmana, en aquella edat, no se sortia el dissabte a la nit. El diumenge, anàvem a missa. Després, anàvem a donar un tomet i havíem de ser a la una o a dos quarts de dues a casa.

Quan vaig ser una mica mes gran, en sortir del cine ja em deixaven anar a donar un tomet pel carrer Monterols, fins al carrer Llovera, amunt i avall, i a les nou havia de ser a casa. Perquè les nenes havien de ser a l'hora a casa.

(Maria A.)

Van intervenir i fiscalitzar tot allò més necessari per a la vida: el pa, l'oli, els cereals, el ferro per a la construcció... el propòsit devia ser que tot arribés al consumidor a un preu molt baix perquè després de la guerra el poble poqués comprar barat i refer-se. La cosa va anar al revés.

Els productors no podien fabricar a preus inferiors al del cost de producció. A les premises d'oli no els sortia a compte engegar la premsa i vendre als majoristes al preu estipulat pel govern. No es podia cultivar blat perquè s'havia de vendre a preus inferiors al cost de cultivar i, per tant, no hi havia farina i no hi havia pa [...]

Conseqüència, la trampa es produïa d'amagat, d'incògnit, i es venia d'incògnit. Negocis il·legals de productes intervinguts i l'estraperlo.

Al col·legi hi havia una nena que tenia el seu pare a la presó perquè havia estat un gran republicà i les xiquetes li feien el buit. El meu pare em deia: «Pobre de tu que li facis». Si ell és a la presó per una idea política, a mi també m'hi van posar. Cadascú pot pensar com vulgui.

Al venir la retirada tothom marxava, ja venien els altres. Jo vaig anar a Barcelona, que hi havia el germa de la mare, pero no vaig trobar la família. Vaig anar amb camió cap a Figueres i allí hi havia molta gent. J o anava amb la maleta, una cantimplora, la manta i sola perquè no havia trobat el tiet. A l'anar sola em van prendre fins a Perpinya. Abans de passar a França vam passar la nit a les Set Cases, estava tot nevat i nevat d'aquella manera vam sortir. Jo em vaig fer un fart de plorar. Amb la neu se'm van glacar els peus i no podia caminar i m'havien d'agafar. Vaig deixar les maletes i la manta i em portaven en braços. Així vaig entrar a França.

Al venir la retirada tothom marxava, ja venien els altres. Jo vaig anar a Barcelona, que hi havia el germa de la mare, pero no vaig trobar la família. Vaig anar amb camió cap a Figueres i allí hi havia molta gent. J o anava amb la maleta, una cantimplora, la manta i sola perquè no havia trobat el tiet. A l'anar sola em van prendre fins a Perpinya. Abans de passar a França vam passar la nit a les Set Cases, estava tot nevat i nevat d'aquella manera vam sortir. Jo em vaig fer un fart de plorar. Amb la neu se'm van glacar els peus i no podia caminar i m'havien d'agafar. Vaig deixar les maletes i la manta i em portaven en braços. Així vaig entrar a França.

(Palmira G.)

Al meu pare el van agafar a la batalla de l'Ebre i el van tancar en un camp de concentració a Valladolid a Medina de Rio Seco. Es deia el Campo del Canal. Allí va estar quatre mesos. El metge del camp coneixia el meu pare i li va fer els papers per poder marxar. Va anar cap a Santander. Ell no podia tornar a Reus perquè era republicà i els buscaven. Va ser una mena d'exili.

Tot va anar racionat. Als pastelers ens enviaven el "vale" del sucre. Ens enviaven l'avís i havíem d'anar a Tarragona, als Sindicats, però primer havíem d'anar al Banc Central a fer un ingrés d'un duro per quilo, per exemple. Això deien que anava a Beneficència.

Llavors, amb l'ingrés, anàvem al Sindicat general. Allí ens donaven el "vale", al departament nostre del sucre. I aquest "vale" era per anar a buscar, a un magatzemista a Reus, la quantitat de sucre. Però per anar per dintre a Reus, per transitar per la ciutat, necessitàvem una guia, un permís, perquè sinó hauria estat d'estraperlo. Aleshores, quan sortíem del Sindicat, havíem d'anar a Abastos, a la plaça de la Mitja Lluna, i allí ens donaven la guia per poder circular pel carrer aquell sucre. Totes aquestes gestions les feia en un matí: corria com una boja per agafar un tren que sortia a tres quarts de dues per vindre cap a Reus, per no perdre un dia.

(Montserrat P.)

Allavorens al vespre escollàvem allò de la Pirenaica, de vegades el papa ho escolltava. Ell no ho era d'aquesta banda però s'ho escolltava i estava assabentat

Al col·legi hi havia una nena que tenia el seu pare a la presó perquè havia estat un gran republicà i les xiquetes li feien el buit. El meu pare em deia: «Pobre de tu que li facis». Si ell és a la presó per una idea política, a mi també m'hi van posar. Cadascú pot pensar com vulgui.

(Montserrat P.)

El dia 6 de juny [de 1944] van desembarcar les tropes aliades a Normandia. Ho vam saber aquella mateixa nit per la BBC de Londres. Quant ho vam sentir, tota la família del patro saltava de contenta. Jo em vaig emocionar tant, que em van començar a tremolar les mans. Aquella nit no vaig poder dormir pensant que aviat podria tornar a Reus, perquè feia molts mesos que no sabia res de la família ni de la meua xicota.

(Alfons M.)

Estant a la perruqueria posàvem el Cara al sol i havies de fer l'Arriba España, i tothom plantat cap a les sis, quarts de set: allà on et trobessis pel carrer, havies d'aixecar el braç.

La mare agafava el blat de moro i el picava, el barrejava amb farina perquè allargues mes. De pa blanc, no n'havíem menjat mai, sempre menjàvem pa barrejat de morenc

(Maruja S.)

Al raval, a les Pescateries doncs hi havia una campana i naltros li deiem la Paula. Quan tocava eren les dotze i volia dir que lo mercat ja plegava, o sigui que si una sardina valia dos pessetes quan havia tocat la Paula te la podien donar a cinquanta cèntims. Doncs jo esperava que toques la Paula i llavors anava a buscar la sardina o el que fos i era la mateixa per la que hauries pagat mitja hora mes aviat, trucs que teniem la gent. Era la necessitat, no et donaven res pero en canvi tu en treies un profit. Com jo n'hi devien anar cinquanta mes al darrere.

(Delfina M.)

Amb el Hangiet del forner de sota casa que ens donava per rentar-li la roba i a vegades ens pujava un parell d'ous, si érem quatre, la mare feia una truita d'un ou i hi posava una migueta d'aigua perquè allargués una mica. I encabat la padrina i jo anàvem cap a la muntanya a buscar llenya. Un feixet cada una: si trobàvem quatre coltxos, sota els garrofers si trobàvem tres o quatre garrofes, ben bones que eren. Era com si mengessin xocolata i així anàvem passant els dies.

(Teresa M.)

Acabada la guerra, em van fer de la Falange per dissimular. El meu pare era desquerres. La mare no ho feu per gust, que, pobre, cada vegada que em veia vestida de Falange tenia un disgust. Era "margarita" i em van fer "cabò". Va ser horrorós allò. Els diumenges m'hi vestien i, sortint de missa, anavem a desfilars per la carretera i a fer instrucció.

(Isabel V.)

En arribar a Reus vaig anar al col·legi del govern, només de noies, al carrer del Tutjat. A l'escola hi havia molta serietat i molta rectitud. Havíem d'entrar d'una en una, en fila. Es cantava el Cara al Sol en entrar i ens feien dibuixar l'escut de l'àiga a les redaccions. Anava a catequesi i vaig fer la comunió al carrer de la Font.

(Maruja S.)

Als nois, se'ls educava per guanyar diners, car havien de «mantenir la família», i a les noies se les educava per no guanyar diners: ja les mantindria el marit, perquè elles no eren mestresses de res.

(Enriqueta F.)

Les sabates també anaven racionades, la roba, tot, un llençol o una roba per fer una bata, et donaven el cupó cada cert temps. Per sabates jo aprofitava el cupó de la meua mare perquè ella gastava menys que jo.

(Carme M.)

Tot era pecat. Quan t'anaves a confessar, no en tenies de pecats, perquè com que la meitat de coses eren pecat, ja no les feies. De la confessió jo pensava: Si diuen que Déu està a tot arreu, perquè jo he de anar a explicar-li en aquest bon home, per més representant de l'Església que sigui.

(Josefina R.)

Un dia, al mas van comparèixer cinc noies joves que ens van preguntar si es podien quedar a dormir al mas. Venien de l'Hospitalet de l'Infant i portaven arròs per a vendre l a Reus de contraban i que això ho volien fer de matinada. Vam dir que sí. Era un temps que calia judar a tothom. Amb uns matalassos a terra, van passar la nit. Jo, que tenia deu anys, anava com un gat, mirant i especulant. Totes cinc eren grosses, tenien bon cul i enormes pits. Quan es començaven a desvestir, jo les vaig espigar i van sortir bosses d'arròs per l'esquena i per la pitrera. Resulta que no eren grosses, eren més aviat primes. De matinada van marxar cap a Reus.

(Enric P.)

Per casar-me fou quan em vaig batejar, als 23 anys, amb el nom de Francisca. Em feia dir Paquita, perquè Francisca em semblava que feia gran. Ja tinc el certificat de bateig, i el mossèn de França em va fer una carta de recomanació. Aleshores vinc tranquil·la el novembre de 1939.

(Igualtat C.)

D'avui per demà, pel carrer també s'havia de parlar en castellà, el que passa és que no s'hi parlava.

Recordo que un senyor d'aquí, de Reus, estava a la cua per pagar la contribució, i aquell senyor, que ja era un home gran, parlava amb el del darrere, que era un amic seu, en català. I hi va anar un policia, li va donar una santa bufetada i li va dir que parlés en cristià, en la llengua de Déu.

(Maria A.)

Vam passar molta gana, aquí vam menjar el pa negre. Jo anava a treballar a la fàbrica i em vaig desmaiar dues vegades entremig dels telers, perquè estàvem malament. Després de la guerra, qui tenia cèntims i podia trobava pa d'estraperlo. Nosaltres en vam comprar per la Gèlia, ma germana malalta de tuberculosi. En compràvem molt poc a la setmana.

(Maria S.)

Divendres Sant de 1943, a la plaça del Mercadal. Josep Massó Vidal.

Autarquia i estraperlo

Moltes famílies es van trobar, de la nit al dia, que no tenien altres recursos que la moneda en metàl·lic que podien haver conservat. La majoria de bitllets de curs legal, emesos pel Banc d'Espanya en el territori sota el govern de la República, eren idèntics als que circulaven en la zona franquista. Només els diferenciava el número de sèrie. L'anul·lació del paper moneda propicià enganys en els pagaments i beneficis a aquells que coneixien quines sèries mantindrien el valor.

Una paperera plena de bitllets és el símbol d'una catàstrofe que afectà gran part de la població. Davant l'obligació d'entregar a les autoritats el paper moneda republicà, a canvi d'un rebut justificant que s'intuïa que no havien de servir per a res, moltes persones van optar per guardar-los. Encara avui n'hem pogut recollir una bona mostra i aplegar nombrosos testimonis de com aquests bitllets han estat emprats com a joguina per generacions més joves.

La depuració, obligatòria en totes les empreses públiques i privades, comportava sancions i acomiadaments. Per contra, els excombatents del bàndol franquista, herois de guerra, havien de ser compensats pel seu sacrifici i gaudir de privilegis. Ser membre de la Falange era obligatori per a obtenir determinades feines, com treballar a l'administració o obrir un estanc.

El primer franquisme es caracteritza per la penúria econòmica, no tant per l'efecte de la destrucció bèl·lica com per la política autàrquica d'un règim corrupte que intentà subsistir des de l'aïllament, amb la pèrdua dels mercats exteriors, sense matèries primeres ni prou recursos energètics.

Detall de l'àmbit de l'exposició dedicat a l'autarquia i l'estraperlo.

La dècada dels quaranta es caracteritzà pel racionament dels aliments bàsics, justificat per la voluntat d'assegurar els productes necessaris a la població, amb preus regulats pel govern. La realitat era prou més dura i l'objectiu per a moltes famílies era, sobretot, no patir gana.

L'estat dels habitatges, l'escassetat d'aliments, els baixos salaris i les restriccions elèctriques afectaren la major part de la població. Augmentaren les malalties, com la tuberculosi o el tifus, i plagues, com la sarna o els polls.

Es va desenvolupar un ampli mercat negre que va afectar tant els productes agraris com els industrials i les matèries primeres, encara que els aliments van ser els més afectats perquè cobrien les necessitats de subsistència. Els pagesos van ser obligats a vendre els seus productes a preus de taxació, fet que va enrarir-ne l'oferta. Els preus van pujar, es van introduir pràctiques fraudulentas, la qualitat dels productes es va veure alterada, tot distorsionant el sistema productiu i provocant canvis de la renda i la riquesa.

Sovintejaren les denúncies per tràfic il·legal d'oli, una activitat que comptava amb la implicació dels agents de l'autoritat en un règim on la corrupció s'exercia a tots els nivells. A Reus, l'estafa de vendre oli d'oliva com si fos de pinyol d'albercoc, que no estava regulat, va ser sonada i va provocar que alguns empresaris reusencs, afectes al règim, acabessin a la presó.

Aquesta situació d'estancament del comerç i la indústria, en general no es va acabar de superar fins a la dècada dels cinquanta, tot i que a Reus es va intentar abans amb l'organització de les dues edicions de la Fira de Mostres provincial, els anys 1942 i 1948.

Malgrat la propaganda que va suposar organitzar les primeres fires de mostres, el comerç i la indústria restaren en un estancament que, generalment, no superarien fins a la dècada de 1950.

Testimonis

Aquest vídeo recull els testimonis d'algunes de les persones entrevistades el 2022, en els últims mesos de preparació de la mostra. Entrevistes a dones, que ens mostren de la repressió que van patir avis, pares o familiars: de la presó a la pena de mort, de revenges i del funcionament de la justícia. També de la subsistència diària, de l'escassetat, del racionament i l'estraperlo. O de com una xiqueta vivia l'escola franquista.

Duració: 21:53 minuts
<https://youtu.be/2bZjGUluR0w>

No patir gana

Una dita afirmava «en cada casa un retrato (de Franco) y en cada plato un boniato». A la postguerra, el moniato i la patata es feien servir com a tall, la part més contundent dels àpats de les cases. Es feien moniatos rostits, com si fossin pollastre. Una facècia que s'explicava és la recepta del tall de carn a l'ombra: diu que es feia passar el tall pel davant de la única bombeta que il·luminava el menjador, de forma que la seva ombra s'anava projectant sobre els plats dels diferents membres de la família, que se l'havien de menjar. Era una broma que reflecteix la penúria d'aquells anys.

A la postguerra, el pa negre era senyal de pobresa. No era només perquè incorporava més segó –avui, en diríem integral– a la farina no refinada. A manca de farina de blat, aquest pa fosc incorporava farines de panís, cigrons, faves, pellofes i o altres productes enganyosos per a guanyar volum. Per a moltes famílies, el pa blanc era una menja de postre, només per als àpats de festa.

Detall de l'àmbit de l'exposició dedicat a l'alimentació de la postguerra.

El *Día del plato único* era una imposició, a particulars i a restaurants, fondes i altres establiments, de servir en algunes dates un plat únic com a menú, que es cobrava al mateix preu que els altres dies. El marge sobrant es destinava als menjadors de beneficència. Aquesta mesura impositiva era, en principi, voluntària, però a la pràctica era forçada per a evitar mals majors. En la mateixa línia, s'establí el *Día sin postre*, quan es volia que les famílies renunciessin als postres per a fer donatius a beneficència.

La subsistència fou més difícil a la ciutat que a les poblacions rurals. I ho fou més per als vençuts i per als sospitosos de desafecció, que per a aquells que gaudien del favor del règim.

La necessitat de proveir la taula esperonà tant l'aprofitament de productes que havien deixat de formar part de la dieta habitual de les poblacions urbanes com la confecció de plats que, amb la seva aparença, enganyaven l'apetit. Fos com fos, es tractava d'omplir la panxa. L'escassetat d'aliments ordinaris en temps de postguerra portà a un joc de malabars, a un receptari basat en uns quants grams d'alguna cosa comestible, uns altres d'imaginació i unes mans de dona que no es cansaven. Segurament ara ens poden fer gràcia els plats de supervivència d'aquell moment, però aleshores sort en van tenir.

Sopes d'aigua o escaldades

Amb base de pa negre i tota mena d'infusions de farigola, de poniol, de fonoll.

Ben calent i força aigua que atipa, si més no enganya l'estómac unes quantes hores.

Herbes del camp

Ruques, cosconilles, colitxos, créixens de les lleres dels rius, enciams i espinacs de font.

Cruets o bullides i, com a excepció, en truita d'ous si es tenien gallines.

Farinetes

Farina la que cadascú pogués arrebregar: de faves seques, de cigró, de panís, de carabassa i de blat només qui en tenia.

Ben torrades i allargades amb aigua o llet si n'hi havia i vinga a remenar. Era igual que fossin per a esmorzar, dinar o sopar; això sí: omplien i la panxa ja no feia rau-rau.

Truites amb trampa

Què hauria passat sense farina, fos la que fos, i les trampes amb enginy i imaginació?

Una truita sense ous? Aigua i farina una altra vegada, com unes farinetes tirant a líquides i amb una dosi de bicarbonat per inflar la pasta, vet aquí la trampa. Sovint s'aromatitzava amb all i julivert o altres herbes accessibles. I això era menjar del bo, sobretot si es feia amb suc.

Tall sense tall

Uns moniatos rostits amb ceba, tomaca i un bri de vi ranci, podien ser el pollastre rostit més bo i delicat en substitució de l'au.

O les bledes dels marges arrebossades amb pasteta, no pas amb ous i que fins i tot devien fer crec-crec.

Arengades amb camisa, tornem-hi amb la pasteta de farina i aigua, i ben fregides o la cansalada de la gerra als pobles i masos.

O fer 80 croquetes amb un pit de pollastre, però com? Amb més ceba que pollastre ben rostida i un allargament infinit amb farina de la que fos i aigua.

I tot això arrodonit amb xocolata de garrofa i café de Malta, com si fos un festí en suspens dins d'una postguerra on les dones cuinaven per a la vida.

La postguerra suposà un endarreriment tecnològic en les activitats agrícoles, industrials i domèstiques. Els exemples serien nombrosos: de l'ús d'animals de treball per al transport, les feines al camp o la tracció de maquinària al retorn dels antics molins fariners hidràulics. L'exposició ho recorda amb una cuina econòmica, on cremava aquell combustible que es trobava més a l'abast. La demanda de carbó vegetal va augmentar notablement i la seva producció artesana va ser un recurs per a l'aprofitament dels boscos de les muntanyes veïnes, tot motivant migracions a la recerca de feina.

Damunt de la cuina, una olla de terrissa –una matèria aleshores fonamental en l'elaboració d'estris i atuells d'ús quotidià– ens permet fer evident, una vegada més, la repressió.

Olla de terrissa, obrada a la Selva del Camp, amb la tipologia de Breda. A la dècada dels quaranta, dos terrissers bredencs foren desterrats de la seva població, per motius polítics, i van trobar feina en una vila del Baix Camp en què hi havia una considerable producció d'atuells per a cuinar al foc. El desterrament era una mesura habitual de repressió en la postguerra.

Entre la tradició i la imposició

«Però aquella població reusenca habituada a fer una vida de societat copiosa i intensa des dels partits polítics –prohibits dràsticament– i des de les societats d'esbarjo –de la Palma al Círcol–, es trobava amb totes les entitats tancades, clausurades i algunes dissoltes. Només es movien superficialment les que estaven protegides i emparades per Educación y Descanso, un organisme governamental que no tenia ni cap ni peus.

Els locals de Reus estaven confiscats; a la societat El Círcol hi havia la seu de FET y de las JONS, al de l'Olimpo, Frentes y Hospitales. El local d'estiu de la Palma era d'Educación y Descanso. El Centre de Lectura es convertí en una trista y abandonada biblioteca municipal després d'un auto de fe en el qual es cremaren nombrosos llibres i en el qual hi intervingué el prior de Sant Pere, invitat per les autoritats. El local d'hivern de la Casa del Poble es convertí en la seu de l'Auxilio Social.

El Teatre Bartrina passà a ser d'Educación y Descanso. La gent no sabia on anar. Es decantà pel cinema i pel futbol, sobretot pels cinemes, sempre plens els dissabtes i els diumenges encara que només feien pel·lícules velles o, si en feien de noves, eren exclusivament espanyoles o alemanyes, la gran majoria de qualitat ben esquistada o nul·la.»

(Xavier Amorós)

Un llenç amb un retrat de Franco cobreix l'espai on un calendari ens mostra com el règim va intervenir la festa i l'oci, espais de relació social i vida comunitària, per posar-los al servei de la ideologia dominant.

La festa, com a manifestació necessàriament col·lectiva, va esdevenir una eina per a transmetre els valors del nacionalcatolicisme i de submissió a la jerarquia i a l'ordre establerts. El control sobre la festa i tota mena d'activitat cultural o al carrer fou total, amb l'obligació de disposar d'autoritacions que implicaven dos o més organismes.

La festa, amb la col·locació obligatòria de banderes als balcons, a les façanes i als carrers, havia de ser sempre una expressió col·lectiva d'adhesió al poder i de respecte a l'autoritat que la presidia.

Alhora que prohibia celebracions com el Carnaval –festa maleïda pel règim i l'Església pel que suposava de transgressió de la moral i l'ordre–, el franquisme intentava retornar al model festiu tradicional basat en el calendari litúrgic i les solemnitats religioses, tot homogeneïtzant els costums i folkloritzant les expressions de cultura popular catalana, com les sardanes o els castells, com a expressions innòcues del caràcter regional.

Detall de l'àmbit de l'exposició dedicat a les dates de commemoració franquista.

Dos pilars de cinc dels Nens del Vendrell. Sant Pere de 1948. Estanis Pedrola Marimon.

Amb aquesta voluntat, el nou règim utilitzà els castells, un cop despullats de qualsevol arrel política i de la seva catalanitat, i es plantejaren exclusivament com una singularitat local. De fet, les autoritats van obligar les colles existents a Valls, al Vendrell i a Tarragona a unificar-se, quedant-ne només una en cada població. A Reus, durant la dècada dels quaranta s'hi van veure castells diverses vegades i fins i tot s'hi va celebrar un concurs de castells l'any 1948, tot coincidint amb la II Fira de Mostres.

El franquisme generà un nou calendari de celebracions d'exaltació de la revolta militar, de la victòria i de Franco com a *Caudillo*, del destí universal d'Espanya –sota el concepte de raça– o de record als seus anomenats màrtirs.

15
Enero

Día de la Liberación

El franquisme va instaurar com a diada festiva el dia que cada població celebrava tot coincidint amb la data en què van fer entrada les tropes franquistes als seus carrers. La finalitat de la festa era fer present qui havia guanyat la guerra i realitzar un acte d'exaltació del règim i del dictador.

1
Abril

Día de la Victoria

"La guerra ha terminado" és la frase amb la qual finalitza l'últim comunicat de guerra emès l'1 d'abril de 1939 per Francisco Franco, que posava oficialment fi a la guerra Civil espanyola i que es va difondre nacional i internacionalment. Se celebraven desfilades d'assistència obligatòria. També es feien misses, concerts i alguns actes esportius.

Setmana Santa

Aquesta festa religiosa fou utilitzada per a la construcció simbòlica del franquisme i per a transmetre els valors del nou règim. Durant el franquisme, en les processons de les confraries de Setmana Santa hi varen conivir litúrgies militaristes i s'hi feia palesa la jerarquia eclesiàstica i de les diferents autoritats civils i militars.

1

Octubre

Día del Caudillo

L'1 d'octubre de 1936, en una cerimònia solemne celebrada a la seu de la Capitanía General de Burgos, Francisco Franco fou nomenat cap d'Estat. Des de llavors, aquest dia seria commemorat oficialment cada any com el dia de l'exaltació de Franco.

Aleshores, se celebrava amb desfilades militars i els carrers es guarnien amb diferents representacions del dictador.

9

Febrero

Día del Estudiante Caído

Arran de la mort de Matías Montero, un estudiant i militant falangista que es va convertir en un promàrtir del moviment, es va instaurar aquest dia festiu en el calendari escolar.

19

Abril

Día de la Unificación

Aquesta diada recordava la data d'unificació de la majoria d'elements conspiradors sota un mateix paraigua, el de la Falange Española Tradicionalista (F.E.T.) i el de les Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (J.O.N.S.).

Corpus

A l'igual que la Setmana Santa, la festa va resorgir a partir de l'estructura gremial imposada. Retorn a l'Antic Règim.

12

Octubre

Día de la Raza

Promogut l'any 1918, sota el regnat d'Alfons XIII, aquest dia fou celebrat durant 40 anys fins que el règim franquista en va canviar la denominació per la "Fiesta de la Hispanidad". En un primer moment, la festa commemorava el descobriment d'Amèrica. Amb el franquisme, aquell dia se celebrava amb desfilades militars i amb l'objectiu de mostrar el poder militar del país.

Carnaval

El 1937, Franco va prohibir el Carnaval, una festa que era considerada com l'encarnació del mal pel seu caire de crítica i de transgressió moral, radicalment oposada als valors del nacionalcatolicisme..

Pasqua

Auxilio Social gestiona la mona del dia de Pasqua i demana ajut a l'Ajuntament: «los niños, por ser desvalidos, necesitan más que los pudientes, de que se les rodee de cariño y atenciones que mitiguen sus desventuras».

18

Julio

Día del Alzamiento

El 18 de juliol fou designat per a la commemoració anual de l'Alzamiento Nacional. Aquest dia fou declarat festa nacional durant la dictadura i fins a l'any 1977. Se celebrava amb actes commemoratius i festius en tot el país i els treballadors rebien una de les pagues extres. Les activitats eren nombroses i variades: recepcions oficials, misses, desfilades militars, bandes de música...

2

Noviembre

Día de los Caídos

La festa dels difunts serveix per a recordar els morts del bàndol franquista.

20

Noviembre

Día de José Antonio

Dia que recordava la mort de José Antonio Primo de Rivera.

Sortida de la Prioral.
Anys quaranta.
Josep Ornosa Soler.

Cartells del anys quaranta amb intenció allisonadora i repressiva.

Por la gracia de Dios

El passeig i la conversa al carrer, amb actitud moderada per la moral del moment, era pràctica habitual d'oci i festeig. El ball, com a espai de relació, era un dels àmbits més sotmesos al control i a la pressió del discurs moralitzador del catolicisme.

Prohibit en determinats períodes de l'any, era –però– la forma de diversió més cobejada pels joves amb motiu de qualsevol festa.

Un dels trets característics dels feixisme és l'odi a la diferència, a tota forma de pensament o de comportament que trenqui amb la norma. El franquisme volgué imposar un pensament únic i per això li calia anorrear tots els avenços que en matèria d'educació i cultura s'havien generat al país, alhora que imposava una moral ultracatólica.

Detall de l'àmbit de l'exposició dedicat a l'Església i a l'exaltació del dictador.

Per al Règim, el lideratge del Caudillo era expressió de la voluntat divina.

El nacionalcatolicisme, tret distintiu del franquisme, parteix d'una reinterpretació de la història d'Espanya en què la religió cristiana –catòlica– és el fil conductor de tots els esdeveniments que han conformat la nació.

A diferència del nazisme, que cerca les seves arrels en les mitologies nòrdiques, el franquisme sustenta la seva concepció totalitària en un catolicisme que atorga a Espanya un destí universal de creuada contra el liberalisme, la maçoneria i el comunisme.

L'Església participà en l'aparell del règim amb la presència de prelats a les Corts, al Consell d'Estat i al de Regència. La presència de consiliaris religiosos era comuna en molts estaments de la societat. D'igual forma, les autoritats civils i militars eren a tots els actes de l'Església.

El poder de l'Església, com a sentinella de la decència i del bon comportament, es va fer notar en molts àmbits. Renegar en públic era motiu de denúncia. Els espectacles i les sales de ball eren sotmesos a una vigilància estricta.

La diversitat sexual fou perseguida. L'homosexualitat era considerada una malaltia. El simple fet de vestir-se amb roba del sexe contrari podia ser castigat –transvestir-se era delictu, contemplat en la *Ley de vagos y maleantes*– o bé obligava els actors que figuraven en paper de dones a sortir a saludar al final, ja vestits com a homes. A la dècada de 1950, quan es comencen a fer balls de Carnaval sense màscares, alguna dona va rebre una multa per haver-se disfressat d'home.

Por la gracia de Dios

Amb imatges del fons del Centre de la Imatge Mas Iglesias que recullen esdeveniments religiosos del temps de la postguerra, observem el paper de l'Església en el franquisme, tot donant suport al règim en considerar la guerra de 1936 una lluita del Bé contra el Mal i una creuada contra el comunisme.

Franco esdevé Caudillo por la gracia de Dios i sovintegen les misses de campanya, els pelegrinatges i els homenatges als seus màrtirs. La religió constitueix un instrument potent de control sobre la població i l'escola. Tot bon espanyol havia de ser catòlic, única religió admesa, amb una estricta moral.

Duració: 7:35 minuts
<https://youtu.be/ggdufHM774I>

Créixer després de la guerra

La canalla, víctima de la guerra i de la pobresa de la postguerra, va créixer sota un model normatiu de masculinitat i feminitat diferenciats: un patró sexista, misogin i homòfob. L'escola, l'Església i la família foren les institucions encarregades de consolidar aquests rols de gènere diferenciats.

El matrimoni catòlic –única forma d'unió contemplada per a parelles heterosexuales– era per a tota la vida. Les polítiques de família del règim, amb argumentaris tant del cos mèdic com de l'Església venien a afirmar la necessitat d'augmentar la taxa de natalitat i combatre l'alta mortalitat infantil. Es premiaven les famílies nombroses.

Especialment perseguits van ser l'avortament i la contracepció. Es relacionaven moltes vegades amb la misèria i la prostitució; tanmateix, es van generar resistències als mecanismes de control establerts, no com a expressió d'emancipació femenina sinó com a necessitat de supervivència econòmica o, en el cas de les dones solteres, com l'única manera d'evitar el rebuig social.

Els consultoris sentimentals radiofònics i el cinema es van convertir en mitjans d'adoctrinament i en instruments per a modelar conductes i emocions de les dones, tot generant una cosmovisió femenina vinculada a un únic horitzó desitjable: el domèstic. Aquests instruments, populars i acceptats per gran part de la població femenina, venien a reforçar els fonaments ideològics de la Sección Femenina de la Falange i els principis religiosos d'Acción Católica.

"Hemos de enseñar pedagógicamente nuestra Historia; hemos de sentir y practicar nuestra Religión, y no hemos de tener en nuestras escuelas símbolo, bandera, retrato ni signo alguno que represente a un grupo de españoles, por grande y valioso que sea, sino el escudo uno y la bandera una de la España única y el retrato de su Jefe único, Franco." (Boletín de Educación, òrgan provincial. Tarragona, 1939.)

Viernes, 14 de Noviembre de 1944 (Carde)
Educación Premilitar

Día del Dolor: 20 Noviembre
La muerte de José Antonio ha de estar siempre presente en la memoria de nuestros pequeños camaradas. El Frente de Juventudes recordará en ese día su constante presencia con actos religiosos y con la exigencia en todos de un sacrificio que evoque el dolor sentido, quedando terminantemente prohibido a los camaradas

José Antonio

Viernes, 12 de Enero de 1945 (Carde)
Educación Física
Usar y arrojarse Bandera
Disposiciones vigentes del Ministerio de Educación Nacional ordenan que en todos los Centros de enseñanza se debe izar la Bandera al comenzar, y se arrie al concluir la jornada.

Bandera Española

como todos tiene menos des.

Educación Premilitar
La Bandera

La Bandera Nacional es el emblema de España. En la Bandera están encarnadas las tradiciones gloriosas de nuestro Destino. Ella ha sido testigo de días de glorioso esplendor. Ella ha cubierto el cuerpo de mártires y héroes que por servir al Destino de España, dieron pruebas del más alto amor: el ofrecerle la vida.

Fuercultura
LO QUE DEBEN SABER LAS MADRES

POR EL
DR A. FRIAS ROIG

HABLA BIEN

LA PALABRA SOEZ ESCANDALIZA A NUESTRA JUVENTUD

Imatges de manuscrits, gravats, cartells i publicacions redactats o editats als anys quaranta.

Fer-se dona suposava interioritzar un rol molt concret: esposa, mare i transmissora dels valors religiosos. Les nenes ben educades eren virtuoses, obedients, laborioses, netes, prudents i pudoroses. Les vides de santes es convertien en models a seguir per a evitar defectes com la desobediència, la vagància, la curiositat o la supèrbia.

Fer-se home era adquirir qualitats com el valor, la virilitat, el patriotisme i la fe cristiana. Figures mítiques com Pelayo i el Cid, o aquells que havien donat la vida per Déu i la Pàtria, van generar arquetips com l'heroi falangista o el sant màrtir.

Àmbit de l'exposició dedicat a l'escola i a diversos elements (llibres, quaderns, àlbums i joguines) dels infants de l'època.

Una escola per a la Nueva España

Per al règim franquista, l'escola era culpable de l'arrelament de les idees comunistes i separatistes al país. Es tornà a l'escola repressiva i jerarquitzada, catòlica, amb separació de sexes i profundament doctrinària. Una escola basada en la moral catòlica, en la disciplina i la jerarquia i en la por al càstig. L'escola fou sotmesa a una total depuració: dels docents, dels llibres de text i de les biblioteques escolars.

El franquisme va fer de l'ensenyament una eina cabdal d'adoctrinament, de propaganda del règim en favor d'un nacionalcatolicisme que reinterpretava la Història, tot considerant la religió com a fonament i l'eix de la construcció d'Espanya, amb l'ús exclusiu del castellà com a llengua i amb la repressió del català.

La política educativa afavorí l'escola privada, especialment la religiosa, per sobre de l'estatal. A Reus, encara al final de la dècada dels quaranta, la preocupació municipal era intentar mantenir l'assistència a classe a l'hivern, malgrat les molt deficientes condicions d'algunes aules, on el fred impedia als alumnes escriure: «Es pues, absolutamente necesario que dadas las condiciones, los Sres. Maestros lleven los alumnos al patio, si éste existe en el edificio escolar, a fin de que tomado el sol y ejecutando algo de gimnasia, reaccionen los cuerpecitos de los niños», anota un informe del moment.

Les lectures per a la canalla –més entretingudes que els llibres de text– reflecteixen la divisió de gènere. Les xiquetes juguen amb nines, que agafen el protagonisme en una escola de joguina que es confon amb la realitat, o cerquen emocionar les xiquetes tot refermant el paper subaltern de les dones a la societat.

Detall de la vitrina de l'àmbit escolar i infantil.

Una mirada enrere

Des de les arts plàstiques, l'estètica del nou règim –sobretot del primer franquisme– es va caracteritzar, d'una banda, per ser un art descaradament vuitcentista i destinat a exaltar els valors nacionals del nou Estat i, per l'altra, amb un art religiós clarament academicista que va decorar les noves esglésies reconstruïdes i reposà bona part de la imatgeria destruïda durant el conflicte.

Reus, a cavall del segle XIX i XX, s'havia abraçat a la modernitat. Aquesta voluntat de lligar-se als corrents estètics que imperaven a Europa, per part de les elits locals i alguns sectors del món cultural, no va poder tenir continuïtat. L'aïllament que patien el país i la ciutat respecte als corrents estètics del món occidental va fer que el nou conservadorisme estètic

Obres guanyadores de la Medalla Fortuny: *Nenes* (1949, MR 2093), de Mercè Vallverdú, i *Marina* (1943, MR 153), de Ceferi Olivé.

Imprés d'entrada a les exposicions i cartell (MR 15019) del "Centenario de Fortuny" (1939).

es refugiés rere dels artistes locals del segle XIX que, descontextualitzats, van esdevenir els referents per a les noves generacions de creadors locals.

A la ciutat, el pintor Marià Fortuny esdevingué el màxim referent. El 1939 se celebrà el centenari del seu naixement, amb un any de retard –la commemoració havia estat pràcticament impossible, sota els bombardeigs– i s'instaurà la Medalla Fortuny com a exponent de l'art que es vivia a la ciutat.

Modest Gené, un exponent de l'art reusenc del moment, i que havia viatjat per Europa i conegut l'obra d'artistes com Hans Hartung, Alexander Calder, Jean Arp, Constantin Brancusi, Alberto Giacometti, Henri Laurens, Pablo Picasso, Barbara Hepworth o Henry Moore, escriu des de París (l'any 1956) a les seves filles:

Fragment de Crist jacent (1946, MR 15608), de Modest Gené.

«Una exposición de escultura europea de lo más moderno. [...] La mayoría de las obras, incomprensibles para mí, pero preocupan, se anteponen frente a ti, se les da un valor, te arrollan etc... Como deseo hacer en torno a nosotros una muralla que nos preserve del peligro del contagio de tanta diversidad de procederes. La religión bien comprendida facilita esta Fuerza y Seguridad. Una felicidad espiritual.

«Vivir libre o morir», ciertamente los franceses gozan de otros conceptos de la libertad, conceptos cuya evolución les situa en otro mundo. Es todo tan diferente a nosotros que resulta para mí mente difícilísimo juzgarlos porque no puedo sustraerme de mi ambiente y educación. Ni nosotros podríamos vivir como ellos, ni ellos como nosotros, y por las impresiones recibidas, el resto de Europa i países nórdicos, todo respira este ambiente de Libertad.

África empieza en los Pirineos, pero ¿hasta qué punto tuvo razón al decirse que más vale ser cabeza de león que cola de ratón?

La civilización evoluciona y, desde aquí, da pena ver ciertas cosas que pasan en España.»

Placa de l'avinguda que fou dedicada a Camilo Morales entre 1945 i 1970. (MR 14068.)

Clandestinitats i resistències

Acabats els combats el 1939, els enfrontaments violents entre grups armats antifranquistes i la Guàrdia Civil i l'Exèrcit van continuar durant anys. D'una banda, colles de resistents –persones que s'havien amagat a la muntanya i que necessitaven procurar-se la subsistència amb ideologia diversa i, de l'altra, partides organitzades i amb voluntat de reconquerir el país.

El franquisme exercí, des d'un primer moment, un estricte control sobre la població i una duríssima repressió contra tota dissidència, real o suposada. En aquestes condicions, l'oposició antifranquista hagué d'actuar des de la més absoluta clandestinitat o bé optar directament per l'enfrontament armat. Els partits i les organitzacions del període republicà maldaren per reorganitzar la seva militància interior, a risc de patir contínues detencions, tot mantenint el contacte amb l'exili.

Es van crear xarxes de suport a les persones amagades i rutes més o menys segures per a poder travessar la frontera pels Pirineus. Grups d'acció llibertaris es dedicaren a aconseguir diners, mitjançant expropiacions a bancs o a industrials, per tal de mantenir aquestes xarxes, alhora que intentaven treure militants de les presons, durant els trasllats o realitzar accions de sabotatge. Actuacions de guerrilla urbana que la premsa franquista qualificava sistemàticament de banditatge i terrorisme.

Les muntanyes de Prades i Montsant foren territori d'actuació de partides de resistents com els Pàmies-Patacons, que en algun moment van actuar en pobles del Camp. També lloc de pas dels grups de maquis de l'Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó.

El 1945 fou abatut l'inspector comarcal de la FET y de les JONS, el reusenc Camilo Morales Cortés, a la serra de la Llena. L'acció fou executada per un grup procedent de l'altra banda dels Pirineus, en què participaven persones del territori i que volia crear una guerrilla estable en aquestes comarques.

El PSUC va començar a reorganitzar-se a partir de l'estiu de 1939, tot i que això comportà repetides detencions dels seus membres. El novembre de 1945 va tenir lloc a Tarragona una reunió de constitució de l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques de Catalunya, amb assistència de representacions de la CNT, ERC, Estat Català, JSUC i PSUC. Una trobada posterior, en un mas, va acabar amb la detenció de 114 persones, 20 de les quals eren de Reus.

Imatge cedida per Carme Tost Asens.

El 1946 foren detinguts membres de l'Agrupació de Forces Armades de la República, que reunia antics combatents republicans i que pretenien ocupar l'aeroport de Reus.

Un intent de sabotatge a unes torres elèctriques, a la partida de la Munta-i-baixa, fou avortat per la policia en trobar una maleta amb explosius al bar Canàries, el 1951.

En el franquisme, l'afiliació obligatòria dels treballadors a la Central Nacional Sindicalista —el Sindicat Vertical—, la consideració de la vaga com a delictes de sedició i la reglamentació de

les condicions laborals, suposaven un rígid control sobre la classe obrera. A partir de 1950, la Hermandad Obrera de Acción Católica, amb mossèn Josep Asens al capdavant, esdevindrà l'aixopluc del moviment obrer antifranquista. Un sector de l'Església, contraposat amb el nacionalcatolicisme i proper al papat de Joan XXIII, donarà suport a les lluites socials i de reivindicació catalanista.

Som i serem

Culturalment, la resistència al franquisme comença a l'entorn de l'afirmació d'una catalanitat prohibida. L'ensenyament del català es reprenia des del voluntarisme i en la clandestinitat.

Els ballets, les danses tradicionals descontextualitzades i sobretot la sardana, foren un dels primers símbols tolerats, com a manifestació innòcua, en el conjunt de *danzas regionales* de l'estat. La sardana, pel fet de ser una activitat col·lectiva, propicià la represa d'un associacionisme que, sota el paraigua del folklore, afirmava la catalanitat i teixia complicitats. Les ballades i aplecs esdevingueren, a més d'espais lúdics, un punt de trobada per a generar moviments de país.

El 1950, Isidre Fonts Masdeu, nascut a la Selva del Camp, conduïa a Ràdio Tarragona un programa dedicat a informar dels aplecs i trobades sardanistes, amb música de cobla, que incorporava lectures de textos literaris. Amb el pseudònim de «El noi del flabiol» desplegà una intensa activitat que culminaria en els Aplecs de Paret Delgada, a la Selva del Camp. Aplecs i trobades van possibilitar generar un moviment de resistència cultural antifranquista.

CAMPANYA PER LA DEFENSA DE LA LLENGUA CATALANA

La lamentable situació en què es troben la nostra llengua i la nostra cultura és tan coneguda de tothom, que pot semblar àdhuc absurd insistir una vegada més sobre aquest tema, si es mira la qüestió solament des del punt de vista informatiu. No hi ha evidència ningú que ignori que el català no és ensenyat a les escoles primàries, ni als instituts, i que a la universitat resta limitat a una càtedra de la Facultat de Filosofia i Lletres. Secció de llengües romàniques. També és del domini públic que no surti premsa diària en català, que sobre les publicacions de llibres pesen encara greus restriccions, que no es pot editar ni un sol setmanari per a infants i que les institucions acadèmiques catalanes es veuen obligades a dur una vida clandestina.

Aquest estat anormal tan deplorable, encara en resulta més, si es pensa que consisteix en un cas únic, una veritable excepció dins l'àmbit de l'Europa occidental i del món civilitzat.

Les llengües minoritàries parlades en alguna contrada dels estats europeus i americans, quans no tenen el caràcter de co-oficials —cosa que passa sovint— són almenys ensenyades a les escoles protegides per les autoritats i el dret d'usar-les queda normalment garantit per la mateixa constitució política del país.

Citem només com a exemple França, amb el català al Rosselló i l'alemany a Alsàcia. En el pla internacional, l'esmentada garantia troba la seva sanció en les Cartes de les Nacions Unides i de la U. N. E. S. C. O., que reconeixen el dret a l'ús de la llengua materna com un dels atributs inalienables de la persona, i obliguen els Estats membres d'ambdues organitzacions a respectar-la.

Però si bé en un principi afirmàvem que insistir en l'aspecte informatiu era inútil, és en canvi molt útil examinar les possibilitats que tenim a l'abast per alterar aquest catastròfic estat de coses.

De bell antuvi hem de considerar que sols una visió exacta de la gravetat del problema i la decisió d'afrontar-lo amb tenacitat i energia, poden canviar la situació a favor nostre. En quant a la primera condició, és evident que a Catalunya existeixen unes minories prou nodrides i significatives per orientar una opinió popular que s'ha demostrat fidel a l'idioma en circumstàncies tan difícils com duradores. Cal doncs, que aquest clima d'adhesió permanent del poble de Catalunya a la seva parla i a l'esperit de la seva cultura, es converteixi en una consciència clara. Que tothom s'edoni que la permanència de les actuals condicions és un atemptat constant a la dignitat de cadascun de nosaltres, un afrontament a l'esperit de la civilització occidental, i el perill de desaparició de la Catalunya que hem heretat dels nostres pares.

Arribar a aquest estat col·lectiu que hem anomenat de consciència clara, és el primer objectiu de la CAMPANYA PER LA DEFENSA DE LA LLENGUA I LA CULTURA CATALANES, que tot seguit us proposem. Es tracta de secundar una iniciativa dels intel·lectuals catalans que han signat un document on es demana l'ensenyament del català amb caràcter oficial i la llibertat de publicar en llengua catalana diaris. Popularitzar la idea, fent-la arribar A TOTS ELS ESTAMENTS I FINS ALS ÚLTIMS INDRETS DE CATALUNYA, és la línia que es proposa la Campanya.

Creiem que tots els catalans es poden sumar a la lluita, tant a títol individual com en el de membres d'institucions de diferents naturaleses: culturals, religioses, esportives, recreatives, corals, etc. Ho creiem per un doble motiu: pel caire exclusivament cultural de la Campanya i perquè l'acció que s'ha de desenvolupar per dur-la a terme, és pública i legal. En definitiva, es tracta de posar d'acord la legislació interna de l'Estat, amb els seus compromisos internacionals: signatures de les cartes de la O. N. U. i de la U. N. E. S. C. O., abans esmentades.

Els actes de propagació els deixem al criteri de tots aquells espais de dirigir, fomentar i sostenir la Campanya, als quals adreçem aqueste comunicació. Solament a títol de suggerència, il·laçarem unes propostes amb les que acabarem la nostra invitació:

1er. — Per ajudar a la difusió de la Campanya es podrien, per exemple, utilitzar els següents «logans»:

- a) PARLEU SEMPRE CATALÀ
- b) ESCRIVIU SEMPRE EN CATALÀ
- c) COMPREU LLIBRES CATALANS

2on. — Fora convenient també, per a la bona marxa de l'operació, mantenir sempre present en l'ànim de la gent a través de la propaganda escrita u oral, els tres objectius concrets als que s'apunta:

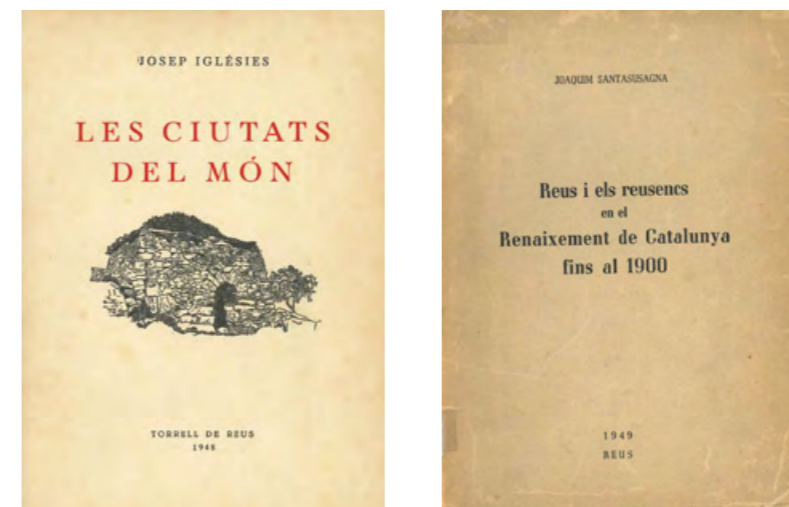
ESCOLES CATALANES
PREMSA EN CATALÀ
OFICIALITAT DEL CATALÀ A CATALUNYA

Pamflet demanant el català a l'escola, ca. 1960.

La creació de l'Associació Excursionista de Reus, el 1948, a més de l'activitat esportiva, retornà al model d'excursionisme científic, de descoberta i reivindicació del país que havia caracteritzat els inicis de l'excursionisme. El primer acte social de l'entitat fou un recital de poesia, a càrrec de Xavier Amorós, el 23 d'abril, declarat *Día del Libro Español* pel règim i que, amb el pas dels anys, recuperà el seu caire de reivindicació de la llengua i la cultura catalanes.

S'organitzen lectures poètiques clandestines a l'aire lliure, a partir de 1945, un homeatge a Pompeu Fabra i els jocs florals al mas reusenc de la Bassa del Just, tot convidant només els amics.

Amb comptagotes, la censura permetrà l'edició d'alguns llibres en català, bàsicament de poesia i de temàtica religiosa. El 1952, l'inici de la col·lecció "Rosa de Reus", de l'Associació d'Estudis Reusencs, és una fita en les publicacions reusenques en català.

Cobertes de les publicacions en català *Les ciutats del món* i *Reus i els reusencs en el renaixement de Catalunya fins al 1900*.

1936
18 DE JULIOL

1939
15 DE GENER

1939
1 D'ABRIL

TODO HA QUEDADO ATADO Y BIEN ATADO

Francisco Franco Bahamonde, 30/12/1969

1939 13 DE FEBRER

1940 20 D'OCTUBRE

1941 13 DE JULIOL

1944 19 D'OCTUBRE

1953 26 DE SETEMBRE

1955 5 DE DESEMBRE

1959 2 D'ABRIL

1960 5 DE GENER

1973 17 DE SETEMBRE

1973 10 DE DESEMBRE

1976 3 DE MARÇ

1976 11 DE SET

2010 27 DE JUNY

<p>18 de juliol de 1936</p> <p>Revolta militar contra el legítim govern de la República, que portarà a la guerra de 1936-1939.</p>	<p>15 de gener de 1939</p> <p>Les tropes franquistes ocupen la ciutat de Reus.</p>	<p>13 de febrer de 1939</p> <p>Promulgació de la Ley de Responsabilidades Políticas, que sustenta la repressió sobre els vençuts.</p>	<p>1 d'abril de 1939</p> <p>Franco anuncia la fi de la guerra Civil amb la victòria del seu exèrcit.</p>	<p>20 d'octubre de 1940</p> <p>Trobada entre Franco i Hitler a Hendaia.</p>
<p>13 de juliol de 1941</p> <p>La División Azul surt d'Espanya per a donar suport a l'Alemanya nazi.</p>	<p>19 d'octubre de 1944</p> <p>Forces del maquis ocupen la Vall d'Aran.</p>	<p>17 de juliol de 1945</p> <p>Es promulga el Fuero de los Españoles, alternativa franquista a la Declaració de Drets Humans.</p>	<p>27 d'agost de 1953</p> <p>Concordat amb el Vaticà.</p>	<p>26 de setembre de 1953</p> <p>Acords econòmics i militars amb els EUA, que establiran bases a l'Estat espanyol.</p>
<p>5 de desembre de 1955</p> <p>L'Estat espanyol és admès a l'ONU.</p>	<p>2 d'abril de 1959</p> <p>Inauguració del monument del Valle de los Caídos.</p>	<p>5 de gener de 1960</p> <p>És abatut l'anarquista Quico Sabater, un dels últims guerrillers antifranquistes.</p>	<p>1 d'abril de 1963</p> <p>Creació del Tribunal de Orden Público, continuador del Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo.</p>	<p>3 de desembre de 1970</p> <p>Procés de Burgos a 16 persones acusades de ser membres d'ETA.</p>
<p>17 de setembre 1973</p> <p>Mor a Reus, víctima de les tortures de la Guàrdia Civil, el militant comunista Cipriano Martos Jiménez.</p>	<p>20 de desembre de 1973</p> <p>En un atemptar d'ETA, mor el president del govern, l'almirall Carrero Blanco.</p>	<p>2 de març de 1974</p> <p>És executat per garrot vil l'anarquista Salvador Puig Antich.</p>	<p>27 de setembre de 1975</p> <p>Darreres execucions dictades per Franco. Foren afusellats tres membres del FRAP i dos d'ETA-PM.</p>	<p>20 de novembre de 1975</p> <p>El dictador Francisco Franco mor al llit.</p>
<p>22 de novembre de 1975</p> <p>Proclamació de Juan Carlos I com a rei d'Espanya.</p>	<p>3 de març de 1976</p> <p>La repressió policial contra una vaga obrera a Vitòria acaba amb 5 morts i 150 ferits.</p>	<p>11 de setembre de 1976</p> <p>Massiva manifestació a Sant Boi de Llobregat amb motiu de l'Onze de Setembre. A la de Reus, la policia carrega contra els manifestants al Mercadal</p>	<p>6 de desembre de 1978</p> <p>Referèndum de ratificació de la Constitució, prèviament aprovada per las Corts i el Senat el 31 d'octubre.</p>	<p>23 de febrer de 1981</p> <p>Intent de cop d'estat contra el govern d'Espanya.</p>
<p>30 maig de 1982</p> <p>L'Estat espanyol entra a l'OTAN.</p>	<p>25 de juliol de 1992</p> <p>Comencen els Jocs Olímpics a Barcelona. En les setmanes anteriors es van detenir 45 persones vinculades a l'independentisme català, en l'anomenada Operación Garzón.</p>	<p>27 de juny de 2010</p> <p>El Tribunal Constitucional espanyol dicta una sentència que retalla la reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya.</p>	<p>19 de juny de 2014</p> <p>Felipe VI és proclamat rei d'Espanya.</p>	<p>9 de novembre de 2014</p> <p>Es realitza una consulta, emparada en l'Estatut de Catalunya, sobre el dret a la independència de Catalunya, que comportarà el processament de diversos polítics catalans.</p>
<p>1 d'octubre de 2017</p> <p>La Guàrdia Civil i la Policia Nacional espanyola reprimeixen amb violència les persones que es disposen a votar en el referèndum sobre la independència de Catalunya.</p>				

Detall de la plaça de Prim.
Anys cinquanta.
Estanis Pedrola Marimon.

Celebració del primer aniversari de l'ocupació, amb els escamots falangistes desfilant a la plaça de Prim. 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

RES NO ERA DE VERITAT. ELS RECORDS PERSONALS SOBRE EL PRIMER FRANQUISME I LA VIDA DE LA COMUNITAT.

Dolors Marin i Silvestre

La irrupció en la vida quotidiana dels vencedors franquistes en les comunitats locals va tras-tocar completament les relacions de veïnatge dels habitants de Catalunya aquell hivern de 1939 en què acabava la guerra a Catalunya.¹ Pel que fa a Reus, el 15 de gener l'exèrcit nacional ocupava la ciutat. Fou l'acció combinada del Cos de l'Exèrcit Marroquí (CEM) i la Cinquena Divisió de Navarra, amb el temible general Yagüe Blanco.² Era l'inici d'un període que, lluny de portar la pau i el retrobament amb aquells que havien estat desplaçats per la guerra, comportaria més desencís, desesperació i confusió a centenars de famílies de la ciutat.

Les noves autoritats aviat van fer prevaldre els seus drets com a nous ocupants d'un territori vençut que, segons Yagüe, "se incorporava a la Nueva España".³ Això volia dir: prohibició de la llengua catalana, il·legalització de les institucions democràtiques, desfeta de l'escola racionalista i coeducadora, pèrdua de drets de tota la població, i en especial de les dones, i un llarg etcètera.

La situació a tot Catalunya fou semblant, ja que en les comunitats locals no només mancaven els que havien mort a la guerra, sinó també tots aquells que van fugir, o es van amagar davant la por d'esser detinguts, assassinats o empresonats per haver defensat la legalitat republicana. Centenars de persones innocents: dones, nens, avis... van començar a desplaçar-se a peu cap a la frontera francesa, a l'empara de protecció davant les notícies de la terrible repressió que sobre la població civil (tortures, morts, pallisses, violacions...) arribaven des dels primers dies de juliol de 1936.

Les colpidores fotografies de vells i nens passant la frontera a peu són testimonis del patiment dels atemorits habitants de tota la Catalunya republicana.⁴ Un èxode que es va fer amb descoordinació i improvisació, i en què famílies senceres es van escapar per sempre més. Només algunes agrupacions polítiques van organitzar la fugida a França, però la majoria de la població va partir com va poder. El 27 de gener, vençuda i ocupada Barcelona, van començar a arribar a França els primers exiliats a la cerca de refugi segur. Tant el Portús, els Prats de Molló i Banyuls van començar a veure passar els refugiats, una veritable allau de persones, entre gener i març de 1939.⁵ Al mateix temps passaven cap a França els soldats republicans

Un altre moment de la desfilada arribant a la plaça de Prim. Autor desconegut.

¹ Fa uns quants anys, amb motiu de la investigació de la meua tesi doctoral, vaig entrevistar nombroses persones vinculades a les organitzacions anarcosindicalistes, així com al POUM, a ERC, i a sectors catalanistes propers a Palestra i al món associatiu i esportiu. Pocs anys després, per encàrrec de l'Arxiu de l'Hospitalet, vaig realitzar diferents tandes d'entrevistes a protagonistes de la vida associativa de la ciutat durant els anys republicans. Totes les entrevistes estan transcrites i dipositades a l'Arxiu Municipal. Fruit d'aquelles entrevistes és aquesta reflexió contextualitzada dels primers anys de l'ocupació franquista a les ciutats catalanes, ja que la meua passió per la història local m'ha portat a la lectura de bona part de les publicacions catalanes editades per organismes locals com arxius, centres d'estudis o grups associatius.

² Destaquem el catàleg de diversos autors, *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2009.

³ "Orden General", Reus, 17 de gener de 1939.

⁴ Un treball remarcable sobre la persecució de la llengua i la cultura catalanes fou el de BENET Josep, *Catalunya sota el règim franquista*, París: Edicions Catalanes de París, 1973.

⁵ Si el dia 27 de gener només arribaren 30 dones i criatures al Portús, el vespre ja eren 300 persones i el dia 28 per Prats de Molló eren ja 6.000. La xifra va anar

(el 13 de febrer entraven els darrers pel Coll d'Ares). Foren entre 18.000 i 25.000 homes i dones que aniran ocupant el que es comença a conèixer com a "camps d'acollida" situats a les immediacions de la frontera, al Vallespir, el Rosselló i la Cerdanya.⁶ En menys de nou setmanes havien fugit unes 500.000 persones afamades, atemorides, desesperades i algunes ferides o malaltes. L'exili no havia fet més que començar i molts mai no tornarien a casa seva, ni a retrobar-se amb els éssers estimats. A la fi, es donà per bona la xifra d'uns 200.000 exiliats definitius, a més dels 300.000 empresonats dins de la península en camps de concentració, presidis, camps de treball forçats, institucions mentals i altres centres de confinament de la població.

També hi havia molts reusencs que foren empresonats en camps de treball de l'interior d'Espanya. Eren aquells que havien estat detinguts en el decurs de la guerra en d'altres regions, o que foren detinguts els primers dies de l'ocupació. Són els que es coneixerà com "els esclaus de Franco", mobilitzats en companyies de treball i sotmesos a condicions infrahumanes.

Sovint, en molts relats orals sobre el primer franquisme, sobta el grau de tristor dels entrevistats. Molts ploren, tant homes com dones, quan narren la gran humiliació del pas de la frontera, com a vençuts, abandonant les armes els antics soldats, essent reclosos com les bèsties en gran camps a la sorra de les platges del costat de la frontera, entre filferros d'espines, i sense menjar, ni punts d'aigua potable o els serveis mínims. Les descripcions dels antics soldats son esfereïdores sobre "els camps d'acollida" francesos: dormir a l'hivern sobre la sorra humida de les platges, no disposar de menjar, ni mantes, lluitar contra les malalties, els paràsits que delmaven els cossos, i a sobre la incertesa de saber què havia estat dels pares, les dones, els fills i els amics.

augmentant i, a més, van passar homes ferits i malalts que aviat s'instal·larien a l'improvisat hospital de Bellguarda. El 10 de febrer es va tancar la frontera a causa de la pressió dels soldats nacionals (4ª Brigada de Navarra) que a Portbou no deixen passar els que fugien. També a Puigcerdà va passar el mateix. A més, els que fugien havien d'esquivar els bombardeigs i els atacs dels nacionals, que van causar molts morts i ferits.

⁶ No entrem en aquest article a enumerar el llistat dels camps ni les condicions de misèria en que van ser acollits els refugiats que hi arribaren: manca d'aigua potable, menjar, condicions higièniques, sanitàries, etc. A la majoria de poblacions catalanes, els arxius locals disposen de centenars de testimonis orals d'aquests anys terribles que fins fa molt poc ni apareixien en els estudis universitaris i menys encara en els llibres de text escolars.

Un dels motius de la fugida foren les delacions i les revenges personals dins de les poblacions locals. El grau de participació en la democràtica legalitat republicana res no tenia a veure, als ulls dels nous ocupants de terres, grans empreses, infraestructures i alcaldies, amb allò que havien fet aquells a qui aviat es van conèixer, i identificar popularment, com a vençuts. La gran arbitrariedad judicial i repressiva va barrejar interessadament la gran venjança que es va desfermar a partir de 1939 amb els fets reals i els ficcionats per delators de darrera hora. Perquè tant donava que les víctimes haguessin format part dels defensors republicans que amb les armes a la mà el juliol de 1936 van triomfar als carrers catalans, o els que van ser mobilitzats en les lleves obligatòries, o haver participat en la vida política i sindical, o inclús haver treballat en les administracions i serveis sanitaris o escolars; la gran repressió es va fer implacablement sobre tota la ciutadania, sobre vells i joves, dones i adolescents, activistes i persones menys entusiastes, tots, totes, van formar part d'una nació d'humiliats desvalguts, atemorits, dissortats i afamats ciutadans d'una república esvaïda, anorreada a mans dels militars i els fanàtics disposats a suprimir per la força tots aquells que eren considerats defectes a les seves idees, ja sigui per la llengua, la ideologia, el lliurepensament, o senzillament perquè vivien, estimaven i s'educaven de manera lliure e inconformista.

Dins del llarg franquisme hem de definir diverses etapes del seu desenvolupament, i aquí només farem referència a la primera, que va des de la fi de la guerra fins als anys cinquanta (segons els diferents estudiosos) i que es coneix com a període d'atarquia, el més dur, pel que fa a la vida quotidiana dels viscuts pels nostres avantpassats, tot i la característica d'extrema crueltat i de manca de llibertats democràtiques que significà la dictadura franquista.

A la fi de la guerra va pesar molt l'alineació amb els països de l'Eix del règim franquista, i el silenci de les potències democràtiques occidentals, amb el pacte de no-intervenció del període 1936-1939 i que a la fi del conflicte van decidir prudentment aïllar econòmicament l'antic amic dels feixistes. Així, l'atarquia, promoguda orgullosament pels franquistes, imitava les dictadures europees dels anys vint i trenta (Itàlia i Alemanya) amb mesures

Pàgs. 64 i 65.
Inauguració de la inscripció que homenatjava José Antonio Primo de Rivera, a la façana de la prioral de Sant Pere, 1939.
Antoni Martra Nolla.

Franco a l'escenari construït a la plaza de los Mártires per a celebrar la seva visita. 30 de gener de 1942. Autor desconegut.

proteccionistes i intervencionistes, defensava la política estatal per a la producció, en detriment de la iniciativa privada, la política d'obres públiques (amb mà d'obra esclava), les grans empreses de monopoli estatal controlades per militars i falangistes (amb nul·la experiència professional) i, a més, hem de tenir en compte la fugida del país dels quadres universitaris, mèdics, investigadors i científics més progressistes, un fet que impedí la innovació en tots els sectors.

Mentre a Europa es desenvolupava la II Guerra Mundial, a l'Estat espanyol s'imposava el règim totalitari conegut com a franquisme, un règim que semblava que potser donaria pas a la reinstauració de la monarquia borbònica després d'un període de fort poder de l'exèrcit i dels falangistes com a partit únic. Com molt bé explica Enrique Moradiellos, Franco va anar donant llargues a les aspiracions de Joan de Borbó i àdhuc es va desfer d'aquells aliats que podien posar en perill les seves aspiracions de comandament únic. Alfons XIII havia mort a Roma, el febrer de 1941, i els monàrquics es van enfrontar amb els falangistes que esperaven la victòria dels països de l'Eix. Per acabar-ho d'adobar, també l'exèrcit intentava mantenir les seves posicions en aquell context. Aquesta primera gran crisi del maig de 1941 va significar la destitució del "cuñadísimo" y dels seus fidels ministres falangistes. Així, Ramón Serrano Suñer va quedar aviat fora de joc desplaçat per Luis Carrero Blanco, el nou home de confiança de Franco.⁷

Cap el 1945, el règim semblava consolidat, tot i que era impopular arreu del món, però la no intervenció dins d'Espanya de les potències aliades el 1946 va reafirmar Franco en el seu paper i adoptà el de "sentinella d'occident" davant el comunisme, avalat per França, Anglaterra i els Estats Units. Tot i l'autarquia, el règim seguia governant el destí dels habitants de la península, i semblava que la cosa duraria bastant de temps, ja que el context de la "guerra freda" va afavorir, i molt, les aspiracions del dictador.

⁷ Per a rematar Serrano, Franco va nomenar tres ministres falangistes poc amics del seu cocunyat: eren Miguel Primo de Ribera, José A. Girón de Velasco y José Luis Arrese.

Així, el nou règim va haver de fer front a un llarg període de depressió en la producció, la manca d'infraestructures (moltes havien estat destruïdes o malmeses per la guerra, com els ponts i els ferrocarrils), l'escassetat d'aliments i matèries primeres, i la manca d'inversió en la reconstrucció industrial, un procés començat durant els anys republicans però que restarà aturat durant decennis.

Les xifres parlen de la recuperació de la renda *per capita* només entrats els anys cinquanta (el 1953 s'arriba a la de 1935), ja que als quaranta les xifres eren per sota del període republicà. El consum es va enfonsar, ja que era impossible comprar productes de primera necessitat. També eren constants la manca de fons d'energia i molts testimonis recorden els continus talls de subministrament elèctric d'aquells anys fins ben entrats els seixanta.

Així, el període autàrquic, amb l'aïllament del país, la nul·la política d'importacions i exportacions, l'increment de la concentració del poder a mans de persones del règim (no necessàriament capaços de liderar projectes econòmics) i la creació d'una elit del poder de nova formació a partir d'exmilitars, terratinents i empresaris vinculats al catolicisme més ultramuntà, tindrà com a conseqüència la formació d'un estat corrupte i delator, on la violència contra l'adversari polític dels primers anys de la dictadura es perpetuarà sense treva, amb unes lleis que prohibeixen els partits polítics, els sindicats, el sufragi i tots els elements bàsics de les democràcies del segle XX.

Detall del mercat de Reus. 12 de novembre de 1946. Josep Prunera Sedó.

El Fuero del Trabajo (1940), la Ley de Unidad Sindical (26 de gener de 1940) i la Ley de Bases de la Organización Sindical (6 de desembre) van conformar una veritable barrera en contra dels treballadors, que van passar a anomenar-se *productores*. La paraula obrer o treballador semblava causar horror als falangistes. L'afiliació al partit únic fou obligatòria a partir de 1942, en allò que es va denominar la OSE (Organització Sindical Espanyola), però no només dels treballadors, sinó dels encarregats, tècnics i empresaris. Naturalment les vagues i les protestes significaven la detenció i confinament dels que protestaven.⁸ El mateix Sanz Órrio, delegat de sindicats explicaria: "Los sindicatos verticales no son instrumentos de lucha clasista. Ellos por el contrario, sitúan como la primera de sus aspiraciones, no la supresión de las clases, que siempre han de existir, pero sí su armonización y la cooperación bajo el signo del interés general de la Patria".⁹

Homenatge a la vellesa realitzat cap als anys cinquanta. NIEPCE.

Arrodoniren les característiques del règim la premsa única, i la censura i el control total de l'opinió pública, a partir de lleis i d'un sistema judicial emparat en els guanyadors de la guerra del 36. La ràdio fou, en els anys de l'autarquia, la gran eina del franquisme, amb l'emissió de misses i discursos i l'extensió del castellà en tot el territori de l'Estat. Aquesta extensió per les ones del castellà va comportar també unes músiques específiques i la marginació de cantants i actors de radionovel·les autòctons (catalans, gallecs, bascos, etc.). I es feren populars programes de cançons dedicades a persones molt allunyades o desaparegudes, així com –als anys cinquanta– de contacte amb els espanyols emigrats a Alemanya o Suïssa. L'adoctrinament pertinent en les consignes del règim provenia de les novel·les radiofòniques, els concursos, els consultoris de bellesa o d'orientació amorosa (Elena Francis) o les reflexions de locutors catòlics i afins al règim. La inclusió d'himnes i del "Diario Hablado" (també anomenat popularment "El Parte") van fer la resta. El "Diario Hablado" es retransmetia des de Radio Nacional de España, amb música de l'Oriamendi i l'himne d'Espanya, i amb la veu de Fernando Fernández de Córdoba. Tot sota la supervisió de Falange. Totes les emissores havien de connectar amb l'informatiu, ja que RNE era l'única emissora autoritzada per a emetre notícies. El 1940, RNE

8 Sobre el tema consulteu MOLINER, Carme i YSÀS, Pere. *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*. Madrid: Siglo XXI, 1998, i també, dels mateixos autors, el clàssic *El régimen franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo, 1992.

9 Citat per MORADIELLOS, Enrique. *La España de Franco (1936-1975)*. Madrid: Síntesis, 2000, p. 74.

va passar de Salamanca a Madrid i, el 1949, es van obrir unes emissions inicials al Liceu de Barcelona.¹⁰ Naturalment, no posaven publicitat i no va ser admesa a la Unió Europea de Radiodifusió fins el 1955.

Eren el paral·lisme al NO-DO (fundat el 1942 i vigent fins al 1976) que s'inclouia als cinemes entre els dos films de casa sessió, i que mostraven les oligarquies del sistema mostrant la seva opulència davant una població que berenava o sopava al cinema, amb la gasosa i l'entrepà com a forma de passar el diumenge en família. La inclusió en cada NO-DO de la figura del dictador i els seus afins no podia ser contrastada per cap altre informació lliure, a causa de les lleis de censura.¹¹ El NO-DO fou de projecció obligatòria en tots els cinemes, fins al gener de 1976 (ja mort Franco) i es va mantenir voluntàriament fins al 1981.¹² Molts entrevistats afirmen que no volien anar al cinema perquè abans de començar el NO-DO els espectadors havien de posar-se dempeus i fer la salutació amb la mà alçada mentre tocaven l'himne nacional. Qui no ho feia era expulsat de la sala, reconvingut, multat o apallissant, tot depenent del lloc i de l'autoritat. Fou en blanc i negre fins al 1968, quan es va incorporar algun reportatge en color. El 1977, l'anomenada "Revista Cinematográfica" es va fer tota en color.

Dins del sistema productiu, com dèiem, la manca de sindicats va permetre veritables abusos patronals, així com el treball de nens i nenes menors de 14 anys en feines encobertes. També va descoratjar el treball femení, a partir de salaris escassos, i de forçar a deixar fàbriques i tallers en contraure matrimoni, sota l'engany del que es deia "la dot" i que no era més que una liquidació encoberta del temps treballat. A més, en diverses empreses tèxtils (on la majoria de treballadores eren dones) la dot es donava en producte: llençols, peces de roba, etc.

Aquesta visió masclista i antiga de la dona, que la feu retrocedir molts anys dels guanys aconseguits durant la República, va fer que el règim, aliat amb el catolicisme, prohibís el divorci, la contracepció, l'avortament i, en cas de separació marital, els nens i les nenes eren patrimoni del pare, no de la mare. La visió patriarcal de l'amor, o el matrimoni, exclouia també totes les altres practiques sexuals que es feien fora de la parella casada, i és clar, l'homosexualitat, que era jutjada amb lleis especials i definida com a "desviació sexual" o "vici".

La Sección Femenina, secció falangista dedicada a l'adoctrinament femení, tenia el 1939 unes 600.000 afiliades i es va convertir en una poderosa eina en mans del règim. Va ser dirigida per la germana "del ausente", José Antonio Primo de Rivera, l'ideòleg del partit. Pilar fou una dona fosca i terrible, una veritable sacerdotessa del feixisme, en una narrativa escènogràfica que poc ha d'envejar a les posades en escena alemanyes. A partir del decret del 28 de

10 Segons Inés Almedros, fou Millán-Astray, l'encarregat d'organitzar la propaganda franquista, qui decidí la creació d'una emissora de ràdio per a difondre discursos i arengas. El primer locutor fou Fernández de Córdoba, i l'anècdota sucosa és que la difusió es va poder fer gràcies a un aparell alemany que Goebbels havia regalat als franquistes. Després, les emissions es van fer des del Palacio de Anaya de Salamanca. Vegeu <http://lab.rtve.es/historia-rne/1940/>

11 Els acudits sobre el dictador, sovint mostrats en els noticiaris mentre inaugurava pantans, pescava a l'Azor o presidia inacabables exercicis gimnàstics amb les "demostraciones sindicales", van il·lustrar tots aquells anys. L'historiador Sheelagh M. Ellwood ha investigat les aparicions de Franco en el noticiari i afirma que va aparèixer progressivament entre 1951 i 1954, època del retorn dels ambaixadors estrangers i dels acords amb els americans (les bases). Després, li va agafar el gust i era constant la seva aparició, que acompanyava la seva megalomania creixent. Vegeu GARCÍA MAROTO, Eduardo. *Aventuras y desventuras del cine español*. Barcelona: Plaza y Janés, 1988; i RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Saturnino. *El NO-DO, catecismo social de una época*. Madrid: Universidad Complutense, 1999.

12 La peculiar sintonia fou obra d'un compositor del règim, Manuel Parada, qui havia fet la banda sonora d'un gran film de propaganda, *Los últimos de Filipinas*.

desembre de 1939, fou l'encarregada de "mobilització, enquadrament i formació de les afiliades", unes afiliades que ho eren –en la majoria dels casos– per obligació i que anaven d'uniforme. Es va establir, a l'igual que per als homes, una mena de "servei militar femení" (maig de 1940) que les instruïa en les feines de la llar, la costura i la cura de nadons. No fer-ho significava la impossibilitat d'obtenir el passaport, el carnet de conduir, o el permís per a treballar. Tots aquests "permisos" havien d'estar avalats (igual que els comptes corrents femenins) pel pare, del marit, del germà o del fill major d'edat. També, per a obtenir el títol acadèmic, fer oposicions, etc. Mala cosa, ser dona a l'Espanya de Franco. El "servei" es feia –sense cobrar, naturalment– en les cases de l'Auxilio Social, en menjadors d'hospitals, en centres psiquiàtrics, en hospicis, etc. La mà d'obra femenina estava garantida i poc es podia protestar. El 16 d'octubre de 1944 apareixia la formació d'aquelles dones que farien la matèria de "Hogar" en els instituts d'ensenyament mitjà, i a primària, per a les noies que no havien de descuidar la seva missió de cosir i de callar. A més, lligat a la naturalesa "decorativa" de les dones, es va articular allò que se'n va dir "Coros y Danzas", una veritable reapropiació nacionalista centralista del folklore peninsular, que rebaixava, i molt, les expectatives dels catalans a l'entorn de les cançons i de les sardanes que podien ser motiu de reivindicació i d'associació. El projecte falangista per a la dona no tenia res a veure amb el projecte republicà, ni tan sols amb projectes catòlics progressistes desenvolupats al caliu de la dreta catalana, com el de Francesca Bonnemaison, qui esgarriada –en la seva tornada a Barcelona–, es va desvincular totalment de la seva obra, que fou arrabassada i manlevada per les noves ocupants del territori.¹³

L'Església intransigent, al costat del general Franco i d'allò que es va denominar "La Cruzada", veia al principi amb reticències com els falangistes i els de l'exèrcit es feien amb el control de la situació en els àmbits laborals i als carrers. Aviat van contraatacar i es quedaren amb una part molt significativa del pastís en què s'havia convertit l'Estat espanyol. Es quedaren amb la poderosa eina de l'educació en tots els nivells: dels petits, dels mitjans i dels grans –és a dir, de les universitats. L'ensenyament va estar marcat per un poderós discurs creacionista que invalidà durant molts anys els avenços científics i la laïcitat anterior. A partir d'un entramat de lleis, van aconseguir el control dels llibres i de les aules (Ley de Bachillerato, de 20 de setembre de 1938, i la Ley de Ordenación Universitaria, 29 de juliol de 1943). Fou creat el Consejo Superior de Investigaciones Científicas (24 de novembre de 1939), que va garantir que la "ciencia nacional sea rotundamente católica", a més d'estar des del principi en mans d'homes de l'Opus Dei. A més, les escoles nacionals, amb els mestres republicans depurats, van passar a mans de funcionaris que no eren mestres, però que cobdiciaven les feines: molts antics soldats, o militars, o bé sacerdots sense parròquia. El carnet d'excombatent, o d'excaptiu, obria també les portes de les escoles dels nens més pobres. Va sorgir, és clar, una important oferta d'escoles privades elitistes de les ordres religioses, destinades a la formació dels futurs dirigents del país.

Tots aquests esdeveniments formaren part del que es s'anomena genèricament com a primer període del franquisme.¹⁴ No tots els historiadors hi estan d'acord, ja que cada un ha establert la seva pròpia cronologia, però la gran majoria coincideix en assenyalar un primer període franquista que va des del 1939 fins al 1959, any de l'aprovació de les mesures econòmiques del Plan de Estabilización, que van suposar el final d'una primera etapa, molt influenciada pels efectes de la guerra civil: repressió, autarquia, manca de recursos i menjar, aïllament internacional, etc. I a partir de 1959, el canvi cap a una etapa encaminada al desenvolupament

13 Vegeu MARIN SILVESTRE, Dolores. *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciudadanas*, Barcelona: Diputació de Barcelona: 2023.

14 La discussió acadèmica i les diverses postures, a MORADIELLOS, Enrique. *La España de Franco (1936-1975)*, Madrid: Síntesis, 2000.

Visita de l'arquebisbe Manuel Arce Ochoterena a Reus, acompanyat de les autoritats locals i provincials. Novembre de 1943. Autor desconegut.

econòmic, un cert benestar material, la vinguda dels primers turistes, i l'apertura al món, relacionada amb el "blanqueig" interessat de tota l'etapa criminal i repressiva, tot lligat, és clar, a l'ascens dins del règim dels tecnòcrates de l'Opus Dei. Dins d'aquest primer tall en la dictadura, hi ha també dues etapes molt diferenciades, la del 1939 fins a la fi de la Segona Guerra Mundial, en què hi ha una certa cautela en la repressió contra els republicans, i la que va del 1947 fins al 1959, en què entre 1946 i 1947 hi ha un dels pics d'execucions sumàries i detencions més importants, conscients els franquistes i falangistes, que no hi haurà una intervenció aliada a Espanya.¹⁵ Els anys 1957 al 1960 actuen com una frontissa entre les dues perioditzacions del règim, tot i que, com diem, depenen molt dels autors i dels seus interessos de recerca. Generalment es coneix el primer període com a "etapa blava", amb el predomini de Falange i de l'Exèrcit. Stanley Payne assenyala una divisió important: primer, "la fase semifascista, potencialment imperialista", entre 1939 i 1945; segon, "la dècada del corporativisme nacional catòlic", entre 1945 i 1957, que, en paraules de Payne, "presenció el irremediable y definitivo sometimiento del componente fascista", i tercer, "la fase desarrollista de l'anomenada tecnocràcia i una espècie d'autoritarisme burocràtic, des dels anys 1957-1959 fins a la fi".¹⁶

15 Són de consulta obligada les obres de PRESTON, Paul. *Franco, Caudillo de España*, Barcelona: Grijalbo, 1994, i *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*, Barcelona: Península, 1997.

16 A Stanley PAYNE, *El régimen de Franco*, Madrid: Alianza, 1987. Recomanem, també del mateix autor, el seu clàssic *Falange. Historia del fascismo español*, París: Ruedo Ibérico, 1965, i l'aclaridor *El primer franquismo. 1939-1959. Los años de la autarquía*, Madrid: Historia 16 - Temas de Hoy, 1997.

La manca de menjar i les estratègies de distracció de la fam: res no era de veritat

Un dia després de l'ocupació de la ciutat, es va instal·lar a Reus un menjador de l'*Auxilio Social de Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* (que és el que significaven les tan repetides sigles FET i JONS, que aviat serien pintades i reproduïdes dins l'imaginari local de tot el territori). La manca de menjar, l'acaparament en magatzems controlats pels vencedors i la seva distribució, van aconseguir ràpidament –per la gana i per la por– el control de la població reusenca, de la mateixa manera que ja ho havien fet en el territori prèviament sotmès. El nou estatge es va instal·lar sobre l'apropiada Casa del Poble (la número 5 del carrer de Sol i Ortega) i aviat van començar a repartir racions de pa i de llet i d'una mica de xocolata. Encara es trigaria temps perquè es repartissin les famoses "cartillas de racionamiento".

Serà el 14 de maig de 1939 quan, per una ordre ministerial, es va establir el règim de racionament per a una sèrie de productes bàsics, que va perdurar fins al mes de maig de 1952, quan van desaparèixer dels productes alimentaris. Aquest racionament va ser sempre escàs i mal distribuït, perquè de vegades no hi havia els productes a disposició de la població i havien de passar sense rebre'ls. El nou sistema, a més, va dividir la població en grups: homes, dones (un 80% dels homes), infants fins a 14 anys (un 60% dels homes), homes i dones grans (més de 60 anys, un 80% dels homes), i vídues.

Els productes que entraven dins de la llibreta de racionament foren: patates; fesols; cigrons; llenties; arròs; oli; cafè; sucre; carn de be, de bou i de porc; cansalada; bacallà; ous, i llet condensada. El control es feia per províncies i si mancava alguna cosa es podia intercanviar interprovincialment. El 1940, les llibretes –a partir d'un sistema de cupons– depenien dels ajuntaments, i s'establiren diversos tipus de llibretes: alt, mitjà, humils i una quarta categoria, la de la dona vídua o amb l'home a la presó o desaparegut, amb una subsistència de veritable misèria.

REPARTO DE ARROZ. — En el día de hoy se repartirá en las tiendas de comestibles de esta ciudad un cuarto de kilo de arroz selecto al precio de 0'65 pesetas la ración, contra entrega del cupón núm. 92 de Varios de la Cartilla de Racionamiento.

REPARTO DE ACEITE. — En las tiendas de detallistas de esta ciudad se procederá estos días al reparto de medio litro de aceite por ración contra entrega del cupón núm. 30 de Aceite de la Cartilla de racionamiento y al precio de 3'75 pesetas litros.

Primera semana 52 VARIOS 66 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 63 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 60 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 54 Serie T
Primera semana 52 VARIOS 65 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 62 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 59 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 53 Serie T
Primera semana 52 VARIOS 64 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 61 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 58 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 52 Serie T
Segunda 23 T ARROZ Junio 52	Segunda 23 T ARROZ Junio 52	Primera semana 52 VARIOS 57 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 51 Serie T
Segunda 23 T AZUCAR Junio 52	Segunda 23 T AZUCAR Junio 52	Primera semana 52 VARIOS 56 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 50 Serie T
Segunda 23 T ACEITE Junio 52	Segunda 23 T ACEITE Junio 52	Primera semana 52 VARIOS 55 Serie T	Primera semana 52 VARIOS 49 Serie T

Anuncis de repartiment de determinats queviures i full d'una cartilla de racionament.

Com dèiem, en un principi l'assignació de la cartilla fou familiar, fins al 1943, quan van ser individuals, per a un major control de la població, ja que la gent se les empescava per a poder tenir una miqueta més de menjar. Amb el nou control, sobre un nombre racionat de 27.071.978 persones (15 d'abril de 1943), no es va aconseguir millorar la qualitat del menjar, ni augmentar-ne la quantitat. La por a perdre la llibreta de racionament, o a quedar exclòs del repartiment, fou una poderosa arma del règim. Tots aquells que malvivien amb documentació falsa (per por a ser represaliats, els perseguits, o els talps –els que restaren amagats a casa seva–, els maquis i els guerrillers amagats a les muntanyes) no disposaven de llibreta. Tampoc els detinguts o els desapareguts a mans dels falangistes, i les seves famílies quedaven totalment desamparades. És a dir, la recerca d'aliment fou la primera preocupació de la població els primers anys del franquisme.

Pel mateix motiu va aparèixer el mercat negre, conegut popularment com estraperlo, i que consistia en guardar, "despistar", manllevar o escatimar aliments i vendre'ls d'amagat. Dins d'aquest entramat hi van participar, no el pobre pagès que venia ous o gallines d'amagat, o unes patates a nivell local, sinó les grans personalitats del règim que controlaven el mercat a gran escala dels aliments, en grans centres de població: hospitals, presons, quarters, manicomis i un llarg etcètera que els permetia bescanviar per qualitats gens acceptables els aliments i que els revenien o repartien entre les oligarquies locals. Les estratègies dels venedors locals són conegudes en totes les comunitats, els pobles i les ciutats. També se sap quines famílies es van enriquir per mitjà de l'estraperlo, quines eren les maneres de distribuir els productes i quins eren els amagatalls on els tenien, així com les hores de venda i els llocs en què es feien les transaccions. Teòricament, "fer l'estraperlo" estava penat amb la mort, però els franquistes mai no van ser atrapats. La conseqüència més important de l'establiment d'aquest mercat negre fou la inflació de tots els productes alimentaris, que de vegades es van inflar un 200% en el cas del sucre i de l'oli, essencials per a la vida quotidiana.

I va aparèixer allò que els nostres avis definien com el temps en què "res no era de veritat" i explicaven com la xocolata era de garrofa; el cafè era de xicòria,¹⁷ el pa era de succedanis de blat (civada, avena, farina de cigrons, guixes, panís, faves, pellofes, o fins i tot serradures, i a més sense separar el gra de la clofolla, per la qual cosa es coneixia com "pa negre"); els fasols eren guixes,¹⁸ i el preuat i addictiu tabac era substituït per herbes aromàtiques, una qüestió important a la qual s'afegia l'escassetat i la mala qualitat del paper de fumar.¹⁹ Molts testimonis explicaven com bullien peles de patates i d'altres tuberculs, o com menjaven des de caragolins a coloms i altres animals no de granja.

17 En concret la que es coneix com "xicòria de cafè", en què s'infusionen les arrels assecades i torrades.

18 Aquest llegum, semblant a una fava, es lleugerament amargant i indigest. També té una substància que pot causar problemes en el sistema nerviós, raó per la qual calia no abusar-ne.

19 Una queixa d'un veí basc, al *Diario Vasco* (26 de gener de 1946): "Ni peor ni más miserable ha podido ser la última ración de tabaco. [...] Ración muestrario homeopática: dos paquetillos de hebra con la envoltura de ictericia, otros dos de picadura, sucedánea de la bomba atómica, tres puros y un librito de papel de fumar", per a vint dies. I afegeix l'anònim redactor: "Ahora, hay otros que salen ganando: los estraperlistas del tabaco y del papel de fumar". En altres periòdics hom argumentava que la mala qualitat del paper de fumar era deguda a que a Alcoi (lloc de fabricació del paper) s'havia de emprar la matèria primera per a fer els embolcalls de les taronges destinades a l'exportació, per la qual cosa el paper de fumar es feia amb fulla de panís.

1- Parada de segona mà.
Anys cinquanta.
Josep Ornosola Soler.

2- Parada d'objectes de cuina,
al carrer de Sant Joan.
Anys cinquanta.
Manuel Cuadrada Gibert.

Sovintegen les descripcions de les receptes de la fam: des de les truites a les quals s'afegia aigua, a les fetes amb pells blanques de les taronges, i una llarga llista d'estratègies familiars per a distreure els estòmacs dels més petits.

Aquesta alimentació clarament insuficient i les dures condicions de treball van propiciar l'aparició de malalties que no s'havien vist des dels darrers anys del segle XIX i molt menys en els anys republicans. Van fer la seva aparició: l'hepatitis, la tuberculosi, les gripes endèmiques, el tifus, el paludisme, la disenteria, les malalties de la pell (fongs, tinyes, etc.), i les plagues de paràsits que atacaven els cossos sense defenses (polls, xinxes, etc.), propiciades no per manca d'higiene, sinó precisament per la debilitat dels infants i de les persones grans, i per la greu situació de econòmica que obligava a tenir poca roba, gastada, i poques comoditats a les llars. El nom d'avitaminosi, una de les causes de mort més comunes d'aquells anys, significava senzillament morir-se de gana per manca de carn i de productes frescos.

Naturalment la mortalitat de vells i d'infants va augmentar exponencialment amb xifres esferèidors. Citem, a tall d'exemple, com el període de racionament franquista va durar dotze anys, mentre que a Europa, a la fi de la Segona Guerra Mundial, el període de racionament només va durar tres anys.

Les famílies, a més, no disposaven d'estalvis per a poder comprar menjar, ja que els estalvis republicans els van resultar infructuosos. El règim de Franco va retirar de la circulació més de 13.000 milions de les antigues pessetes de la República i va anul·lar els diners bancaris (uns 10.000 milions més).

Comprovem com la història local i la història general interactuen i conformen un tot, els testimonis orals i les vivències descriuen a la perfecció allò que historiadors i historiadores descriuen a partir de lleis, diaris, escrits i cròniques. De la història general a la història local transiten les vides dels nostres avantpassats a la recerca de la felicitat i d'una vida plena. El franquisme va interrompre una trajectòria de lluites i esperances de la classe treballadora catalana. Recordar aquells anys és el millor antídote per a evitar que els totalitaris tornin a trencar els somnis de la comunitat.

Cedida per
Enric Masip Gorgori.

Imatge de la plaça de Prim nevada.

Plaça del Mercadal.
1945.
Zerkowitz.

Dones cosint al carrer, on s'aprecien els efectes produïts pels bombardejos. 1938. Ramon Perera.

SANG, SUOR I LLÀGRIMES. APUNTS SOBRE LA REPRESSIÓ FRANQUISTA A REUS (1939-1945).

Joan Navais i Icart

«Te señalarán con el dedo y dirán, ésta es la esposa de Jordá, que lo fusilaron en Tarragona, pero tú siempre podrás contestar, sí, lo fusilaron pero no por ladrón ni criminal, así es que podrás decirlo, lo han asesinado por sus ideas libertarias y que nadie puede decir lo contrario, porque todo Reus lo sabe.»

Carta de Francesc Jordà, afusellat el 14 de juliol de 1939.¹

El 15 de gener de 1939, en ple esfondrament de la Catalunya republicana i mentre els últims combatents republicans –exhausts– fugien cap al nord-est i derruïen alguns ponts per a entorpir l'avanç feixista, l'exèrcit franquista va ocupar la ciutat de Reus. Malgrat la resistència –mig heroica, mig desesperada– d'un exèrcit de la República cada cop més delmat i desmoralitzat, les línies de defensa republicanes no van poder afrontar el gran potencial bèl·lic de la maquinària de guerra franquista, reforçada per les tropes i la tecnologia de la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi. La desigualtat de forces i d'armament era insalvable. Al cap d'unes poques setmanes, l'exèrcit franquista va culminar la conquesta militar de Catalunya. I l'abril de 1939, la República fou definitivament anorreada pels feixistes.

Celebració del "Día de la Liberación". 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

Tot i que ens pugui semblar paradoxal, l'ocupació de la ciutat fou viscuda per la immensa majoria de la població –durament castigada i esgotada pels bombardejos i la fam– amb un profund alleujament, no per afinitat ideològica amb el bàndol rebel sinó perquè, en principi, significava la fi de la guerra i de les penúries. Això sí, en cap moment hi va haver grans mostres d'alegria i molt menys d'eufòria.²

Es pot afirmar que el gener de 1939, després de vint-i-nou mesos de conflicte bèl·lic i de sofriments, la ciutat era una col·lectivitat famolenta i atemorida que volia deixar enrere l'horror de la guerra i tornar a la normalitat.

Amb tot, aquest alleujament inicial fou passatger i, ben aviat, els reusencs i les reusenques lleials a la legalitat republicana o afins a les idees demòcrates i esquerranes que no s'havien exiliat, van haver de patir la veritable essència –sanguinària i venjativa– dels vencedors. La guerra havia finalitzat, però el malson de la dictadura franquista tot just acabava de començar.

¹ Martorell, Alfons. *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*, Reus: Centre de Lectura, 1993, p. 117-118.

² Amorós, Xavier. *El camí dels Morts*, Reus: Pragma, 2006, p. 113-115.

El tan proclamat «Año de la Victoria» de la propaganda franquista va esdevenir l'Any de la Derrota per a la gran majoria –silenciada i atemorida– de catalans i catalanes.

L'endemà de l'ocupació, els vencedors van començar a bastir l'aparell polític i administratiu del «Nuevo Estado» franquista a la ciutat i, al mateix temps, més discretament, una maquinària repressiva que va colpejar tots els àmbits de l'activitat humana –l'econòmic, el social, el cultural, l'ideològic i el polític–³ a fi d'atemorir i anul·lar totes aquelles persones i col·lectius que s'oposaven o no encaixaven en el projecte espanyolista, autoritari i ultracatólic del règim franquista. Una maquinària que va esdevenir un dels instruments de dominació, d'humiliació i, fins i tot, d'explotació laboral més terribles i eficients per a perpetuar la submissió dels vençuts cap a la dictadura.

L'objectiu final de la repressió era inequívoc: l'eliminació física però també ideològica de l'adversari «rojo-separatista», tant dels militants i dels simpatitzants del projecte republicà –i de l'esquerra revolucionària més radical–, com del ric entramat associatiu i cultural que nodria la democràcia republicana.

Aquí no s'ha d'oblidar que, des d'un bon principi, la violència i el terror foren indistriables de la ideologia i la praxis franquistes. Així, d'ençà de l'aixecament militar i feixista de juliol de 1936, el bàndol insurrecte va fer servir, sense vacillar, la violència extrema per assentar el seu poder i assegurar-se el control de la població i del territori. De fet, en les conegudes instruccions secretes que va dictar el general Emilio Mola –el director i cervell de la conspiració– per a guiar l'alçament de juliol de 1936 i l'onada de terror que havia d'aixafar la resistència i l'oposició republicanes, s'especificava, sense pèls a la llengua, que «la acción ha de ser en extremo violenta, para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos, para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas». Al cap d'un temps, Mola fou molt més explícit i en un discurs pronunciat davant una assemblea d'alcaldes de Navarra, va afirmar: «hay que sembrar

Imatge nocturna de la plaça de Prim durant els actes de celebració del segon aniversari de l'ocupació de la ciutat. Al capdamunt de l'Hotel de Londres, un cartell recordava la data. 15 de gener de 1941. Autor desconegut.

³ Hernández Burgos, C. & del Arco Blanco, M. A. del. «Más allá de las tapias de los cementerios: la represión cultural y socioeconómica en la España franquista (1936-1951)», a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 33, 2011, p. 71-93.

el terror, hay que dar sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros». Com bé assenyala l'historiador britànic Paul Preston, «per a Mola, el terror significava desmantellar tota possible resistència en el camí cap al poder, però també "depurar" Espanya dels elements nocius de l'esquerra».⁴

Així, des del minut zero, el terror –sistemàtic i institucionalitzat– va esdevenir un element primordial, essencial, en la construcció i l'apuntament del règim franquista. Per tot plegat, no és cap disbarat o forassenyat afirmar que la dictadura es va aixecar damunt la sang i el patiment de milers d'assassinats i de perseguits.

Ja fa anys que algunes veus malintencionades –les mateixes que ataquen i difamen la democràcia republicana a fi de justificar i legitimar el cop d'estat de 1936 i així, blanquejar la dictadura de Franco– minimitzen els efectes i la magnitud de la repressió franquista i l'equiparen a la violència que es va produir a la rereguarda republicana.⁵ I, fins i tot, s'atreveixen a justificar els assassinats i les brutalitats dels franquistes com una resposta a la violència «revolucionària» o «roja».

Tot i l'obsessió de la propaganda filofranquista –d'ahir i d'avui– per exagerar i maximitzar els crims comesos a la rereguarda republicana i, al mateix temps, amagar o rebaixar l'abast real i la crueltat de la violència protagonitzada pels insurrectes, els darrers estudis més solvents –no definitius– calculen que la repressió franquista va causar 140.159 víctimes mortals i la «republicana», 49.367.⁶

És indiscutible que en el territori més o menys controlat per la República –arran de l'aixecament feixista i l'esclat de la revolució, l'aparell estatal republicà va fer fallida i es va fragmentar–, s'hi van cometre autèntiques barbaritats com ara l'assassinat de religiosos i elements dretans i la destrucció d'una part del patrimoni artístic i cultural. Però cal insistir i deixar ben clar que la violència franquista fou, en tot moment, ben calculada i planificada, metòdica i freda a fi d'esclafar el projecte/moviment reformador republicà, mentre que la violència que es pot qualificar de «revolucionària» –una reacció a la insurrecció militar i feixista– fou espontània, caòtica i, en cap cas, dirigida o instigada per un Estat republicà desbordat i afeblit.

Així mateix, cal remarcar que tant el govern de la República com el de la Generalitat –i, fins i tot, sectors revolucionaris– van denunciar els assassinats i van intentar impedir-los, això sí, sense gaire èxit. Per contra, a les files feixistes, la violència fou impulsada, dirigida i aplaudida per les institucions franquistes.

En aquest sentit, són ben il·lustratives les vivències –no gaire conegudes– del jurista Francisco Partalooa, un dels fiscals del Tribunal Suprem de Madrid l'any 1936. Partalooa –una persona d'ordre i amic personal del general colpista Gonzalo Queipo de Llano– va fugir del Madrid republicà cap al territori ocupat pels rebels després d'haver presenciats alguns episodis de violència «revolucionària». «Tuve la oportunidad de ser testigo de la represión en ambas zonas. En la nacionalista, era planificada, metódica, fría. Como no se fiaban de la gente, las autoridades imponían su voluntad por medio del terror. Para ello, cometieron atrocidades. En la zona del Frente Popular también se cometieron atrocidades. En eso ambas zonas se parecían,

⁴ *Arquitectes del terror. Franco i els artífexs de l'odi*, Barcelona: Editorial Base, 2021, p. 270-271 i 279, i *Un poble traït. Corrupció, incompetència política i divisió social*, Barcelona: Editorial Base, 2019, p. 401.

⁵ Un exemple ben proper a Caamaño, Salvador. *Tarragona, 1936. Terror en la retaguardia*, Tarragona: Silva Editorial, 2022.

⁶ Espinosa, F., Viñas, A. & Portilla, G. *Castigar a los rojos. Acedo Colunga, el gran arquitecto de la represión franquista*, Barcelona: Crítica, 2022, p. 40-48.

Missa de campanya celebrada a la plaza de los Mártires amb motiu del segon aniversari de l'ocupació franquista de la ciutat. 15 de gener de 1941. Autor desconegut.

pero la diferencia reside en que en la zona republicana los crímenes los perpetró una gente apasionada, no las autoridades. Éstas siempre trataban de impedirlos. [...] No fue así en la zona nacionalista. Allí fusilaron a más gente, estaba organizado científicamente».⁷

Malgrat que ara per ara és gairebé impossible establir amb exactitud el nombre total de víctimes, les xifres –aproximades– de la repressió franquista són realment colpidores. En el conjunt de l'Estat –amb una població d'uns 23.700.000 habitants l'any 1930–, es calcula que la guerra va provocar entre mig milió i 600.000 víctimes mortals. D'aquestes, algunes fonts tan fiables com els estudis de Paul Preston, quantifiquen el nombre d'assassinats pels franquistes en el període 1936-1945, en prop de 150.000 persones –125.000 en el decurs del conflicte bèl·lic i 25.000 en els primers anys de la dictadura–, el 0'6% de la població total de l'Estat i el 2'4% de la població masculina adulta.⁸

A aquesta xifra s'hi haurien de sumar els milers de republicans assassinats a les presons i als camps de concentració del règim franquista i també a l'infern dels camps de concentració i d'extermini del III Reich alemany –uns 5.500 deportats republicans, classificats com a apàtrides, foren exterminats als camps nazis, en particular, al complex de Mauthausen-Gusen.⁹

En alguns territoris de la península, la repressió fou especialment sanguinària i cruel amb nombrosos episodis de violència d'una brutalitat indescriptible. A tall d'exemple, a Andalusia –molt castigada per l'espiral repressiu–, la xifra d'assassinats va pujar al 4% de la població masculina adulta –gairebé 48.000 persones. I a Extremadura, al 3'6% de la població masculina adulta –unes 10.600 persones.

⁷ Fraser, Ronald. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la Guerra Civil española*, Barcelona: Planeta DeAgostini, 2005, p. 373-378.

⁸ Preston, P. *El holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona: Debate, 2011. Arnabat, Ramon. «La represión: el ADN del franquismo español», a *Cuadernos de Historia* (Universidad de Chile), núm. 39, desembre de 2013, p. 41-44. Consultable online.

⁹ Toran, Rosa. *Vida i mort dels republicans als camps nazis*, Barcelona: Proa, 2002.

Significativament, a l'antiga Castella la Vella, una demarcació que avui dia equivaldria a bona part de Castella i Lleó, Cantàbria i la Rioja i que l'any 1936 era, en teoria, un territori lleial a l'«*alzamiento nacional*», els rebels van executar més de 17.000 persones, el 3'6% de la població masculina adulta. Una prova més que la violència extrema formava part de l'ADN del franquisme.¹⁰

Tot i l'elevat grau de violència i brutalitat que van patir els republicans i els militants d'esquerres d'Andalusia, d'Extremadura o de Castella la Vella, els exemples més esfereïdors i, alhora, irrefutables de l'ús sistemàtic del terror pel bàndol insurrecte es van donar a les Illes Canàries, a Galícia i a Navarra, uns territoris que van caure ràpidament sota el control dels rebels i que, per consegüent, no van patir l'impacte de la violència «revolucionària». Doncs bé, l'onada de terror feixista va provocar unes 2.600 víctimes mortals a les Illes Canàries, unes 4.700 a Galícia i gairebé 3.000 a Navarra –és innegable que l'objectiu dels rebels era «netejar» la rereguarda d'elements hostils o desafectes a la «*Nueva España*».¹¹

A tot això, no hem d'oblidar els centenars de milers de persones –homes, dones, infants i gent gran– que malgrat sobreviure a l'espiral de violència i de terror feixista, foren torturades física i psíquicament, engarjolades, forçades a abandonar les seves llars, estigmatitzades, violades i vexades sexualment,¹² humiliades i esclavitzades per la dictadura franquista. Es pot assegurar, doncs, que el cost humà de la repressió franquista fou incalculable.

A Catalunya –amb gairebé 2.800.000 habitants l'any 1930–, es van executar 3.688 persones,¹³ de les quals 17 eren dones –l'única dona afusellada a les comarques del Camp i a la demarcació fou la jove cambrera Elisa Cardona Ollé, executada la matinada del 22 d'abril de 1939 a Tarragona.¹⁴

Acte falangista celebrat a la plaça de Prim entre els anys 1939 i 1940. Antoni Martra Nolla.

¹⁰ Preston, *El holocausto...*, p. 817-818 i 821. Arnabat, «La represión...», p. 43-44.

¹¹ Espinosa, Viñas & Portilla. *Castigar a los rojos...*, p. 45-46.

¹² Des dels micròfons d'Unión Radio Sevilla, Queipo de Llano –en paraules de Preston, «el psicòpata del sud»– va incitar a l'ús de la violència sexual contra les dones republicanes: «nuestros valientes Legionarios y Regulares han enseñado a los rojos cobardes lo que significa ser hombre de verdad. Y, de paso, a sus mujeres también. Después de todo, estas comunistas y anarquistas se lo merecen, ¿no han predicado el amor libre? Ahora por lo menos sabrán lo que son hombres de verdad y no milicianos maricones. No se van a librar por mucho que forcejeen y pataleen». Preston, Paul, *Arquitectos...*, p. 355.

¹³ Preston, *El holocausto...*, p. 817 i 820. Espinosa, Viñas & Portilla, *Castigar a los rojos...*, p. 45-46.

¹⁴ Solé Barjau, Queral. «Executades. Dones afusellades pel franquisme a Catalunya», a *Memòria antifranquista del Baix Llobregat*, núm. 19, 2019, p. 55-59. Ferré Baldrich, Meritxell. «La repressió franquista contra les dones: el cas d'Elisa Cardona», a *Revista del Centre de Lectura de Reus*, segon quadrimestre de 2021 (format digital).

A primer cop d'ull, és una xifra petita si la comparem amb el total de víctimes a l'Estat. Però cal tenir en compte que, l'hivern de 1939, la gran majoria de militants i quadres compromesos amb la República i els ideals de llibertat i justícia social, va optar per fugir i exiliar-se a l'Estat francès. Es calcula que en poques setmanes, prop de mig milió de persones –combatents, civils, ferits, infants, gent gran i famílies senceres– van emprendre el camí cap a l'exili. No hi ha dubte que si s'hagués tancat o bloquejat la frontera, el nombre d'assassinats s'hagués incrementat tràgicament. És ben significatiu que al País Valencià –amb menys de 2 milions d'habitants– i on l'única via per fugir era la mar –no tothom que ho desitjava va tenir accés a un vaixell–, es van executar més de 5.200 persones.¹⁵ Un cop més, insisteixo que totes les dades són aproximades i orientatives, en cap cas definitives.

No obstant això, es pot afirmar –amb prudència– que els centenars d'afusellats al Camp de la Bota o a la muntanya de l'Oliva de Tarragona «només» són la punta de l'iceberg de la sangria provocada per la repressió franquista a Catalunya ja que en els anys de la postguerra, uns 10.000 catalans més foren assassinats a les presons i als camps de concentració de la dictadura, als Batallons de Treballadors, als camps d'internament francesos i al sistema concentracionari de l'Alemanya nazi.¹⁶

A Reus, els braços coercitius del franquisme van començar a actuar al cap de pocs dies de l'entrada de l'*Ejército de Ocupación*. Els primers represaliats de qui tenim constància documental són el pagès Joan Anglès Borrull, de 52 anys, i l'embalador Josep Princep Gil, de 43 anys, ambdós detinguts i tancats a la presó de Reus el 21 de gener, és a dir, només sis dies després de l'ocupació i cinc dies abans de la caiguda de Barcelona. A l'endemà, el 22 de gener, fou detinguda i engarjolada la primera dona: la verdulaira Rosa Roig Boqué, de 44 anys i mare de quatre fills –el mateix dia, també fou detingut el seu marit, Ramon Nebot Alabart.¹⁷

El cos de la Guàrdia Urbana de la ciutat es va convertir, com a col·lectiu, en un dels objectius prioritaris més primerencs de la maquinària repressiva franquista –és innegable que les noves autoritats volien assegurar-se el control absolut del personal de l'àrea de seguretat ciutadana de l'Ajuntament. Així, al final de gener, foren arrestats l'un darrere l'altre els guàrdies Agustí Munté Domínguez, Joan Recasens Miró i Àngel Vilella Barrull, qui va esdevenir el primer represaliat reusenc condemnat a mort i afusellat a Tarragona. I el 6 de març, en una batuda planificada, agents del Cuerpo de Investigación y Vigilancia van detenir simultàniament els guàrdies Ernest Anguera Valero, Jaume Borràs Llaberia –l'únic que fou absolt en el consell de guerra– i Josep Crusat Solà.¹⁸

Poques setmanes després, el 25 de març, fou detingut un altre treballador de l'Ajuntament, el paleta Joan Manresa Vallespinós que, el 14 de juliol, fou executat a la muntanya de l'Oliva i enterrat a la fossa comuna del cementiri de Tarragona. Segons alguns testimonis, el cas de Manresa –militant del Partit Republicà d'Esquerra i de la Casa del Poble, una de les entitats històriques del republicanisme reusenc– és especialment tràgic i excepcional ja que fou confós amb un jove activista del Partit Obrer d'Unificació Marxista que tenia els mateixos noms i cognoms i, per consegüent, afusellat per uns «delictes» que no havia comès. Els esforços de la família per aclarir i esmenar l'equívoc davant les autoritats no van donar cap fruit.¹⁹

¹⁵ Espinosa, Viñas & Portilla. *Castigar a los rojos...*, p. 45-46.

¹⁶ Arnabat. «La represión...», p. 45-46.

¹⁷ Recasens Llort, Josep. *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2003, p. 70, 238, 248-249 i 255.

¹⁸ *Ibid.*, p. 62-63 i 66-68.

¹⁹ Recasens Mercadé, Josep. *Pobra Espanya!*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1995, p. 87-88. Recasens, *La repressió franquista...*, p. 65. Per al procés de depuració i control ideològic dels treballadors municipals, vegeu Duch, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996, p. 240-250.

D'ençà de l'ocupació de la ciutat, el nombre de detinguts i represaliats no va parar de créixer. El principal braç executor de les polítiques repressives als carrers de Reus fou el Cuerpo de Investigación y Vigilancia –el precedent del Cuerpo General de Policía– dirigit per l'inspector Juan Hacso Mora, «*admirablemente secundado por los elementos a sus órdenes*». El març de 1939, el *Diario Español* de Tarragona –l'òrgan del «*Movimiento Nacional*» a la província– va lloar l'eficàcia repressora d'aquest cos policial: «*es digna de todo elogio la labor que el Cuerpo de Investigación y Vigilancia viene realizando en nuestra ciudad, para poder depurar responsabilidades sobre personas que han tenido participación en hechos delictivos durante el dominio rojo. Gracias a la acertada actividad de dicho Cuerpo se ha logrado capturar a varios sujetos, acusados de haber tomado parte activa en actos punibles, siendo ímprobo el trabajo que pesa sobre los funcionarios de I. y V. ya que además de las muchísimas personas que han sido detenidas por sus pasadas actividades, todos los días tienen que atender a nuevos servicios encaminados a depurar completamente nuestra ciudad*».²⁰ Aquí, no s'ha de menystenir el paper que va jugar el partit únic de la dictadura, la Falange Española Tradicionalista y de las JONS, que també va actuar com a policia paral·lela en el control ideològic i social de la població.

Durant els primers mesos de l'ocupació, una peça primordial –i perversa– en els engranatges de la repressió fou la delació. Per venjança, de bon grat per afinitat ideològica amb els vençadors, per enveja o forçats per les circumstàncies, un nombre indeterminat de reusencs –és impossible quantificar-los– va començar a denunciar desenes de veïns com a culpables dels crims comesos en l'època del «terror roig» o com a enemics de la «*Nueva España*». Les delacions, doncs, es van convertir en una de les principals eines per inculpar i perseguir els «*rojo-separatistas*». I al mateix temps, implicaven bona part de la societat en la maquinària repressiva i coercitiva de l'Estat franquista –en poques paraules, molts ciutadans anònims esdevenien còmplices de la repressió.

Així, de bon començament, es va instigar «*a cuantas personas tengan conocimiento o puedan aportar algún dato que contribuya al esclarecimiento de los hechos delictivos ocurridos en este Partido judicial desde el 18 de julio de 1936 hasta la liberación por el Ejército*» a comparèixer davant el Jutjat Militar, ubicat en el número 21 del carrer de Sardà, a fi de «*formular la oportuna denuncia contra las personas responsables*». Com s'afirmava cínicament a les planes de *La Vanguardia Española* poc després de la caiguda de Barcelona, «*los crímenes innumerables y las persecuciones infinitas perpetrados por los rojos no pueden quedar impunes. Es necesario que todos cooperemos en la labor depuradora con el fin de que la Justicia de Franco continúe siendo una de las bases principales del Nuevo Estado*».²¹

Desfilada de militars i falangistes commemorant el primer aniversari de l'ocupació, al raval de Jesús. 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

²⁰ *Diario Español*, 8-III-1939. Una nota molt semblant, a *ibid.*, 16 de març de 1939.

²¹ *Diario de Reus de Avisos y Noticias*, 26 de gener de 1939. *La Vanguardia Española*, 8 de febrer de 1939.

Fruit de les delacions o de les indagacions de les forces de seguretat franquistes, en els anys 1939 i 1940 –l'etapa en què l'embat repressiu fou més fort i ferotge–, foren detinguts i engarjolats pel cap baix 421 veïns i 37 veïnes de la ciutat –l'1'7% de la població de Reus l'any 1936. Els homes eren tancats provisionalment a l'antiga presó de la carretera de Montblanc, que a mitjan octubre de 1939 acollia més de mig miler de detinguts d'arreu del territori, i les dones, a l'edifici de les Germanetes dels Pobres.

Els acusats per «delictes» greus eren conduïts a Tarragona –a la presó de Pilats o al convent de les Oblates que fou habilitat com a centre de reclusió de dones– a fi de ser sotmesos, sense cap garantia jurídica, a un consell de guerra sumaríssim. Segons dades del *Diario Español*, l'any 1939 es van jutjar a Tarragona 4.305 persones i, de gener a juliol de 1940, 1.016 persones –de Reus, foren processats 404 veïns: 375 homes i 29 dones.²²

Les persones de major edat detingudes a la ciutat foren Francesc Pons Pons, de 73 anys –fou alliberat després d'haver-se dictat el sobreseïment de la seva causa–, i l'històric militant republicà Ramon Pallejà Vendrell, de 75 anys –jutjat en consell de guerra, fou condemnat a reclusió perpètua i enviat a la presó de Sant Miquel dels Reis, a València; més endavant, però, se li va commutar la pena i fou alliberat en presó atenuada el 1943. I les més joves, Antoni Fuscó Ametller i Francesc Sansó Domingo, de 18 anys –ambdós alliberats–, i Antoni Casas Girona, de només 17 anys –absolt en un consell de guerra però castigat a dos mesos d'arrest major per tinença il·lícita d'armes.

Fins i tot, es va detenir i engarjolar una dona embarassada, la teixidora Saturnina Burriel Cervera que fou jutjada en consell de guerra el juliol de 1939, condemnada a sis anys i un dia per excitació a la rebel·lió militar i tancada a la presó de dones de les Oblates, a Tarragona –tot indica, doncs, que va haver de parir mentre complia la pena.²³

Acte falangista celebrat a la plaça de Prim entre 1939 i 1940. Al fons es veu el Gran Hotel de París amb els balcons engalanats amb la bandera espanyola. Antoni Martra Nolla.

²² Recasens. *La repressió franquista...*, p. 20, 61, 69, 99, 164 i 356-358. Solé i Sabaté, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona: Edicions 62, 1985, p. 63.

²³ Recasens. *La repressió franquista...*, p. 46, 57, 109, 149, 183 i 242. Subirats Piñana, Josep. *Les Oblates, 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, Valls: Cossetània, 2006, p. 82, 85, 90 i 183.

El règim també es va acarnissar amb especial virulència sobre alguns nuclis familiars a fi de desfer o afeblir l'única xarxa de solidaritat i suport mutu –realment operativa– que intentava donar escalf moral i socórrer els represaliats republicans. A tall d'exemple, el matrimoni format per Rosa Roig Boqué –la primera dona detinguda a la ciutat– i Ramon Nebot Alabart fou jutjat el mateix dia, el 7 de juliol de 1939: mentre Roig fou condemnada a reclusió perpètua –engarjolada a les Oblates, l'any 1941 fou traslladada a la presó de les Corts–, Nebot fou condemnat a mort i afusellat el 16 de novembre de 1939. La violència franquista també va trencar i destrossar la família formada per Teresa Borrull Roig, Miquel Veciana Trull i tres fills. Borrull fou sentenciada a dotze anys de presó i Veciana –arrestat pel Cuerpo de Investigación y Vigilancia pocs dies després de l'ocupació de la ciutat– fou condemnat a mort i afusellat el 22 d'abril de 1939.²⁴

Les germanes Magdalena i Teresa Guri Virgili, d'origens humils i joves membres del POUM, van patir el mateix periple –o si es prefereix, calvari– judicial: foren detingudes el 17 d'abril de 1939, jutjades en consell de guerra el 8 de juliol, condemnades a quinze anys de reclusió i enviades a la presó de dones de les Corts a finals de desembre de 1941 –el seu germà Joan també va patir un consell de guerra i fou condemnat a reclusió perpètua el juny de 1940. Els germans Juli, Saturnina i Tomasa Burriel Cervera també foren jutjats i condemnats a penes de presó el mateix dia, el 28 de juliol de 1939 –al cap d'un mesos, també fou jutjat Joaquim Burriel Cervera.

També cal destacar el cas de la família Sanahuja: el pare –Antoni Sanahuja Sancho– i un dels fills –Antoni Sanahuja Altés– foren engarjolats, processats en consell de guerra el 10 d'agost de 1943 i sentenciats a penes de presó pel delictes d'auxili a rebel·lió militar. Un altre membre de la família –Pere Sanahuja Altés– va tenir sort i l'any 1939 fou absolt en un consell de guerra.²⁵

El cas més dramàtic i desproporcionat, però, fou el de la família dels Itarte Mitjavila. Almenys quatre membres d'aquesta família obrera van rebre de ple l'impacte de la violència franquista. Joan Itarte Mitjavila fou detingut el 25 de gener de 1939 per ordre del cap del Servicio de Información y Policía Militar –l'agència d'intel·ligència militar del bàndol franquista– i, en un procediment rapidíssim, condemnat a mort i afusellat el 14 de març. El seu germà –Francesc Itarte Mitjavila, militant de la Confederació Nacional del Treball– fou arrestat el 8 de novembre de 1939, condemnat a la pena capital i executat el 24 de juliol de 1940. Innocenci Pascual Gil –el marit de Josepa Itarte Mitjavila– fou detingut el 24 de febrer de 1939, jutjat en consell de guerra, condemnat a quinze anys de presó i enviat a la presó de Ciudad Rodrigo, a Salamanca. I per últim, Emili Juanpere Jardí –el vidu de Maria Itarte Mitjavila– fou arrestat i engarjolat el juliol de 1939, jutjat en consell de guerra i condemnat a vint anys de presó.²⁶

Així mateix, molts condemnats també foren castigats a treballs forçats. Aquest fou el cas de Lluís Mas i Ossó, qui l'estiu de 1940 fou obligat a treure runa als municipis de Torelló i Manlleu, o el de Llop Conesa, qui el febrer de 1943 fou conduït a Vielha per a treballar com a mà d'obra esclava, en la construcció del túnel de la Val d'Aran.²⁷ Més enllà del profit econòmic que obtenia el règim, l'explotació laboral –o esclavatge– també reforçava i perpetuava la humiliació i la submissió dels represaliats.

²⁴ Recasens. *La repressió franquista...*, p. 97, 178, 238 i 255. Subirats. *Les Oblates...*, p. 72, 86, 100, 128 i 208. Rosa Roig va ingressar a les Oblates acompanyada per la nena Rosa Navarro.

²⁵ Recasens. *La repressió franquista...*, p. 82, 94-95, 108-109, 178-179 i 213-214. Subirats, *Les Oblates...*, p. 82-83, 86-87 i 208.

²⁶ Recasens. *La repressió franquista...*, p. 130-132 i 146-147.

²⁷ *Ibid.*, p. 115 i 229.

Tots aquests episodis de violència contribuïen a escampar la sensació de vulnerabilitat dins de molts llars reusenques, sobretot les que acollien persones que havien simpatitzat amb major o menor grau amb la causa republicana o obrerista. El missatge era ben clar: ningú no s'escapava de l'aparell coercitiu de la dictadura.

L'angoixa o la por a ser perseguit, interrogat, vexat o, en el pitjor escenari, torturat i engarjolat va atemorir i silenciar gairebé totets les veus dissidents i opositores al règim. Els anys 1939 i 1940, només una ínfima minoria d'irreductibles es va atrevir a organitzar-se –en la clandestinitat– per a fer front a la dictadura.

Sens dubte, els crims més execrables i punyents –pel dany irreparable causat– foren els afusellaments. Tot i que pugui sonar estrany i, en certa manera, incompreensible, a hores d'ara no disposem de cap estudi –rigorós i exhaustiu– que detalli el nombre total de naturals i veïns de la ciutat executats per la dictadura i que, al mateix temps, en reconstrueixi els procediments judicials sumaríssims i, sobretot, les trajectòries vitals i ideològiques. De fet, a cops, els pocs estudis –parcials o massa genèrics– amb què comptem, ofereixen xifres i dades útils però disperses i no coincidents. Tot plegat ha provocat un cert desgavell amb les dades, que caldria reparar el més aviat possible.

Ara per ara, si tenim en compte i combinem les fonts disponibles, es pot establir que 44 naturals i veïns de Reus foren condemnats a mort i afusellats, la majoria a Tarragona.²⁸ Una xifra a la qual s'haurien d'afegir els 7 veïns engarjolats que van morir per malaltia en un hospital o en una presó franquista, on les condicions de vida eren deplorables i que, segons el meu parer, també s'han de considerar víctimes –si es vol, col·laterals– de la repressió.²⁹ Insisteixo que són xifres provisionals que s'han d'acabar d'afinar –per exemple, s'ha de verificar el veïnatge de moltes víctimes o documentar la seva militància política i sindical.

Com es pot comprovar, la gran majoria de represaliats eren membres de les classes populars i treballadores sense gaire protagonisme en la vida política i social del municipi i de la comarca –els més coneguts o destacats foren el paleta i militant anarquista Joan Anguera Jordà, àlies *el Macarrillo*, i l'advocat i dramaturg llibertari Ferran Fontana Grau.³⁰ L'única reusenca afusellada pel franquisme fou l'anarquista Matilde Sabaté, que treballava de mestra a una escola del Consell de l'Escola Nova Unificada de Sils, a la comarca de la Selva³¹ –com és ben sabut, el magisteri que es va convertir en una de les pedres angulars del projecte republicà, fou un dels àmbits més castigats per la dictadura.

En definitiva, es pot asseverar que l'estudi de les polítiques repressives del franquisme a Reus –com a fenomen multiforme, és a dir, polític, social, econòmic i cultural– és una de les grans assignatures pendents en l'àmbit de la memòria històrica a la ciutat. I, per consegüent, esdevé un buit –historiogràfic i memorialista– que s'ha de reparar amb urgència a fi de combatre i desarmar les veus que tergiversen la història i, per damunt de tot, reivindicar la memòria i la dignitat de les víctimes reusenques de la dictadura franquista i dels feixismes.

²⁸ Vegeu l'annex núm. 1.

²⁹ Vegeu l'annex núm. 2.

³⁰ Samarra, Frederic. *El fusell contra la ploma: Ferran Fontana Grau (1893-1939). Un exponent reusenc del genocidi ideològic i cultural franquista*, treball inèdit.

³¹ Clara, Josep. «La repressió franquista i la dona. El cas de Matilde Sabaté», a *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, p. 175-188.

Annex núm. 1: Naturals i veïns de Reus afusellats per la dictadura franquista, 1939-1945 (llistat provisional)*

- **Andreu Pons Jordà**
[veí de Badalona, treballador municipal], assassinat al Camp de la Bota el 27.02.1939
- **Àngel Vilella Barrull**
[41 anys, guàrdia urbà], assassinat a Tarragona el 4.03.1939
- **Antoni Blanch Faiges**
[39 anys, escorxador], assassinat a Tarragona el 14.03.1939
- **Joan Itarte Mitjavila**
[40 anys, rajoler], assassinat a Tarragona el 14.03.1939
- **Miquel Pellicer Puig**
[50 anys, pagès], assassinat a Tarragona el 14.03.1939
- **Manuel Oñós Mestre**
[39 anys, peó], assassinat a Tarragona el 28.03.1939
- **Joan Cervera Samper**
[44 anys, escombraire o jornalier], assassinat a Tarragona el 22.04.1939
- **Salvador Gabarró Torrell**
[56 anys, peó], assassinat a Tarragona el 22.04.1939
- **Miquel Veciana Trill o Trull**
[53 anys, pagès], assassinat a Tarragona el 22.04.1939
- **Albert Martí Compte**
[veí de Barcelona, 37 anys, metal·lúrgic], assassinat al Camp de la Bota el 7.05.1939
- **Emili Albert Sala**
[45 anys, escombraire], assassinat a Barcelona el 25.05.1939
- **Pere Casamor o Casamort Ros**
[42 anys, sabonaire], assassinat a Tarragona el 30.05.1939
- **Jaume Gras Sugrañes**
[42 anys, boter], assassinat a Tarragona el 30.05.1939
- **Pau Primak Derenchuk o Prismak Derechuk**
[39 anys, peó], assassinat a Tarragona el 30.05.1939
- **Francesc Jordà Poquet o Bosquet**
[34 o 37 anys, paleta], assassinat a Tarragona el 14.07.1939
- **Joan Manresa Vallespinós**
[45 anys, paleta municipal], assassinat a Tarragona el 14.07.1939
- **Josep Salesas Balañà**
[veí de les Borges Blanques], assassinat a Lleida el 28.07.1939
- **Pere Anglès Prats**
[49 anys, pagès], assassinat a Tarragona el 8.08.1939
- **Ferran Fontana Grau**
[45 anys, advocat, compositor i escriptor], assassinat a Tarragona el 8.08.1939
- **Marc Ene o Ceuc Díaz**
[51 anys, peó], assassinat a Tarragona el 20.10.1939
- **Joan Tomàs Bertran**
[24 anys, infermer], assassinat a Tarragona el 15.11.1939
- **Manuel Tuset Ferrer**
[veí de Barcelona, 30 anys, mecànic], assassinat al Camp de la Bota el 15.11.1939
- **Benvingut Fort Masdéu**
[46 anys, minaire], assassinat a Tarragona el 16.11.1939
- **Vicenç Gimeno Vernet**
[37 anys, pagès], assassinat a Tarragona el 16.11.1939
- **Ramon Nebot Alabart**
[48 anys, peó], assassinat a Tarragona el 16.11.1939
- **Francesc Toldrà Roig**
[40 anys], assassinat a Tarragona el 16.11.1939
- **Joan March Contijoch**
[44 anys, pagès], assassinat a Tarragona el 17.11.1939

- **Antoni Ollé Gironès**
[22 anys, ferrer],
assassinat a Tarragona
el 27.04.1940
- **Joan Anguera Jordà**
[42 anys, paleta],
assassinat a Tarragona
el 30.05.1940
- **Matilde Sabaté Grisó**
[veïna de Sils, 36 anys, mestra],
assassinada a Girona
el 28.06.1940
- **Josep Carballido Noelle**
[27 anys, ferrer],
assassinat a Tarragona
el 24.07.1940
- **Francesc Itarte Mitjavila**
[38 anys, rajoler],
assassinat a Tarragona
el 24.07.1940
- **Josep Tena Beltran**
[32 anys, xofer o guàrdia d'assalt],
assassinat a Tarragona
el 27.07.1940
- **Bonaventura Calero Contijoch**
[38 anys, pagès],
assassinat a Tarragona
el 31.07.1940
- **Joan Salas Mèlich**
[42 anys, peó o pagès],
assassinat a Tarragona
el 2.08.1940
- **Valentí Piñol Solé**
[37 anys, paleta],
assassinat a Tarragona
el 24.08.1940
- **Salvador Sugrañes Pedrola**
[35 anys, comptable],
assassinat a Tarragona
el 6.11.1940
- **Josep Vázquez Llopis**
[39 anys, pagès o traginer],
assassinat a Tarragona
el 6.11.1940
- **Magí Gómez Caballé**
[29 anys, baster],
assassinat a Tarragona
el 18.06.1941
- **Joan Figueras Ferré**
[30 anys, barber],
assassinat a Tarragona
el 27.12.1941
- **Claudi Creixach Bernat**
[37 anys, paleta],
assassinat a Barcelona
el 19.06.1942
- **Josep Martínez Lucas**
[veí de Vilanova i la Geltrú,
25 anys, electricista],
assassinat al Camp de la Bota
el 16.06.1943
- **Josep Mort Repero**
[41 anys, drapaire],
assassinat a Tarragona
el 8.05 o 8.07.1943
- **Josep Carrés de la Iglesia**
[veí de Figueres, 54 anys, xofer],
assassinat a Girona
el 19.01.1945

* Solé i Sabaté, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona: Edicions 62, 1985. Duch, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996. Recasens Llor, Josep. *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2003. Subirats Piñana, Josep. *La repressió franquista en la postguerra. Pilotos, presó de Tarragona, 1939-1941*, Reus: Fundació Josep Recasens, 2007. «Relació de les víctimes de la repressió franquista entre els anys 1939 i 1948 enterrades al cementiri de Tarragona», consultable *online*.

Annex núm. 2: Veïns de Reus engarjolats, morts per malaltia a la presó o a l'hospital, 1939-1941 (llistat provisional)**

- **Antoni Montsech Esqué**
[55 anys, peó o jornalier],
jutjat en consell de guerra el 16.03.1939,
condemnat a quinze anys i mort per asistòlia
a la presó de la Punxa el març de 1939
- **Libori Bernal Bou o Lou**
[68 anys, pastor],
mort per miocarditis a la presó de la Punxa
el 10 o el 12.04.1939
- **Vicenç Puig Aymamí**
[58 anys, pagès],
jutjat en consell de guerra el 16.03.1939,
condemnat a quinze anys i mort per
insuficiència cardíaca a la presó de la Punxa
el 30.05.1939
- **Albí Mateu Bargalló**
[51 anys, pagès],
jutjat en consell de guerra el 28.06.1939,
condemnat a quinze anys i mort a la presó
de Ciudad Rodrigo –Salamanca–
l'11.09.1939
- **Ricard Vidal Fortuny**
[61 anys, carreter],
jutjat en consell de guerra el 25.05.1939,
condemnat a dotze anys i mort per malaltia a
l'Hospital de Santa Tecla de Tarragona
el 29.09.1939
- **Josep Huguet Montaña**
[47 anys, perit industrial],
jutjat en consell de guerra el 27.04.1939,
condemnat a vint anys i mort per malaltia a
la presó de Sant Miquel dels Reis –València–
el 18.05.1941
- **Josep Bayarri Ferré**
[25 anys, vaquer],
jutjat en consell de guerra el 14.10.1939,
condemnat a vint anys i mort per asistòlia a
la presó Model de Barcelona
el 4.06.1941

** Solé i Sabaté, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona: Edicions 62, 1985. Duch, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996. Recasens Llor, Josep. *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2003. «Relació de les víctimes de la repressió franquista entre els anys 1939 i 1948 enterrades al cementiri de Tarragona», consultable *online*.

Acte falangista celebrat al davant de la seu de la Jefatura Local de Falange instal·lada al local d'El Circol, que fou apropiat per les autoritats franquistes. 1939 - 1940.
Antoni Martra Nolla.

Detall d'una aula del col·legi de Sant Pere Apòstol, conegut com "Els Padres". Anys trenta. Estanilsau Pedrola Rovira.

EDUCACIÓ I FORMACIÓ DE LES DONES SOTA EL FRANQUISME.

Meritxell Ferré Baldrich

Doctora en Història

Introducció

La presa de poder per part de les tropes sollevades contra la Segona República, el 18 de juliol de 1936, i l'establiment del règim del general Franco després de tres anys de guerra civil, comportà tot un seguit de conseqüències i canvis en tots els àmbits de la política, l'economia, la societat i la cultura a l'Estat espanyol; homes i dones passaven de viure en un sistema democràtic i republicà a ser súbdits d'una dictadura feixistitzada que es perllongaria durant quasi quaranta anys (1939-1975).

Amb l'establiment del franquisme, les dones veuran redefinit el seu rol respecte a la Segona República. Durant l'etapa republicana, les dones havien assolit nous objectius i havien obert portes fins aleshores tancades, i la legislació havia marcat fites transgressores respecte al Codi civil (dret a vot, dret al divorci...). Encara que el reconeixement del sufragi femení en l'article 36 de la Constitució republicana no va ser fàcil, ja que la societat espanyola continuava sent profundament tradicional i la presència femenina estava relegada a l'espai domèstic i privat. Amb tot, en l'època republicana es van anar desenvolupant propostes igualitàries i, en àmbits com l'educació, s'havien fet grans progressos perquè la defensa de la cultura i l'educació s'observaven com a eines d'emancipació per a les dones.

Els valors del franquisme van quedar molt definits, ja des del moment de l'alçament militar, a través de la propaganda a la zona controlada pels feixistes: els homes havien de ser útils per a la pàtria i les dones útils per a la llar. A elles, des de la infància, se les va inculcar una consciència per a ser transmissores dels valors falangistes, basats en la submissió, la maternitat i la represa dels rols d'ordre domèstic. Ells, mentrestant, aprenien un ofici i alguns -pocs- accedien als estudis de batxillerat.

El franquisme va idear una societat repressora, on les dones i els infants eren utilitzats com a instruments socialitzadors pel Règim. La repressió ideològica i social de l'Estat cap a les dones i les criatures es va iniciar molt abans que arribés el final de la guerra Civil, a través de la construcció d'un corpus teòric com a base per a la creació de lleis que limitaven la llibertat individual femenina i altres que obligaven a la reeducació de les criatures, sobretot si eren fills o filles dels vençuts en la guerra civil. El Règim treballava per poder tornar a construir una base ideològica que suprimís qualsevol element de la cultura republicana en sentit ampli i plural de la tradició liberal.

La creació d'una societat molt jerarquizada sexualment s'assegurava per mitjà del dret de família i en l'àmbit empresarial. Explotació i subordinació de la dona a l'home en el món públic i privat eren dues cares de la mateixa moneda que tancaven, així, les possibilitats d'autonomia de les dones en una societat patriarcal que l'Estat franquista va reforçar especialment en funció dels seus interessos econòmics i polítics.

Imatge de dones de la *Sección Femenina* i altres falangistes caminant cap als menjadors d'*Auxilio Social* de Flix, el dia de la inauguració del *Monumento a los Caídos*. 16 d'agost de 1942. Autor desconegut.

social de mares i esposes en el si de la família. El Règim desplega una legislació natalista i protectora de la família, mitjançant la concessió de subsidis familiars, premis a la natalitat i avantatges per a les famílies nombroses. L'article 22 del *Fuero de los Españoles* de 1945 promulgava que «El Estado reconoce y ampara la familia como institución natural y fundamento de la sociedad, con derechos y deberes anteriores superiores a toda ley humana positiva. El matrimonio será uno e indisoluble» i «el Estado protegerá especialmente a las familias numerosas». Era una legislació discriminatòria en l'aspecte laboral: les dones que treballaven eren privades del plus familiar que es donava al cap de família, que naturalment eren els homes; així mateix, existia l'obligació d'abandonar la feina assalariada al casar-se i la prohibició d'exercir determinades professions.

La Constitució republicana de 1931 havia afirmat la igualtat jurídica entre els sexes, però el règim de Franco va anul·lar totes les reformes del Codi Civil republicà. Així, les dones casades deixaven de tenir capacitat de decisió i quedaven absolutament subordinades als seus marits: la llar tornava a ser la casa del marit i en cas de separació les dones perdien els béns guanyats, tret de les catalanes, ja que el Codi civil català reconeix la separació de béns. Una mostra de la situació en què quedaven les dones era el fet que el codi registrava el dret del marit i el pare «a lavar con sangre su honra» (article 428), aquest article no va ser modificat fins a la reforma legislativa de 1963. Igualment, es va reintroduir el delictes d'adulteri (article 449 del Codi penal de 1944), que era causa de separació exclusivament si la implicada era la dona. L'adulteri no va despenalitzar-se fins el 1976, gràcies a la mobilització del moviment feminista. Advocades i activistes feministes havien denunciat de forma sistemàtica el tractament de l'adulteri que castigava de forma molt severa les dones que en cometien, fins a poder-los prendre la custòdia dels fills i filles.

Casar-se aviat, tenir tots els fills que Déu vulgui... perquè havia estat assumit en el discurs de la domesticitat consegüent amb els propòsits ideològics i polítics del Nuevo Estado, que estava obsessionat amb el fet que la grandesa de la pàtria arribaria quan la població superés els quaranta milions, un repte demogràfic inabastable ja que el cost humà de la guerra civil havia reduït la població a 26 milions de persones el 1940. És per això que calia activar tots els recursos: estimular la nupcialitat i la natalitat i estigmatitzar la solteria. Hi hagué un augment de la

Sus labores, aquestes dues paraules són una bona síntesi de la política de gènere que va implantar el règim franquista. El que avui dia definim com a treball domèstic era l'ofici «natural» de totes les dones a l'Espanya del primer franquisme, en les dècades dels quaranta i els cinquanta. La legislació franquista amb el *Fuero del Trabajo* (1938) y el *Fuero de los Españoles* (1945) va derogar la legislació igualitària de la Segona República i va establir una forma clara de discriminació legal de les dones i la seva subordinació social.

La protecció de la família com a institució fonamental va ser clau per a la consolidació del Nuevo Estado i el discurs franquista va relegar moltes dones casades a l'única funció

natalitat sobretot en zones rurals i en matrimonis molt catòlics. L'Estat va prohibir, perseguir i castigar qualsevol pràctica anticonceptiva o abortiva, amb penes de presó per a les dones que ajudaven a la interrupció voluntària de l'embaràs i per a les pròpies dones que avortaven. Aquesta legislació tant punitiva contra la pràctica abortiva dugué les dones a avortar en la clandestinitat, tot posant en perill la seva vida, o a buscar alternatives, sempre que les dones les poguessin sufragar, com viatjar a Anglaterra o Bèlgica per a realitzar l'operació en clíniques privades amb unes bones condicions sanitàries.

En el nou marc polític sorgí una nova legislació penal pensada per a castigar les transgressions a la moral. El Govern de Franco s'atribuí el mèrit d'haver abolit el divorci i d'elevat a delictes la blasfèmia, accions molt pròpies dels règims polítics tributaris d'una simbiosi amb les religions, que atorguen la condició de delictes a allò que les esglésies consideren pecat. La prohibició de la coeducació o el reconeixement oficial de la dignitat sacramental del matrimoni, varen ser altres manifestacions. La retòrica de la família com a puntal natural de la societat no evitava, però, la pràctica d'una doble moral.

Fins al 1972 una dona no podia marxar de casa sense el permís del seu pare abans dels 25 anys, si no ho feia per a casar-se o entrar en un convent. El Codi Civil, en l'article 321, consagrava una minoria d'edat que no fou suprimida fins el 1972. La situació de minoria d'edat havia estat impugnada anys enrere per Maria Telo, qui denunciava com s'equiparava les dones casades amb els menors, els bojos o els dements i sordmuts que no sabien llegir ni escriure, és a dir, amb els col·lectius incapacitats del dret de ciutadania (article 1.263).

Les dones estaven obligades a la dita llicència marital, sense la qual no podien fer gairebé res: ni treballar, ni cobrar el salari, ni exercir el comerç, ni obrir comptes corrents, ni tenir passaport, ni carnet de conduir. No serà fins el període final del Règim, el 1975, que no desapareixeran algunes d'aquestes discriminacions, si bé caldrà esperar fins al 1981 per abordar de manera plena la reforma del dret de família i el dret al divorci, en una fase més avançada de la transició política, expressió reiterada d'una agenda política que posposà les reformes del bloc de gènere.

En el cas d'Espanya, el paper històric que ha jugat la religió catòlica ha estat cabdal en la conformació de codis socials i mentalitats col·lectives; s'ha de considerar fonamental la presència del discurs catòlic de signe tradicional com a font ideològica de preeminència del règim franquista. En el Reus d'aquell temps, com arreu de Catalunya, la religió contribuïa de manera decisiva en la construcció social de la sexualitat i el gènere i els models de feminitat: el model burgès de mestressa de casa i el model catòlic de gènere. L'escola, l'Església i la família foren les institucions encarregades de consolidar els rols de gènere diferenciats entre homes i dones.

Detall d'una celebració falangista celebrada a Tarragona. Juliol de 1941. Autor desconegut.

La diferenciació de rols de gènere entre masculí i femení començava en el mateix moment del naixement i s'anava consolidant progressivament durant la infància. Les nenes, des de petites, eren educades en el treball a casa, havien de ser petits àngels de la llar, a imitació del rol de la mare i l'àvia: netes, polides, ràpides, silencioses, obedients...

La màxima diferenciació entre nois i noies es donava quan arribaven els primers indicis de la pubertat, en l'etapa compresa entre el moment de l'aparició dels primers caràcters sexuals secundaris i la consecució de la fertilitat; així, la literatura edificant de l'època es proposà incidir coactivament en l'itinerari vital amb consells i recomanacions. Les noies es veien sotmeses a una pressió i un control que maldava per aconseguir que es mantinguessin verges i pures fins al matrimoni. Un objectiu que es presentava com un èxit en la trajectòria vital de les dones.

Així, durant l'adolescència es posava més èmfasi en marcar les diferències sexuals i en alertar dels perills que arribaven amb el canvi que experimentava el cos; el perill de pecat és multiplicava per deu en arribar els primers canvis hormonals de les noies. L'imaginari sexual dels joves es convertia en font de plaer i de pecat a la vegada, qualsevol tipus de satisfacció corporal portava a unes conseqüències nefastes, tant nois com noies no es veien exempts del sentiment de culpabilitat que s'arrossegava més enllà de la maduresa intel·lectual i física. Les llegendes a l'entorn de la masturbació eren constants, i els mites provocaven situacions de por i d'inseguretat en les ments dels joves.

Per a les noies, la vinguda de la primera regla era l'avis del canvi, del pas de nena a dona. Amb els dolors de la menstruació i la vergonya de la sang, arribava també la modèstia, les normes referents a la roba en l'escot, tant de davant com de l'esquena, els braços i les cames eren els tres punts que marcaven la diferència entre una noia decent i una noia indecent. A més a més, es condemnava qualsevol peça que tingués com a finalitat posar en relleu les formes del cos, amb això s'aconseguia que les noies s'averonyissin del canvi que havia experimentat de sobte el seu organisme.

El discurs dominant de l'època es veia reforçat pels missatges de l'Església catòlica, guardadora de la moralitat del Règim, que s'havia vist privada d'aquesta missió durant l'època republicana. Durant els «feliços vint», a Espanya havien proliferat les publicacions de novel·les eròtiques i, a més, sortiren a la llum temes com la prostitució, la il·legimitat, l'homosexualitat, el control de la natalitat, la moral sexual, l'educació sexual, les unions lliures, la separació entre les unions sexuals i la procreació. Aquests precedents eren utilitzats com a arguments pels capellans per a demostrar l'època de vicis i impuresa que s'havia viscut abans del *Gran Alzamiento*.

El compliment de la norma havia de ser escrupolosament seguit; aquestes normes eren molt més estrictes amb tot allò que feia referència a la pròpia Església. La màniga llarga, els colls cordats, les mitges, les faldilles per sota els genolls, sense oblidar la mantellina, era la forma adequada d'entrar al temple i d'assistir als actes litúrgics. Aquestes eren les peces de vestir exteriors, però el cos s'havia de tapar gelosament amb d'altres peces de roba com els sostens, el *viso*, la faixa i la cotilla, que no havien de faltar en cap calaixera.

El discurs sobre la moralitat femenina, i tot el submón de puresa i impuresa, de pecat enfront de la decència, s'articulava des de publicacions dirigides especialment a un públic femení, com ara els butlletins que editaven l'Acció Catòlica o la Secció Femenina, i també des de la mateixa litúrgia, amb exemples de la dualitat entre Maria i Eva, i sobretot en les escoles religioses orientades a educar les noies en la mística de la feminitat més tradicional.

Amb el pas dels anys, la població reusenca i, sobretot, les noies i dones més joves, van començar a complir amb menys rigor les disposicions oficials promogudes pel Règim i per les autoritats eclesiàstiques. En aquest canvi de mentalitat hi jugarà un paper preponderant el Pla d'Estabilització Econòmica i l'arribada del turisme, que van suposar la ruptura amb la política d'autarquia viscuda durant els quaranta i cinquanta i van possibilitar l'inici d'una època de creixement econòmic al país durant els anys seixanta.

Amb l'arribada del turisme, la batalla del biquini guanya la decència imposada per l'episcopat. Les platges de la Costa Daurada, i del litoral català, s'ompliren de turisme estranger. La premsa internacional i el cinema ajudaren en la batalla del dos peces. Així, a banda de les noies angleses i franceses que omplien les platges de la Costa Brava i de la Costa Daurada, famoses com Ava Gardner es banyaven a les costes mediterrànies amb aquesta breu indumentària.

Tanmateix, no va ser fins ben entrats els anys setanta que les joves reusenques, igual que les catalanes i espanyoles, van poder llegir llibres sobre el seu cos i la seva sexualitat. Les dones, que tenien un escàs coneixement del seu propi cos i del plaer, van tenir accés a campanyes d'educació sexual que informaven sobre mètodes de control de natalitat tabús: preservatius, diafragmes, espèculums o píndoles anticonceptives i, més tard, els primers dispositius intrauterins (DIU) gràcies a les reivindicacions i a les campanyes informatives i reivindicatives endegades pel moviment feminista.

L'educació de les nenes durant el franquisme

En la societat catalana –entre 1939 i 1975–, els instruments de socialització, com la família, el sistema educatiu i els mitjans de comunicació persistiren en la promoció, conscient o inconscient, explícita o difosa, de les perspectives sexistes. Com assegura Giuliana di Febo, el franquisme, a l'igual que altres estats totalitaris i feixistes, a més de les lleis utilitzava construccions miticoreligioses per a definir la discriminació de gènere.

Així es fa explícita l'atmosfera canviant entre la Segona República, el franquisme i la democràcia en qüestions fonamentals de les relacions socials de gènere, com és l'existència o la negació de la coeducació. Cal recordar que la República va apostar per l'educació i alfabetització de tots els infants com un objectiu central del seu programa de govern. Pel que fa a l'educació i la formació de les nenes, un decret publicat el dia 1 d'octubre de 1936 establí la coeducació com a norma general a totes les escoles catalanes i en tots els graus de l'ensenyament. Significava un gran avenç en el sistema educatiu, que equiparava Catalunya amb països de l'Europa Occidental.

Retrat familiar dels anys quaranta. Francesc Solà Llagostera.

Enfront de l'escola moderna de l'època republicana, els trets definitoris de l'educació sota el franquisme es deriven de la depuració política dels ensenyants, l'ús exclusiu del castellà, una decisiva per a la descatalanització, la separació dels sexes a les aules i l'educació diferenciada per a nens i nenes, la importància de l'ordre i la disciplina, propis de l'ensenyament autoritari i l'actitud passiva de l'alumnat amb l'arraconament de la pedagogia activa. L'educació franquista, a més, perseguia l'adoctrinament, la formació de bones dones, casolanes i dòcils que, per damunt de tot, havien de complir una «missió»: la mística de la feminitat!

Ja durant el 1936, en la zona controlada per l'exèrcit franquista, l'única tasca desenvolupada en l'àmbit educatiu va ser de caràcter negatiu, corrector i repressor. Aquesta tasca educativa requeia sobre el Ministerio de Educación Nacional, que va estar al llarg de tota la dictadura dirigit per ministres afins a algun grup catòlic; a més, cal sumar-hi que part de l'educació no formal de l'adolescència i la joventut durant el franquisme estarà controlada pel Movimiento Nacional a través del Frente de Juventudes i de la Secció Femenina.

Així, en el sistema educatiu implantat pel règim franquista es va prohibir la coeducació, es va reintroduir la religió catòlica com a matèria obligatòria en tots els nivells educatius; es va restablir el dret d'inspecció de l'Església catòlica sobre tot tipus d'ensenyaments; es van declarar obligatòries en l'escola primària les pràctiques de devoció i culte, es va convertir els mestres i les mestres en col·laboradors de la tasca parroquial, i es van suprimir els consells escolars. En l'àmbit educatiu, es conjugaven el totalitarisme nacionalista i patriòtic amb la religió i el militarisme i s'hi afegia un culte carismàtic a Franco.

L'afinitat del franquisme amb els principis pedagògics del catolicisme més reaccionari del segle XIX va portar la nova divisió dels continguts educatius basats en la divisió de sexes. L'ordre de setembre de 1936 establí la supressió de la coeducació en els centres d'ensenyament secundari i similars. La coeducació era prohibida per considerar-la antimoral i antipedagògica.

Grup de nenes a l'escola.
Anys seixanta.
Salvador Ferré Aulès.

Per als guanyadors de la guerra era necessari reafirmar un nou ordre educatiu al costat del nou ordre polític, ja que l'escola republicana era considerada la culpable de la difusió de les idees maçons i comunistes. Calia assegurar un canvi i també calia comptar amb un professorat que pogués sostenir la important tasca de cooperar al mateix temps des de la seva alta responsabilitat com a transmissors de valors. En aquesta direcció, i per assegurar la pertinència ideològica d'un personal docent que tornaria a exercir després d'una guerra, el règim emprengué una triple acció: controlar el professorat en exercici, sancionar els que s'allunyessin de la norma establerta (i reprimir qualsevol conducta sospitosa) i seleccionar docents afins, tot vigilat políticament la formació i selecció dels nous professors i l'actuació de tot el col·lectiu docent.

El sistema educatiu va ser sotmès a una depuració total. Va començar pels llibres, i gairebé de forma immediata, 4 de setembre de 1936, es va dictar una ordre que disposava l'expurgació de les biblioteques escolars amb la finalitat que només quedessin aquells llibres que responguessin als principis de la religió i la moralitat cristiana; després es va seguir amb el professorat, en el context d'una política repressiva i més àmplia, dirigida de manera sistemàtica contra la població propera al bàndol republicà.

El 10 d'abril de 1939 es va redactar una llei on s'afirmava que tots els professionals de l'administració pública eren «desafectes» i, en cas de no ser així, s'obligava els docents a demostrar-ho i a firmar una declaració jurada d'adhesió al Movimiento. Els mestres i professors foren el primer col·lectiu que s'investigà, perquè l'objectiu era foragitar tots els mestres i les mestres amb antecedents republicans i d'esquerrers. Els ensenyants van ser severament depurats i moltes de les places vacants van ser cobertes per excombatents franquistes. El professorat universitari també va patir les depuracions.

Alguns professors universitaris van ser castigats i rebaixats a ocupar places en instituts; així trobem exercint com a professor de llatí a l'Institut de Reus el filòleg clàssic, humanista, escriptor i traductor Eduard Valentí i Fiol. També Angeleta Ferrer Sensat (filla de la pedagoga Rosa Sensat), que era catedràtica de Ciències Naturals i que va treballar durant 18 anys com a professora a la ciutat. Uns docents que van captar l'atenció de l'alumnat perquè tenien una manera de fer diferent i que van ajudar a obrir la ment dels joves. Hi ha reusencs i reusenques que van estudiar a l'Institut de Reus i que recorden com Angeleta Ferrer va portar-los per primera vegada fora del centre escolar, d'excursió a la platja de Salou per a estudiar elements com la sorra. Un exemple de pedagogia activa i experimental que havia quedat totalment anorreada en el sistema educatiu implantat pel franquisme.

A mitjan 1939, totes les escoles privades van retornar als seus propietaris, fonamentalment als ordes religiosos, i les escoles públiques van tornar a dependre de l'administració local. Els ajuntaments, amb els seus escassos recursos, no podien invertir en el manteniment dels immobles escolars, i molts presentaven unes condicions deficitàries, fins i tot d'insalubritat per a l'ús dels infants. A Reus, igual que a les altres ciutats catalanes, el sistema educatiu es reparava entre les escoles "nacionales", les escoles religioses i les acadèmies. El sistema públic estarà marcat per la precarietat dels edificis, per l'ensenyament dels valors feixistes, amb la presència del crucifix i les fotografies de Franco i José Antonio Primo de Rivera presidint les aules.

Durant l'escola primària, el que importava era mantenir un esquema jeràrquic i de supeditació dels alumnes als suposats valors immutables; el mestre o la mestra havien d'inculcar el principi d'autoritat, ordre, silenci, neteja i patriotisme. En l'ensenyament primari, la Llei de 17 de juliol de 1945 no es modificarà fins el 1967, amb l'excepció de la llei de 29 d'abril de 1964, que ampliava el període d'escolarització fins als 14 anys, i la del 21 de desembre de 1965, que establia la gratuïtat a les escoles públiques.

La llei de 20 de setembre de 1938, de reforma de la segona ensenyança, establia per a les noies la realització obligatòria d'assignatures com Formació Políticossocial, Música, Labors, Cuina, Economia Domèstica i Educació Física. Més endavant, la Llei d'educació primària de 17 de juliol de 1945, establia les matèries de Formació Políticossocial, Educació Física, Iniciació per a la Llar, Cant i Música. Els continguts d'aquestes assignatures només eren un aparador darrere del qual s'amagaven tot de tasques dirigides a canalitzar l'activitat de les dones cap al servei de la llar. Les assignatures escolars, en especial les anomenades matèries de la llar, tenien com a objectiu formar les joves estudiants en el que havia de ser el seu vertader destí en la vida: la família.

La unió de la religió catòlica amb els valors femenins eren dos elements que es conjugaven en la formació de l'imaginari social femení durant l'itinerari educatiu. Es propugnava una tornada al vell ideal de feminitat enfront del feminisme. Aquesta model de feminitat que s'exalta s'acompanyarà en ocasions de cert feminisme catòlic, en què figures exemplars de mares, santes i reines substituiran les defensores de la llibertat i l'autonomia de les dones. S'estigmatitzarà gran part de la història del segle XIX i XX, liberal, republicana, socialista i anarquista, i s'exaltarà el passat gloriós de l'Imperi, amb nous símbols de dones com Agustina d'Aragó, Isabel la Catòlica o Teresa d'Àvila al costat dels grans de la història d'Espanya.

La formació políticossocial pretenia consolidar les bases d'una convivència jerarquitzada, i com que l'home era el creador de la norma social, aquesta formació, encara que anés dirigida a les nenes, presentava en els seus aspectes més generals un contingut masculí. Les funcions de les dones eren de simples col·laboradores perquè la seva essència estava al servei dels homes.

En l'assignatura d'Economia Domèstica s'inculcava a les nenes que l'administració de la llar era una forma de govern i s'aplicaven els principis econòmics de l'aprofitament i la conservació dels béns de la casa. Aquesta teoria, les nenes la veien aplicada a casa per les mares cada dia fins ben entrat els anys cinquanta, quan van desaparèixer les targetes de racionament.

La cuina i l'economia domèstica eren, en conseqüència, pilars bàsics en la felicitat familiar. La cuina era considerada «una habitación muy importante en el hogar. La buena ama de casa pasa en ella la mayor parte del tiempo», segons senyalava el *Manual de cocina para alumnas*, editat per la Secció Femenina.

A través de les classes de labors, s'ensenyava a les nenes costura i brodats de l'artesanía espanyola; en alguns cursos de les noies més grans, s'iniciava les alumnes en Corte y Confección.

L'educació física va ser un departament que depenia de la Secció Femenina i les seves classes, en col·legis públics i privats, van acabar sent obligatòries. Així, doncs, l'educació física a les escoles era també un camp controlat per l'organització falangista. L'esport, considerat una cosa «moderna», era emprat per la Secció Femenina en el seu programa formatiu i de control social de les dones com una via per a inculcar l'esperit militar, propi dels règims totalitaris. Així es pretenia sostreure les dones d'una existència envoltada de mancances i es

proposava un model femení modern i sofisticat, amb l'estètica feixista, inassolible per a la majoria de dones. L'equipament venia reglamentat específicament, en consonància amb la moralitat ultraconservadora del moment, així «los pantalones azules de gimnasia deben ser de una amplitud tal que parezcan enteramente como faldas con vuelo».

El pas de l'escola a l'institut suposava un salt qualitatiu en la vida de les noies, primer perquè coincidia amb l'època de l'adolescència i el descobriment personal i després perquè els marges de llibertat s'ampliaven. A l'institut, les noies van trobar un espai on relacionar-se amb els nois, també el professorat de secundària, amb notable reconeixement social aleshores, era diferent en tarannà i idoneïtat professional a moltes de les religioses que es dedicaven a l'ensenyament.

Si les dones es perdien en el camí de l'accés a l'educació secundària, els índex d'universitàries espanyoles als anys quaranta no superava el 13% del total de l'alumnat, en el transcurs dels cinquanta les noies van passar del 15% al 19%, i van arribar a un 30% en el curs 1967-1968. La seva presència es concentrava en els estudis considerats aptes per a l'educació femenina, és a dir, les carreres de Magisteri, Filosofia i Lletres o Farmàcia. La universitat configurava un ideari de valors com el catolicisme, espanyolisme, patriotisme, falangisme i imperialisme per a formar les futures generacions mitjançant l'enquadrament de professors i estudiants en el Sindicato Español Universitario (SEU).

El 1970 es publica la Llei General d'Educació, on per primera vegada en la legislació franquista no es menciona l'obligació de la separació de sexes en els centres educatius. S'obra una porta a la realització de classes mixtes entre nens i nenes. Abans, però, de la publicació de la Llei General d'Educació hi va haver experiències pedagògiques de la societat civil que van apostar per impulsar una escola activa, coeducativa, catalana i laica. A Reus, el projecte va endegar-se el 1965 amb l'obertura de l'escola Mowgli sota la direcció d'Àngels Ollé Romeu. La iniciativa era fruit de la unió de capital i d'entusiasme d'una sèrie de famílies reusenques preocupades per l'educació dels seus fills i filles.

El naixement d'aquest nou projecte escolar, encara en plena dictadura franquista, cal situar-lo en el context que es dona arreu de Catalunya als anys seixanta, quan sector catalanistes i d'oposició antifranquista volen crear un nou model d'escola basat en valors com la democràcia, la laïcitat, el catalanisme i l'equitat de gènere. Serà el moviment conegut com a Renovació Pedagògica, on destaquen figures com Marta Mata, Pere Darder o M. Antònia Canals, que formaran l'Associació de Mestres Rosa Sensat. Un moviment que es fonamenta en els moviments pedagògics que tenen el seu màxim exponent durant la Mancomunitat i la Segona República a Catalunya.

Els projectes educatius que neixen a Reus a redós del moviment de renovació pedagògica, com l'Escola Mowgli (1965), l'Escola Montsant (1967) i l'Escola Puigcerver (1968), són iniciatives que aposten per una educació activa, laica, plural, sense separació de sexes, una escola catalana en llengua i contingut. Aquestes escoles, que enllacen amb l'experiència de l'escola republicana catalana durant la guerra Civil, ja deixen entreveure els anhels d'una educació democràtica entre part de la societat catalana dels anys seixanta i setanta. Uns anhels de llibertat que havien d'arribar a tots els àmbits de la societat, també en el món educatiu, per fugir d'aquella escola que el règim franquista havia ideat per adoctrinar la societat a través de l'educació de les dones, ja que aquestes eren les responsables últimes de la llar i de la formació dels fills i filles, per les seves possibilitats com a transmissores ideològiques.

La Secció Femenina i el Servei Social

La Secció Femenina del Movimiento Nacional de Franco va ser la corretja de transmissió dels valors morals i polítics del règim a les dones. Mort José Antonio el 1936, Pilar Primo de Rivera va aplicar la visió d'una «revolució falangista» imaginada pel seu germà a la seva pròpia organització en desenvolupament, amb les seves afiliades d'elit (els comandaments), encarregades de fer tornar les dones a les seves funcions tradicionals en la societat. Després d'haver realitzat tasques benèfiques i assistencials durant la guerra Civil, les afiliades a la Secció Femenina es van responsabilitzar de l'educació social, política i domèstica de totes les dones, noies i nenes durant les quasi quatre dècades d'existència del règim franquista.

Antonieta Jarne apunta que el fet que l'Estat encomanés un projecte de tanta envergadura a la Secció Femenina només és comprensible si tenim en compte que el model de dona que propugnava encaixava a la perfecció amb el que pretenia el franquisme. L'aliança de les dones de la Secció Femenina amb el patriarcat franquista era absoluta: preeminència dels homes, salari familiar, doble moral sexual i reforçament de l'autoritat carismàtica masculina, sigui del pare, sigui del marit. La identitat de gènere masculí situa els homes com a proveïdors de la família, l'única font d'ingressos mentre les dones assumeixen un paper d'abnegades col·laboradores a la llar. Amb una legitimació basada en una moral històrica, eterna i inalterable, es propugnava la submissió de les dones i, en última instància, el matrimoni indissoluble per a tota la vida.

A Reus, segons Isabel Martínez, les tasques de la Secció Femenina amb ressò públic durant els primers anys del Règim es limitaven a la celebració dels actes de la patrona, Santa Teresa; la collecta anual que feien les falangistes i que es destinava a recaptar fons per als albergs i altres activitats, l'organització de campionats provincials de bàsquet, i col·laboracions a l'«Hoja Femenina» que publicà el *Diario Español* a partir del maig de 1939.

De les tres funcions importants de la Sección Femenina (adoctrinadora, educadora i assistencial), la que va tenir un caràcter més clarament aglutinador va ser la del *Servicio Social*, ja que va ser l'única que va esdevenir obligatòria per a bona part de la població femenina.

Un decret del 7 d'octubre de 1937, publicat durant el període bèl·lic, obligava totes les dones a prestar el Servei Social, un deure de totes les noies entre 17 i 35 anys i que consistia en realitzar tres mesos de formació, i tres mesos més de prestació gratuïta en les institucions i campanyes d'Auxili Social. A partir del Decret de Jefatura del Estado del 29 de desembre de 1939, el Servei Social quedava adscrit a la Secció Femenina de FET y de las JONS.

Era necessari que les dones justificuessin haver prestat el Servei Social per a exercir funcions públiques, per a treballar a l'administració o per a l'obtenció de títols professionals, una manera coactiva que garantia el compliment de la prestació, ja que altrament el refús hauria fet fracassar el projecte falangista que tot sovint s'equiparava a l'obligatorietat dels nois en el servei militar.

Oci i mitjans de comunicació

Els papers socials de gènere es reproduïen a l'escola, però també en altres espais socials que presenten diferències de classe en la sociabilitat (centres, casinos, sindicats, casals parroquials) i també a través dels mitjans de comunicació. En els seus inicis, el règim franquista s'inspirà en l'estètica i els valors feixistes. En pretendre adoctrinar la població sota l'ègida falangista, la dictadura exercirà un control exhaustiu de totes les facetes de la vida quotidiana i dels mitjans de comunicació.

La premsa i els mitjans de comunicació eren controlats pel Movimiento perquè eren considerats instruments polítics de primer ordre, encotillats en la Llei de Premsa de 1938, que va perllongar la seva vigència durant 28 anys, fins a la pretesa obertura amb la Llei de premsa de 1966, promoguda per Manuel Fraga Iribarne.

Instruments per a difondre l'ideari reaccionari i patriarcal del Règim i per a exercir el control sobre les dones van ser les denominades «revistes femenines», entre les quals destaca *Medina*, que en la postguerra propugnava els valors de submissió, servei i sacrifici per a les dones: «Cuatro cosas convienen principalmente a una señora: finura en las formas, castidad en el cuerpo, honestidad en las acciones, curiosidad en la casa. Cuatro cosas arrojan a un hombre fuera de su casa: el humo, las goteras, la fetidez, y una mujer querrellosa», perquè «lo más útil para la mujer es una gran base de religión, mucha ilusión por el hogar y los hijos, y un afán por lo auténtico», preceptes dirigits a les dones que es poden llegir a les pàgines *Medina* del mes d'abril de 1943.

Els valors del Nuevo Estado, com ara la submissió al Caudillo o el sacrifici per la Pàtria, impregnen la vida privada de les dones i les relacions de gènere. Així, la revista *Medina* insisteix que la dona ha de tenir una vida abnegada, i més tenint en compte la feblesa femenina, ja que elles viuen la vida més superficialment, tot i que l'abnegació, dirà la revista, està en la naturalesa de les dones i pertany al seu destí. Les crides reiterades al sacrifici contenien una no menyspreable funció en el període de l'autarquia econòmica, quan imperaven el racionament, el mercat negre i la repressió contra els treballadors i les classes populars.

La lectura atenta de les revistes femenines ens evidencia la seva funció de transmissores d'una moral rígida que es fa explícita en els consells que les revistes donen a les lectores sobre les relacions afectives, el nuviatge o el tracte entre homes i dones amb un altíssim sentit del pudor, la prudència i la modèstia, que també es transportaven als criteris de la moda o a la valoració de les estrenes cinematogràfiques. Evitar la insinuació o amagar l'atractiu físic esdevindran normes estrictes de la conducta femenina en la dècada dels quaranta del segle XX, en plena postguerra.

Anys seixanta.
Salvador Ferré Aulés.

Anys cinquanta.
Autor desconegut.

Una part de la ciutadania, tant en temps de lleure com de treball, s'entretenia tot escoltant la ràdio. La reserva específica per a les dones era *La hora Francis*, de dilluns a dissabte, de sis a set de la tarda, «dedicada a la mujer, con música, consejos, consultorio» i dos breus de cinc minuts, *Rincón femenino*, en què una dona comentava un tema d'actualitat, i *Chismorreo*, en forma de diàleg.

La hora Francis era el programa radiofònic adreçat a donar consells i aclarir la vida sentimental de les dones. Es va emetre entre 1947 i 1984 i les oients adreçaven les seves inquietuds i preocupacions a una suposada Elena Francis, que aconsellava a les seves «queridas amigas» sempre sota els criteris morals i educatius de l'època, tot emfatitzant en els seus consells allò tan típic que la roba bruta es renta a casa.

El consultori radiofònic d'Elena Francis va ser un autèntic fenomen sociològic durant dècades a Espanya i va formar part de la cultura sentimental de diverses generacions. Encara que no va ser fins trenta-cinc anys després d'haver-se començat a emetre quan es va desvelar la inexistència del personatge. La revelació va causar una gran commoció a la societat espanyola, encara ingènua davant dels artificis dels mitjans de comunicació i que durant més de trenta anys va creure que Elena Francis era una dona real.

Darrere d'Elena Francis hi havia l'Institut de Bellesa Francis de Barcelona, que havia creat el personatge per a fer publicitat dels seus productes. *Doña Elena* era un ser fictici i les cartes les contestava un equip d'assessors, entre els quals hi havia un capellà i un psicòleg. Durant trenta-sis anys, les respostes del consultori van ser d'una ideologia i moral conservadores sobre el model de dona, mare i esposa que propugnava el franquisme. El consultori recomanava a les dones abnegació, aguantar, mirar cap a un altre costat, tenir paciència, esperar que les coses canviessin i sacrificar-se pels fills i la família. El programa no va ser sinó la doctrina del règim franquista disfressada de consultori sentimental, tot i que va arribar a sobreviure al propi Franco.

La ràdio va deixar de ser el centre d'atenció dels menjadors i les cuines espanyols quan va fer la seva aparició la televisió, que passà a ocupar el lloc d'honor a les llars. El 28 d'octubre de 1956 s'inaugurava oficialment Televisión Española, però va ser deu anys més tard, el 1966, quan la petita pantalla va començar a envair les llars. No és d'estranyar que fos també l'any en què va adoptar-se una de les mesures polítiques més importants del franquisme: la Llei de Premsa. La llei era un text enrevessat, que per un costat semblava que obrís la llibertat d'informació i que per l'altre la negava.

La televisió, al costat de la ràdio, es convertia en un instrument més del règim dictatorial, un mitjà que feia de portaveu i difusor de la veritat oficial. La televisió va satisfer una demanda d'oci i es convertí en el signe d'un progrés econòmic per a les famílies que podien adquirir-la. La petita pantalla va contribuir a difondre la imatge de la dona que havia ideat el Règim, a través de festivals de bellesa o des dels anuncis. El prototipus de feminitat era una feliç mestressa de casa, impacient que arribés el marit per a poder servir-li el sopar amb la seva cuina nova o de rentar la roba dels seus petits amb aquell detergent que deixava la bugada d'un blanc radiant.

El cinema no va jugar un paper menys cabdal que la televisió o la premsa en la socialització de la població. El franquisme era coneixedor del gran poder d'aquest mitjà i, a través de la seva política intervencionista, va exercir un sever control sobre la consciència dels espectadors per tal d'assegurar la protecció i la pervivència dels valors morals del Règim per mitjà de la censura.

A mitjan anys setanta, l'art cinematogràfic espanyol va pujar al tren del canvi i de la modernitat, que no es va concretar només en temes de llibertat política, sinó que a les sales comercials van projectar imatges de contingut eròtic. La censura havia desaparegut per Reial Decret l'11 de novembre de 1977. Però si el cinema projectava imatges censurades fins aleshores, aquestes tenien un alt contingut de l'exploració de la dona com a objecte de desig. Només cal llegir el títols de les pel·lícules permeses per adonar-nos de la imatge de la dona com a objecte sexual: *Chica fácil al servicio del público*, *Mi mujer es muy decente dentro de lo que cabe*, *Tres suecas para tres Rodríguez* o *La mujer es cosa de hombres*.

El model nacionalcatòlic d'esposa i mare havia arrelat amb força, i si bé moltes dones sortien dels estereotips rígids que marcava el règim, la pantalla continuava projectant imatges on la dona només era font de plaer sexual. Les revistes seguien el mateix camí que les pel·lícules, i eren moltes les models o actrius que com Marisol es mostraven nues en les portades de les revistes del cor, exponents del canvi estètic viscut en la transició democràtica.

Anys cinquanta.
Albert Prunera Baró.

Un altre espai de socialització, on es trobaran i interactuaran nois i noies, seran les sessions de ball. Unes sessions que havien estat estrictament vigilades perquè calia evitar l'ocasió de pecar, res de ball *agarrado*, ni d'anar del braçet de la xicoteta, no estava permès banyar-se a les platges i piscines sense separació de sexes, ni veure pel·lícules immorals, ni llegir determinades novel·les... I, sobretot, s'havia de mantenir la virginitat, la castedat, abans o fora del matrimoni, tot carregant sempre les tintes sobre les dones.

Els temps havien canviat, però quaranta anys de franquisme havien arrelat profundament en la consciència popular, en l'imaginari de la configuració dels estereotips de gènere, diferenciats pels rols sexuals imposats a homes i dones durant la llarga dictadura, i els temps d'oci i lleure havien estat plens de consignes i normes a seguir.

Anys cinquanta.
Autor desconegut.

Anys quaranta.
Manuel Cuadrada Gibert.

Guàrdia urbana controlant el trànsit entre el carrer de Sant Joan i la plaça de Prim. Anys quaranta. Manuel Cuadrada Gibert.

Acte de benedicció d'una bandera de l'Exèrcit de l'aire al davant del monument als "Caiguts".
1 de novembre de 1943.
NIEPCE.

LA GUERRA VA ACABAR EL 1939? LES PARTIDES GUERRILLERES DEL CAMP DE TARRAGONA I LES MUNTANYES DE PRADES: EL CAS DELS TEIXIDORS.

Anna Pastor Roldán · Axel Baiget Morrerres

Introducció i aproximació a les partides guerrilleres antifranquistes del Camp de Tarragona i les Muntanyes de Prades.

Després de la Guerra és un títol suggeridor per a parlar del tema que ens ocupa: les partides guerrilleres antifranquistes al nostre territori. *Després de la Guerra* –i, caldria afegir, tot i la desfeta, tot i la repressió, tot i la duresa de la clandestinitat– la lluita va continuar, encarnada en centenars de guerrillers, maquis i enllaços als quals escollim recordar en aquest capítol, tot sintetitzant un any de recerca al territori i als arxius de tot l'Estat.

Els protagonistes d'aquest capítol són els guerrillers de la partida dels Teixidors i els enllaços que la van sostenir. Al llarg de la nostra recerca, hem indagat l'activitat clandestina desenvolupada per la partida a les muntanyes de Prades i a la ciutat de Reus, treballant amb dates extremes de 1936 fins a 1989. La recerca ens ha permès alinear i identificar alguns dels Teixidors vinculats amb la 5ª Agrupación de Guerrilleros Españoles del Departamento de Aude –integrat en la Resistència francesa– i amb l'AFARE (Agrupación de Fuerzas Armadas de la República Española). De la mateixa manera, la documentació consultada ha vinculat l'activitat guerrillera dels Teixidors amb partits i sindicats clandestins a Espanya en la dècada dels anys 40, concretament amb el PSUC i la CNT.

Els Teixidors no van ser l'únic grup resistent al territori. No podem deixar d'introduir, encara que sigui amb una menció breu, al grup dels Patacons, partida activa als voltants dels pobles de Mont-ral, Montsant i Prades entre 1939 i 1944 i dels quals gairebé no hi ha informació bibliogràfica contrastada. Inicialment, la partida dels Patacons estava integrada per Ramon Roig i Recasens, de la CNT, i el seu fill Fernando i Ramón Roig Suñer, així com David, Joan i Miquel Pàmies Òdena, militants de la FAI. Es disgregà al 1941, quan mor David Pàmies en un enfrontament amb la Guàrdia Civil i és detingut Joan Pàmies. En aquell moment, se separa del grup un guerriller important a la nostra història, ja que reapareixerà alineat amb els Teixidors. Es tracta de Josep Oriol Tost, àlies Pep Pastor, president del sindicat de camperols de la CNT d'Almóster, i alcalde del mateix poble durant el període de guerra.

El 1945 es revifa l'acció dels Patacons, quan se suma al reducte integrat per la família Patacó el tarragoní José Martí Menéndez (à.) «Capità Pipes», qui havia sigut capità de l'Exèrcit Popular de la República. El 24 de gener de 1946 seran sorpresos per la Guàrdia Civil al maset del Glaçat a Borges del Camp, on s'havien redreçat per a fer foc i robar aliments. Es produirà un foc creuat entre els guerrillers i les forces franquistes, en què resultarà ferit Ramón Roig i Recasens, qui acabarà sent detingut. Dos dies després cauran el seu fill Ramón i José Martí, a qui aplicaran la llei de fugues. El 25 de febrer de 1946 van detenir 19 persones que havien tingut contacte amb la partida. Ramón Roig Recasens serà afusellat i el fill que quedava viu, Fernando, condemnat a 30 anys de reclusió.¹

¹ COLOMÉS FIGUERA, Lluís. «Els últims dies dels Patacons», a *Lo Pedris. Butlletí trimestral de Vilaplana*, núm. 86 (2021). Vegeu <https://www.lopedris.cat/historia/historia-local> (consultat l'abril de 2023).

Una altra partida que també actuarà a les muntanyes de Prades i a la Serra del Montsant serà la de Francesc Serrat Pujolar, conegut com "el Cisquet". El 5 de març de 1945, aquest grup maqui assaltarà una camioneta a la zona de la Serra de la Llena, a prop d'Ulldemolins. Mataran el seu conductor i a Camilo Morales Cortés, inspector comarcal de Falange a Falset, un fet que va tenir molt de ressò a la premsa del moment. El mateix grup del Cisquet, uns dies després, el 10 de març, es dirigirà a Vimbodí per atracar la sucursal del Banco Hispano-Colonial, emportant-se'n 30.500 pessetes.²

El catàleg de l'exposició que ens ocupa posa especial èmfasi en la vida quotidiana sota el franquisme; doncs bé, per alguns reusencs i reusenques i per algunes de les persones que aquí residien, la resistència formava part del dia a dia d'una postguerra marcada per la por i la fam. Avui coneixem una mica més la seva història, les seves idees i la seva tenacitat. Idò la seva identitat, que també és la nostra.

La partida dels Teixidors.

Presentació de la partida i dels seus membres.

Si ens centrem en la partida dels Teixidors, caldria apuntar que entenem com a grup guerriller dels Teixidors els resistents que, del febrer al setembre de 1946 com a mínim, van dur accions al Camp de Tarragona i les Muntanyes de Prades i que tenien com a campament el mas del Puig de Marc o un indret proper que depenia lògicament de l'activitat del mas. Aquesta partida estava vinculada a l'AFARE (Agrupación de Fuerzas Armadas de la República Española) i tenia dos objectius principals: d'una banda, recaptar fons per al PSUC i l'AFARE; de l'altra, crear un arsenal d'armes i material de guerra que permetés adherir forces a una hipotètica intervenció armada contra el franquisme. El grup estava format per 6 guerrillers:

Emiliano Fernández Castro durant la guerra Civil.
Font: fons familiar Fernández Beltrán.

Lluís/Llorenç/Delfi Deltell: en desconeixem el lloc de naixement, tot i que pel cognom podem hipotetitzar que ell o els seus ascendents fossin de la província d'Alacant, concretament de les Valls del Vinalopó, on aquest cognom és freqüent. Estava afiliat al PSUC i a l'AFARE. Va ser el comandant en cap de la partida. Es presentava com a antic comandant de l'Exèrcit Popular de la República i, a partir d'ell, la partida es vincula a l'AFARE, de la qual n'és el representant a la zona de Tarragona. Segons el testimoni dels guerrillers, anava vestit amb un vestit de comandant i boina. Va morir, per justícia guerrillera, el 1946 a la Riba.

Gabriel Teixidó: en desconeixem el lloc de naixement. Estava afiliat a l'AFARE. Un cop entrà en la partida, va ser nomenat capità segon. Va assolir la comandància del grup arran de l'assassinat del Lluís Deltell. Va morir, per justícia guerrillera, el 1946 a la Riba.

Emiliano Fernández Castro: va néixer el 18 de juliol de 1917 a Horcajo de los Montes (Ciudad-Real). Estava afiliat al PCE i a la UGT durant la guerra Civil i formà part del PSUC durant el tardofranquisme i la transició. Després de la mort del Lluís Deltell, fou nomenat capità de la partida dels Teixidors. El 1948 es va casar amb Dolors Beltrán

2 LLAURADÓ I BROS, Carles. «Els maquis a la demarcació (1939-1952)», a SÁNCHEZ, Josep (coord.), *La província de Tarragona durant el Franquisme (1939-1976)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 1996, p. 48.

Tena, filla dels propietaris del mas del Puig de Marc. Ambdós es traslladen a viure a Vimbodí, on refarà la seva vida després de ser denunciat i empresonat.

Andreu Teixidó Triquell: va néixer el 18 d'octubre de 1921 a Maials. Estava afiliat a les Joventuts Llibertàries, a l'inici del període de la guerra Civil, i a les JSU, en el període de guerra. Després de la mort del Lluís Deltell, és nomenat capità segon de la partida dels Teixidors. El 1949 és denunciat i empresonat. El 1963 es casa amb Francisca Aresté Ballesté i dos anys més tard va acabar de complir condemna. Anà a viure a Alcoletge i el 24 de gener de 1989 morí a Lleida. Tot i compartir cognom amb Gabriel Teixidó, no eren familiars.

Andreu Teixidó Triquell.
Font: fons familiar Teixidó Triquell.

Josep Oriol Tost: va néixer el 14 de novembre de 1901 a Reus. Estava afiliat a la CNT i va exercir d'alcalde d'Almóster durant la guerra Civil. Després de la mort del Lluís Deltell, és nomenat sotstinent de la partida dels Teixidors. Als anys seixanta treballà a Barcelona, on fou reconegut per un capellà de la Selva del Camp, qui el delatà. Serà detingut i traslladat a la presó de Granada i, posteriorment, a la de Màlaga, on morirà.

Martínez: degut a la poca informació que tenim d'aquest sisè membre de la partida dels Teixidors, només podem aportar que tenia el sobrenom d'"El Sastre" i que fou l'últim membre que s'uní a la partida. No serà mai detingut.

La partida de guerrillers mantenien un contacte estret amb tres enllaços destacats: Manuel Sánchez Masegosa i Maria Silvente Alonso, que vivien a la Riba; i Pau Busquets Sans, que vivia a Alcover. A part d'aquestes tres persones, una xarxa de fins a 13 enllaços més va permetre que el grup desenvolupés tot un seguit d'accions.

La vida i la implicació política dels membres durant la guerra Civil, postguerra i/o exili.

Els quatre membres de la partida dels quals tenim informació van tenir una clara implicació a la guerra Civil, tant al front de batalla com en la vida política de rereguarda.

Així, doncs, Emiliano Fernández es presentarà com a voluntari a l'Exèrcit Popular de la República el 29 de novembre de 1936, on assolirà la graduació de sergent. Va formar part del Batallón Canarios de guarnició a Madrid i posteriorment estigué a la X Brigada Mixta,³ tot actuant en els fronts de la Cuesta de las Perdices, a Guadalajara i a Lleida.⁴ També ingressa voluntari, a l'Exèrcit Popular de la República, Andreu Teixidó, el 15 de març de 1938.⁵ L'Andreu entrà en una secció de morters, on destacà per la seva valentia, i va rebre una atenció especial en un article del diari *Frente Obrero*, el 26 de novembre de 1938. Tot i la seva joventut, sabem que lluita també al front del Segre. L'últim membre que, segons la documentació, també es va im-

3 Archivo del Tribunal Militar Territorial Tercero (ATMT3), núm. de causa 000277/IV50, s. l., "manifestaciones de Emiliano Fernández".

4 ATMT1, Sumario 3888 - Legajo 6701, f. 5.

5 ATMT3, 000277/IV50, f. 48.

plicar a l'exèrcit durant el període bèl·lic és Lluís/Delfi/Llorenç Deltell. Ell mateix es presentava com a antic comandant de l'Exèrcit Popular de la República.

Josep Oriol Tost tindrà un recorregut vital diferent amb una implicació política a la rereguarda. Serà el president del sindicat de pagesos de la CNT d'Almóster i alcalde de la població durant la guerra Civil. Cal considerar que el Josep Oriol era el membre més gran de la partida dels Teixidors, nascut el 1901, per la qual cosa no fou cridat a l'avesa durant el període bèl·lic.

Unes setmanes abans d'acabar la guerra, Andreu Teixidó i Emiliano Fernández s'exiliaran a França. L'Emiliano Fernández va passar la frontera el 10 de febrer de 1939⁶ i l'Andreu ho faria dos dies més tard, el 12 de febrer de 1939.⁷ L'Emiliano estigué uns mesos al camp de concentració de Sant Cebrià al Rosselló i posteriorment s'enrolà a les *Compagnies de Travailleurs Étrangers* (CTE), al servei de l'exèrcit francès.

Podem documentar el primer contacte entre els membres de la futura partida dels Teixidors ja a l'exili francès, ja que l'Andreu Teixidó i l'Emiliano Fernández viuen al mateix poble⁸ i decideixen prendre partit a les agrupacions espanyoles que integren la resistència. Perdem la pista dels nostres protagonistes fins a l'agost de 1944, moment en què Andreu Teixidó, que aleshores té 22 anys, és ferit a la batalla de Castelnau-Durban. Aquesta informació prové d'una font bibliogràfica dels anys vuitanta, que ubica Andreu Teixidó a la 5ª Brigada de l'Aude,⁹ una formació militar integrada per guerrillers espanyols que participa en la resistència francesa contra el nazisme i que comptava amb centenars d'afiliats als baixos Pirineus. Aquesta afirmació estaria avalada per la documentació militar franquista de 1949, en què es parla d'Andreu Teixidó i d'Emiliano Fernández com a membres d'una organització anomenada "quinta brigada del maquis".¹⁰ La 5ª Brigada de l'Aude integrà, a partir del mes d'agost de 1944 la 26ª Divisió de l'Agrupación de Guerrilleros Españoles (AGE) junt amb la 3ª Brigada d'Ariège i la 1ª Brigada dels Pirineus Orientals.¹¹ Numen Mestre, de qui hipotetitzem que fou un dels vincles de la partida amb el PSUC, era el secretari del PSU al Departament de l'Aude en aquell moment.

Si bé l'Andreu i l'Emiliano s'exiliaran, Josep Oriol Tost romandrà amagat a les muntanyes de Prades. Entre 1939 i 1941 s'integrà a la partida de guerrillers antifranquistes dels Patacons, formada per Ramon Roig i Recasens de la CNT i el seus fills Fernando i Ramón Roig Suñer, així com David, Joan i Miquel Pàmies Òdena, militants de la FAI. Aquest grup es disgregà per primera vegada el 1941, quan morí David Pàmies en un enfrontament amb la Guàrdia Civil i fou detingut Joan Pàmies. En aquell moment, Josep Oriol Tost se separà del grup.

6 ATMT3, 000277/IV50, f. 33.

7 ATMT3, 000277/IV50, f. 48.

8 ATMT3, 000277/IV50, f. 3.

9 SÁNCHEZ Agustí, F. *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort de Caracremada*. Lleida: Pagès Editors, 1999, p. 259.

10 ATMT3, 000277/IV50, f. 251r.

11 Abans havia integrat la 4ª Divisió. Prové de MARÍN, Alberto. *Espanyols en la resistència francesa 1940-1945*, (tesis doctoral.) Universitat de Barcelona, 2019, p. 209.

L'entrada a Catalunya i l'assalt fallit de l'aeròdrom de Reus.

Ens hem de situar, cronològicament, a l'estiu de 1944. Tot i que encara no podem parlar de la partida de guerrillers dels Teixidors, el fet que Emiliano Fernández i Andreu Teixidó es coneixien i actuïn en un mateix grup de resistència francesa és un fet destacable per al que serà el naixement dels Teixidors.

El 24 setembre de 1944, Emiliano Fernández Castro i Andreu Teixidó Triquell entren en territori català pel Castell de Sant Miquel (emplaçament desconegut), a prop de Puigcerdà, "formando parte de unos grupos armados que en dicha fecha y procedentes de Francia invadieron territorio nacional con el propósito de iniciar un movimiento subversivo".¹² Segons la documentació, anirien amb cinc companys més anomenats David Oriola (de Torregrossa), Domènec (de Seròs), Pàmies (de Reus), Navarro i Mateos. Després de ser perseguits per la Guàrdia Civil als voltants de la Pobla de Lillet, continuen el seu camí fins al poble d'Arcs (Lleida), caminant pel camp en direcció Solsona, Balaguer, Mollerussa, Torregrossa i Maials. Serà a Arcs on amagaran l'armament que duen. L'entrada dels guerrillers que ens ocupen es pot vincular directament amb la invasió de la Vall d'Aran, en la qual la UNE va dirigir la invasió de territori espanyol per part d'un exèrcit de guerrillers integrat per antics combatents de la guerra Civil espanyola i de la resistència francesa. La intenció de l'UNE, un organisme dirigit fonamentalment pel PCE, era establir un punt segur en què situar al govern republicà en territori espanyol i forçar els exèrcits aliats a intervenir contra Franco. La maniobra de l'exèrcit guerriller consistia en múltiples penetracions a territori espanyol al llarg del Pirineu i la frontera giro-nina, amb l'objectiu –d'una banda– de connectar amb les suposades guerrilles de l'interior i –de l'altra– de contribuir a dispersar les forces franquistes. Simultàniament, es dugué a terme un atac central contra la Vall d'Aran.¹³

Un cop a Arcs, el grup decideix dissoldre's. Emiliano Fernández i Andreu Teixidó s'amagaren a Maials, el poble de l'Andreu, durant dos mesos, moment en què l'Andreu decideix traslladar-se a Barcelona, primer a casa de la seva tieta Mercè (Mercedes) Teixidó Segura i després en la de la seva cosina Francisca Escart Teixidó, amb qui suposadament iniciaria una relació. Durant aquest període, i segons les indagacions fetes per la Guàrdia Civil, Andreu Teixidó es reuní assíduament amb diversos homes, membres de la resistència clandestina interior.

Un any més tard, l'Andreu i l'Emiliano es troben de nou, aquest cop a terres camptarragonines, concretament en la construcció de la carretera que va de la Selva del Camp a l'Albiol, lloc on el PSUC aconseguia col·locar els seus membres per tal que es poguessin reunir i planificar accions contra el franquisme.

Un altre punt de reunió destacat serà el mas d'Alimbau, al terme municipal de la Selva del Camp, que acollirà tot un seguit de reunions de membres del PSUC entre 1945 i 1946. En les reunions dutes a terme en aquest mas i, segons la documentació, és on podem afirmar que es coneixen els diversos integrants del que serà la partida dels Teixidors i els seus enllaços. Així, doncs, en aquest mas s'hi reuneixen, entre d'altres, Andreu Teixidó, Emiliano Fernández, Josep Oriol, Gabriel Teixidó, Pau Busquets (enllaç destacat) i Manuel Sánchez (enllaç destacat). En les reunions al mas d'Alimbau, també hi seran presents: Pedro Figuerola Mulet, Ginés Carmona Carrillo i Antonio Escolá Ruiz. Aquestes reunions seran dirigides pel Luís/Llorenç/Delfi Deltell, qui vincularà les persones que es reunien al mas d'Alimbau amb l'AFARE.

12 ATMT3, 000277/IV50, f. 633v.

13 ARASA, Daniel. *Años 40: los maquis y el PCE*. Barcelona: Editorial Argos Vergara, 1984, p. 223-225.

L'acció més ambiciosa que es planteja aquest grup i que proposarà el mateix Deltell, serà l'assalt al camp d'aviació de Reus, una acció de calibre important que resultà fallida. Sobre aquesta, sabem que un dels càrrecs de l'AFARE, concretament el cap de l'Estat Major de la Comandància B, relativa a Tarragona, va obtenir informació de caràcter militar vinculada a un polvorí de Tremp, el camp d'aviació de Reus i un altre camp d'aviació a Maó.¹⁴

La partida al campament del mas del Puig de Marc.

Com a conseqüència de l'assalt fallit al camp d'aviació de Reus, podem pensar que el grup que es reunia al mas d'Alimbau hagué de repensar l'organització. Constatem que una part del grup decidí traslladar-se lluny d'un nucli de població important.

Segons la documentació, contemporàniament a l'assalt fallit, a la carretera de la Selva a l'Albiol hi hagué un robatori. Per por de ser acusat, l'Emiliano marxà juntament amb l'Andreu cap a la muntanya, dormint en un mas de Miquel Rius.¹⁵ Recolliren dos fusells i dos paquets de dinamita en una casa d'Alcover i, dies més tard, es reuniran amb Lluís/Llorenç/Delfí Deltell i Josep Oriol al mas de Ferrer, al terme municipal de la Riba però proper a Alcover. A la vora d'aquest mas, propietat de León Sebastián, hi establiran un campament provisional. Dies més tard, Gabriel Teixidó s'uneix al grup. En aquest moment es comença a constituir el grup dels Teixidors com a tal i se n'estableix una jerarquia: Deltell en serà comandant en cap i designarà Gabriel Teixidó com a capità segon. Pocs dies després de la incorporació de Gabriel, i per ordres de Deltell, deixaran el campament de mas de Ferrer i s'establiran a prop del mas del Puig de Marc, al terme municipal de la Riba.¹⁶

El mas del Puig de Marc era propietat de la família Beltrán Climent, composta pel pare, el Gerard Beltrán Climent, i els seus fills Fernando, Àngel, Dolores, Rosa i José Beltrán Tena. Aquesta família era originària de Benassal (Castelló de la Plana) però, ja abans de la guerra Civil, s'havien traslladat a Vimbodí, on tenien un ramat de cabres i ovelles i feien de pastors. Atès que les cabres eren de raça blanca, pròpia del Maestrat, la família va buscar una zona amb vegetació més pròpia pel ramat, comprant, per aquest motiu, el mas del Puig de Marc.¹⁷ La família vivia a Alcover i, cada dia, pujaven al mas per tal de pasturar el ramat. El fet que la família Beltrán no visqués quotidianament al mas de Puig de Marc ens fa pensar que, possiblement, la partida dels Teixidors s'hi va instal·lar. Tot i així, les fonts documentals parlen d'un campament proper al barranc del Puig.

La partida dels Teixidors romandran al campament del mas de Puig de Marc, com a mínim, des del febrer fins al setembre de 1946. Durant aquest període, l'objectiu principal de la partida serà recaptar fons per al partit i crear un arsenal d'armes. Pel que fa als membres de la partida que viuran al campament del mas del Puig de Marc, aquests seran: en Deltell, Gabriel Teixidó, Andreu Teixidó, Emiliano Fernández i Josep Oriol Tost. Cal dir que els propis guerrillers executaran tan Deltell com Gabriel Teixidó, uns fets que la documentació del PSUC qualificarà com a "justícia guerrillera" interna. Les raons estan vinculades a la desconfiança en un moment en què el grau d'infiltració de forces del règim en es grups guerrillers era esfereïdor. Posteriorment s'afegirà el guerriller anomenat Martínez, àlies "El Sastre".

¹⁴ ATMT3, 000277/IV50, f. 438.

¹⁵ ATMT3, 000277/IV50, f. 88.

¹⁶ ATMT3, 000277/IV50, f. 7.

¹⁷ MARTÍNEZ, Manel. «Els maquis a les Muntanyes de Prades. La figura d'Emiliano Fernández Castro (1944-1947)», *Aplec de Treballs* (Montblanc), núm. 23 (2014), p. 199.

Vista actual del mas del Puig de Marc. Fotografia dels autors.

Les accions de la partida guerrillera dels Teixidors.

Durant els mesos en què estan acampats al mas del Puig de Marc o a les rodalies, la partida realitza tot un seguit d'accions dirigides a recaptar fons i crear un arsenal d'armes. Segons les fonts consultades, el grup guerriller va dur a terme, com a mínim, dos atracaments i diversos intercanvis d'armes, dels quals en destacarem tres.

El primer atracament té lloc el 4 o 5 de maig de 1945 (segons Andreu Teixidó Triquell) o el 9 de maig de 1946 sobre les nou del vespre (segons la Guàrdia Civil).¹⁸ En aquest cas, Emiliano Fernández, Andreu Teixidó, en Deltell i Josep Oriol atraquen el mas de Flassada (la Selva del Camp), propietat de Josep Juncosa Miró. Es tracta de la primera acció de gran magnitud de la partida. Els guerrillers van entrar a la masia de nit i, armats, exigiren a la família 25.000 pessetes. La dona de Josep Juncosa, Catalina Baliarde, es traslladà a la Selva del Camp per tal d'aconseguir l'import. Durant aquell lapse de temps, els guerrillers passaren la nit a la masia vigilant la resta de la família, fins que l'endemà va tornar Catalina amb l'import. Aquest atracament és descrit per la partida com una recaptació de fons per l'AFARE i tindrà un paper cabdal en el seu desenllaç com a grup guerriller.¹⁹

El segon atracament va ser una de les últimes accions de la partida. Hi participen Gabriel Teixidó –qui en aquest moment actuava com a comandant de la partida–, Andreu Teixidó, Emiliano Fernández, en Martínez i Josep Oriol. L'assalt serà a un mas ubicat al terme municipal de Barberà de la Conca o de Prenafeta. Tanmateix, el segon atracament serà frustrat pels qui l'habituen, que ràpidament agafaran escopetes per defensar-se. Amb la intenció d'evitar l'enfrontament armat i provocar o patir baixes, el grup guerriller abandona el mas sense apoderar-se de cap bé material.²⁰

Pel que fa a la captació d'armament, cal destacar una acció que va tenir lloc a un mas de Falset del què no s'especifica el nom i que demostra el contacte permanent que hi havia entre

¹⁸ ATMT3, 000277/IV50, f. 403.

¹⁹ La descripció de l'atacament al mas de Flassada apareix diverses vegades a la causa custodiada al TMT3; una de les narracions més detallada es troba al foli 403.

²⁰ ATMT3, 000277/IV50, f. 9.

partides. L'encarregat de dur a terme aquesta recollida d'armament és Andreu Teixidó, qui es desplaça fins a Falset per tal de trobar-se amb Antònia Borràs. Ella acompanyarà l'Andreu al mas, propietat de la família. Allà hi havia amagat el seu nebot, Numen Mestre Ferrando (qui figura com a "Jesús" a la documentació).²¹ Numen Mestre lliurarà a l'Andreu les armes del grup maqui *Spada*, que en aquell moment ja s'havia dissolt.²²

Les altres dues accions de recaptació de munició i armament són exemples de, probablement, moltes d'altres recaptacions que es van dur a terme però que no s'han pogut documentar. Així, doncs, en una ocasió Emiliano Fernández s'acosta fins al mas de Gassol del terme municipal d'Alcover per tal de trobar-se amb el Pau Busquets Sans, enllaç de confiança que la partida tenia a la població. Aquest li lliurarà un paquet que venia de Reus amb dos fusells. Serà el mateix Pau Busquets qui, en un altre moment, donarà un altre paquet amb munició a Rosa Beltran Tena, filla dels propietaris del mas de Puig de Marc. Aquest paquet arribarà de Reus per mitjà de Josep Alberich.

Les discrepàncies internes i la fi de la partida.

Al 1946 la partida té un important arsenal d'armes i un botí substancial, fruit de l'assalt al mas de Flassada, que ha de portar a Barcelona. Això no obstant, sembla ser que hi hagué desavinences al grup vinculades amb la direcció d'en Deltell; així, en una de les declaracions, es parla d'una missió que desperta desassossec al grup:

"Cierta día después de su regreso de Barcelona, traje [Deltell] órdenes concretas sobre un viaje reciente que el Generalísimo tenía que hacer a Barcelona, para lo cual dijo a la partida que tenía que trasladarse con anticipación a las inmediaciones de Igualada, Barcelona, donde decía se reunían otros grupos con el objetivo de atentar contra su vida y matarlo. [...] Explorando la voluntad de todos los componentes del grupo y contestando todos afirmativamente. [...] Pero después todos reunidos, sin que él estuviera presente manifestaron su disgusto de llevar a cabo este hecho."

La nit abans de partir cap a Barcelona, en Deltell i el seu company Gabriel Teixidó van tenir una forta discussió:

"[...] todos los componentes estaban descontentos de su manera de proceder [de Deltell], cundiendo este disgusto de día en día y [en] la víspera de un viaje que tenía que hacer a Barcelona se disputaron Teixidó y él [Deltell], oyendo el declarante [Andreu Teixidó] que decía el Delfín [Deltell] al Teixidó que 'allí sobraba uno de los dos', habiendo durante toda la noche cierta violencia entre todos y temor a que el Deltell los matara".

Pel matí, en Deltell posà rumb a Barcelona, tot dirigint-se a l'estació de tren de Picamoixons agafant el sender de la font, proper a la masia. En veure que marxava, en Gabriel Teixidó va avançar-se, demanant-li que s'aturés i preguntant-li per què anava a Barcelona. Segons el testimoni d'Emiliano, mentre ho feia li entregava una nota.²³ Davant de la resta de membres de la partida en Gabriel va disparar al cap d'en Deltell, a prop de la templa dreta. En caure,

21 ATMT3, 000277/IV50, f. 9. El vincle entre Antònia Borràs i Numen Mestre Ferrando ens ha estat corroborat per la neta de l'Antònia Borràs, Montse Quintana Ferrando.

22 ARITZETA, Margarida. *El pou dels maquis. Els fets, els documents: Realitat i documentació d'una novel·la verídica*. Barcelona: Cossetània edicions, 2013, p. 80.

23 ATMT3, 000277/IV50, s. f., manifestació d'Emiliano Fernández Castro.

Andreu Teixidó li disparà un segon tret al cap amb la seva pistola de 6,35 mm. En Gabriel encomanà a Josep Oriol trobar un amagatall pel cadàver, on el traslladaren tots quatre aquella mateixa nit.

Així que en Deltell va ser enterrat, Gabriel Teixidó s'erigeix com el nou líder del grup, auto-denominant-se comandant en cap. L'Andreu esdevé capità segon en cap, en Josep Oriol, sots-tinent i l'Emiliano, capità. És a partir d'aquest moment que l'Emiliano inicia una relació sentimental amb una de les filles del mas, la Dolors (Dolores) Beltrán Tena. Uns mesos més tard apareixerà en Gabriel acompanyat d'una dona anomenada Modesta Catarain Lahera, amb un nen de pocs mesos d'edat; aparentment, era la companya de Gabriel Teixidó.

"En una ocasión se presentó en la masía del Puig Gabriel Teixidó, acompañado de una joven que llevaba un niño de pecho y que el sujeto en cuestión decía era su mujer llevándola al campamento, en que estuvo una temporada".²⁴

Aquest fet serà motiu de desunió i discòrdia al grup. L'organització de l'AFARE ordenarà que la dona, que fins aquell moment s'ha allotjat al mas del Puig, abandoni el campament i sigui conduïda a Barcelona. El fill petit de la família Beltrán Tena, Fernando, qui en aquell moment tenia 14 anys, s'encarregarà de dur-la a Picamoixons, on agafarà el tren.²⁵ Segons les declaracions dels guerrillers, la Modesta i el seu fill no van arribar mai a Barcelona. La mare de la Modesta, Cecília Lahera, va testificar que no havia tornat a veure la seva filla des de 1946. L'AFARE notificà als membres de la partida que la Modesta i el nadó havien desaparegut. Aquest fet provocà que el grup guerriller temés poder ser descobert per les autoritats franquistes. Immediatament després, els Teixidors rebran l'ordre de l'AFARE d'executar Modesta si aquesta torna a aparèixer pel mas i de donar mort a Gabriel Teixidó. Així, Andreu Teixidó i en Martínez abaten Gabriel Teixidó, rebent aquest sepultura en condicions similars a les d'en Deltell.

En aquest clima de dissensió i desconfiança, l'Andreu assumeix la direcció de la partida. Finalment, el novembre de 1946 decideixen dissoldre's i el grup se separa. Sabem que l'Emiliano es quedà al mas del Puig de Marc, on contrau matrimoni amb Dolores Beltran Tena, i que l'Andreu torna a Barcelona, on reprèn les relacions amb la seva cosina, Francisca Escart Teixidó, amb qui s'instal·là temporalment a Castelló.

Les detencions i la repressió.

Per raons que desconeixem, l'Andreu abandona la Francisca l'agost de 1949, moment en què decideix marxar de Castelló.

La Francisca serà qui denunciï Andreu Teixidó com a guerriller. En la seva detenció, duta a terme l'1 de setembre de 1949, l'Andreu declara que acaba de tornar de França, tot intentant eludir els fets relatats anteriorment. La Francisca denuncia l'entrada de l'Andreu el 1944 i comenta la seva vinculació amb companys amb idees contràries al Règim, sense explicar res relatiu al període d'acció de la partida dels Teixidors a les Muntanyes de Prades i explicitant només que durant el temps que estigué a Barcelona es reuní amb companys seus:

"Preguntada [Francisca] para que diga si sabe a qué objeto fue debida la entrada del tal repetido Andrés en España en la fecha citada dice que tiene noticia que su entrada obe-

24 ATMT3, 000277/IV50, s. f., manifestació d'Emiliano Fernández Castro.

25 ATMT3, 000277/IV50, s. f. (proper a 633).

deció a estar al mando de un grupo de exiliados que entraron para cometer desmanes en nuestra Patria, siendo todos ellos portadores de armas. Nuevamente preguntada para que diga si sabe qué actividades fueron las suyas a raíz de unirse a ella y con quién o quiénes se entrevistaba manifiesta que, si bien al entrar sabe que fue con intenciones de rebelarse contra el gobierno español, durante el tiempo que estuvo con ella no intervino que ella sepa en ningún hecho. No obstante, sabe que ha sostenido conversaciones con otros compañeros suyos sin que sepa nombres ni circunstancias de los que se entrevistaban con él, ya que cuando se reunían lo hacían siempre a solas y para ello se iban a la exposición de Barcelona".²⁶

Arran de la detenció de l'Andreu, seran localitzats i detinguts pràcticament tots els membres i enllaços de la partida. S'inicià així una successió d'interrogatoris als guerrillers, en què els seus familiars afirmen que hi hagué tortures,²⁷ així com a membres de la família Beltrán Tena i altres enllaços dels Teixidors. El resultat del procés acabarà amb Andreu Teixidó condemnat a 30 anys de presó, Emiliano Fernández a 25 anys, David Oriola Puig a 8 anys, Pau Busquets a 2 anys, així com 2 anys per als enllaços Àngel Beltrán, Rosa Beltrán, Manuel Sánchez i José Beltrán; a més d'un any de presó a Salvador Andreu Puig, familiar polític de la família Beltrán-Tena. Posteriorment serà detingut i jutjat Josep Oriol Tost, qui en un primer moment aconsegueix escapar precàriament de la repressió en amagant-se als voltants de les Muntanyes de Prades, primer, i a casa d'una familiars de Barcelona, després.

A Barcelona, Josep Oriol fou denunciat per un capellà de la Selva del Camp, que el reconegué en la ciutat. Detingut el 1960, fou condemnat i acabà morint a la presó de Màlaga a la dècada de 1960.²⁸ Les penes de presó de la resta de membres van ser reduïdes i commutades al llarg dels anys, en una successió d'indults que podem trobar descrits al procediment judicial i als expedients carceraris relatius a la presó de Tarragona custodiats a l'Arxiu Històric de Tarragona.

Agraïments.

A mode de conclusió, voldriem donar les gràcies a tots els veïns del Camp de Tarragona que han accedit a parlar amb nosaltres per ajudar-nos a dur a terme la nostra investigació.

A tots aquells familiars que ens han obert la porta de casa seva, i en part, la porta d'un passat que malauradament és dolorós, moltes gràcies.

A totes aquelles persones que han atresorat la memòria oral del seu territori i que estan disposats a compartir-la, moltes gràcies.

A totes aquelles persones que cuiden la terra, el llegat i el patrimoni material i immaterial vinculat a la resistència guerrillera, moltes gràcies.

Però per sobre de tot, a tots aquells guerrillers i guerrilleres i enllaços que van donar la vida per les seves idees de llibertat, que van sacrificar-se perquè nosaltres entenguem –una mica millor– el món que duïen dins dels seus cors, moltes gràcies. Perquè vau ser, som. Perquè som, seran.

Portada del procediment judicial contra la partida dels Teixidors. Fotografia dels autors.

²⁶ ATMT3, 000277/1V50, hi ha dues paginacions, una escrita a llapis (26) i una altra a màquina (1), no es correspon –en cap cas– amb la correlació de folis del sumari.

²⁷ La referència a tortures i patiment físic que patí a la presó Andreu Teixidó Triquell prové del testimoni de la seva filla, Laura Teixidó Aresté.

²⁸ Testimoni extret d'una entrevista duta a terme a la seva neboda, Maria Helena Esteve.

Mercat a la plaça del Mercadal.
10 de juny de 1940.
Josep Prunera Sedó.

Juli Garola
Plaça d'Alforja, 1952
Oli sobre tela
MR 2095

COM ELS CRANCS. LES ARTS PLÀSTIQUES DURANT LA POSTGUERRA A REUS.

Marc Ferran

La victòria del bàndol feixista sobre la República en la guerra Civil va marcar profundament des de diversos camps la llarga postguerra posterior. Un d'aquests va ser en el terreny de les idees que el franquisme va acabar involucionant i controlant. Un dels espais on es va fer patent aquest retrocés va ser el camp de les arts plàstiques. Malgrat tot, però, si prenem com a referència el conjunt de l'Estat, veiem que Espanya durant les acaballes del segle XIX i tot el primer terç del segle XX ja era una *rara avis* en l'àmbit de les arts plàstiques, si la comparem amb els estats europeus que havien liderat els canvis profunds que van arribar amb les avantguardes artístiques. La societat espanyola en el seu conjunt, en tot allò que atorga rellevància als grans fenòmens culturals compresos entre el final del segle XIX i les tres primeres dècades del segle XX, va quedar-ne al marge de la modernitat. O dit d'una altra manera, i amb paraules d'Enrique Domínguez (1990), «*las personas y grupos sociales españoles del primer tercio del siglo debían arrastrar el gran peso relativo de unos sectores sociales que aún no habían asimilado la muerte del Antiguo Régimen y que seguían preconizando «modelos» y «Sistemas» de todo punto obsoletos.*»¹ Malgrat el perill de generalitzar, perquè ens dona una imatge molt imperfecte de la realitat, podem dir que al llarg del primer terç del segle XX, pel que fa a les arts plàstiques i al seu consum, el sistema cultural espanyol era molt lluny del que es produïa en els centres més actius europeus.

Ramon Ferran
Hort del Rabascall, 1949
Oli sobre tela
MR 15734

A Reus l'hem de situar en aquest context. Malgrat que a inicis del segle XX la ciutat ja havia entrat en una decadència econòmica, encara hi destacava una burgesia que s'havia consolidat al llarg del segle XIX, gràcies a la puixança econòmica i que va ser capaç de liderar una fructífera i notable empenya cultural, la qual es va iniciar a mitjan segle XIX. El punt àlgid d'aquest moviment cultural té lloc en els darrers anys del segle XIX i durant els primers del segle XX, amb la proliferació d'edificis d'estil modernista. A Reus hi treballaran alguns arquitectes de gran prestigi en aquell moment com Domènech i Montaner o Joan Rubió i Bellver. És clara, doncs, la voluntat dels promotors d'aquests edificis, de vincular-se als corrents estètics imperants a la Catalunya del moment i la seva connexió als europeus. Era una clara voluntat de

¹ Domínguez, Enrique. «Introducción al problema de las conductas estéticas durante el franquismo (1, 1936-1960)», dins *Arte, individuo y sociedad*, 3, 1990.

Josep M. Morató
Aragonès
Dona, 1950
Oli sobre tela
MR 10205

amb més o menys intensitat – continuadors del seu treball, com Baldomer Galofre, Josep Tapiró i Josep Llovera. De fet, la fal·lera de molts artistes locals per trepitjar el nord del continent africà per buscar la inspiració creativa ve provocada pel referent artístic local número 1, Fortuny. La modernitat, doncs, apareixia en tímides pinzellades de la mà del Centre de Lectura de Reus –la institució cultural més important del sud de Catalunya, fundada el 1859–, on el 1928 s'hi va realitzar una important exposició del pintor barceloní Joaquim Mir (1873-1940). Mir va ser un altre artista cabdal en l'inici del segle XX, en el context local. Internat entre els anys 1905 i 1906 a l'Institut Pere Mata, i resident fins al 1913 en dos pobles propers de Reus, Maspujols i l'Aleixar, va concentrar la seva mirada en els paisatges d'aquest racó del Camp. Amb un estil basat en el seu particular cromatisme, amb què arribava a diluir les formes, va ser una peça clau en la renovació del llenguatge entre els artistes locals i va tenir sobre ells una notable influència. La seva obra es va donar a conèixer a Reus en diverses ocasions, tot destacant l'any 1909, en la primera Exposició d'Art del Centre de Lectura, on va generar un gran impacte entre el públic i la crítica. L'any 1929, l'escultor Joan Rebull va realitzar en el teatre de l'entitat una conferència-performance titulada *Un home, un fonògraf i un bloc*, durant la qual i amb l'ànim provocador, Rebull es va fumar una cigarreta mentre s'escoltaven plaques de música americana –jazz, per a ser més exactes–, alhora que impartia una classe de geometria elemental, que alternava amb alguns números i xifres amb caràcter enigmàtic i que al mateix temps donava a conèixer les seves idees sobre el concepte d'escultura.² Al mateix Centre de Lectura, el 1934 es va realitzar la darrera exposició de Gargallo, arran de la qual l'escultor aragonès va morir a la ciutat de Reus. O també de la mà de Salvador Torrell, llibreter i editor, que va convertir la seva llibreria Nacional i Estrangera en un centre d'activitat cultural, habilitant-hi un espai

² Rebull també col·laborà amb el pintor tarragoní Ignasi Mallof en la creació, l'any 1935, de l'Escola d'Art de Tarragona i que va arribar a funcionar fins poc abans que acabés la guerra.

connectar-se a la modernitat. Tot i així, durant el primer terç del segle XX la ciutat entra en una profunda crisi. Dos puntals que l'havien dut a esdevenir la segona ciutat de Catalunya, estaven en ple retrocés: la indústria tèxtil i el comerç del vi. Al mateix temps, Reus havia perdut pes específic respecte al conjunt de Catalunya, tot reculant demogràficament i econòmicament. Així, doncs, durant aquell primer terç del nou segle, Reus era una ciutat en plena decadència, vinguda a menys, però que encara mantenia les formes de gran ciutat, sobretot en l'àmbit cultural i social.

Malgrat que, com hem vist, a cavall del segle XIX i XX a Reus s'havia abraçat la modernitat, aquesta voluntat de lligar-se als corrents estètics que imperaven a Europa per part de les elits locals i alguns sectors del món cultural no va tenir continuïtat. Els referents plàstics a la ciutat tenien un to marcadament conservador i van continuar sent els pintors del segle XIX, amb la figura omnipresent de Marià Fortuny, darrera la qual es situaven els seus amics i en bona part –

per exposicions en què van arribar a mostrar obres de Llimona, Monpou, Sisquella, Serra, Togores, Benet, Company, Humbert, Mir, etc. El mateix Torrell, conjuntament amb el poeta Prous i Vila, l'any 1918, va publicar la revista futurista *Columna de Foc*, a imatge i semblança de la revista impulsada per Joan Salvat-Papasseit, *Un Enemic del Poble*. Cinc anys més tard, el 1923, Torrell i Prous i Vila van publicar *Reus 1973*, amb esperit avant-guardista i que va ser un dels setmanaris més sorprenents i originals publicats al Reus de l'època. Suant un catalanisme radical, aquest simulava que veia la llum 50 anys més tard i en una Catalunya independent. Tenia un contingut molt crític amb el Reus de 1923, però donava una visió optimista del Reus i la Catalunya del futur. Entre les notícies que comenten i que tenen lloc el 1973 (fictícies, és clar) n'hi podem trobar de premonitòries, com la inauguració d'un gran parc d'atraccions a Salou, o d'iròniques, com l'anunci de la signatura d'un tractat comercial amb la veïna nació espanyola. En conjunt, però, eren activitats aïllades o fets esparços, encapçalats per franc-tiradors que en cap cas van arribar a remoure el panorama artístic i cultural local, que va continuar marcat per un to conservador.

Malgrat que durant el període de la República es van donar les condicions perquè circulessin les noves idees, la Guerra Civil i la llarga postguerra ho van frenar radicalment. Aquest va ser un context nefast per a qualsevol esperit creatiu. Va suposar un greu aïllament ètic, estètic i ideològic respecte al que succeïa a Europa i a la resta del món occidental. Per a explicar-ho, només cal que llegim què escrivia un afí al Règim, i amant dels uniformes, com l'Eugeni d'Ors l'any 1942, en la primera "Proclama de la Academia Breve de Crítica de Arte":

Es urgente poner término a la vergüenza a cuyo tenor el público de Madrid, el de casi toda España y aún sus críticos militantes se encuentran ayunos de conocer una sola página del arte contemporáneo universal.

Imaginemos lo que sería nuestra literatura si nunca hubiesen llegado a nosotros noticias de autores o lectores como Goethe, Walter Scott, Chateaubriand, Flaubert, Balzac, Mistral, Tolstoi, Nietzsche, D'Annunzio. Imaginemos, por otro lado, a un médico que no hubiese visto un enfermo jamás y que debiese fiarse de lo que dicen los libros de su ciencia. Pues así se vive en España, desde tiempos de Goya, respecto del conocimiento de las artes. Si esto es vivir...³

Més enllà dels matisos que vulguem donar a les paraules de d'Ors,⁴ no deixen de ser un clar símptoma del context artístic i creatiu en el què es va haver de desenvolupar el món artístic local. Per posar un exemple, en el context de les arts plàstiques i al llarg de la dècada dels

Joan Rebull
Cristina, 1953
Guix policromat
MR 10225

³ Aguilera Cerni, Vicente. *Iniciación al arte español de la postguerra*. Barcelona: Ed. Península, 1970.

⁴ D'Ors optava perquè s'assimilessin els corrents menys radicals de l'art contemporani, com eren l'impressionisme, el postimpressionisme i el fauvisme amb les figures de Gauguin, Cézanne o Van Gogh.

Aurora Gassó
Fill, 1955
 Oli sobre tela
 MR 2094

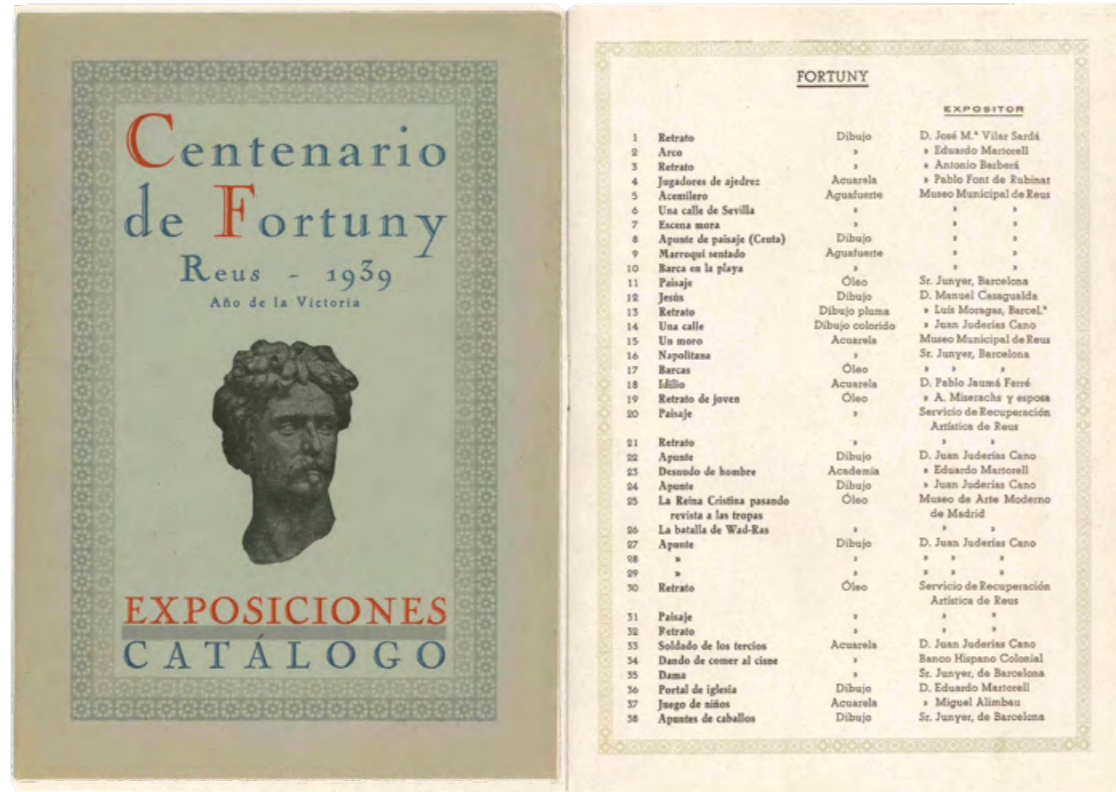
anys 40, l'escultura que es realitzava a la península, en paraules de Virginia Tovar Martín, era –d'una banda– una escultura commemorativa descaradament vuitcentista destinada a exaltar els valors nacionals del nou Estat i –per l'altra– una escultura religiosa academicista per a decorar les esglésies noves o reconstruïdes i per a reposar bona part de la imatge que va ser destruïda i malmesa durant els primers dies de la guerra.

En l'àmbit més local, el món de la cultura i de les arts plàstiques seguia en aquesta mateixa línia. Durant els anys de la postguerra, que en aquest àmbit podem emmarcar cronològicament entre el 1939 i el 1956, a la dura situació econòmica –que ja de per sí era un handicap al desenvolupament cultural general– cal afegir-hi que Reus i el seu entorn mantenien tancades les portes a qualsevol corrent nou en el camp de l'estètica. En ciutats mitjanes com ara Reus, no existien mitjans que poguessin transferir els corrents de noves idees, i per tant els canvis, si n'hi havia, s'acabaven produint més per pura casualitat que no pas per una transmissió d'idees. Barcelona queia molt lluny i Europa, encara més.

A Reus, la possibilitat de formar-se era limitada. Un dels espais que complia aquesta funció era l'escola d'art del Centre de Lectura. A les aules de la institució reusenca hi exercien com a mestres Modest Gené, d'escultura; Lluís Ferré, de dibuix; Ferré Revascall, de pintura; Pere Vidiella, d'anatomia, i Emili Argilaga, de perspectiva. Per altra banda, l'any 1945 es va fundar el *Círculo Artístico*, gestionat pels mateixos artistes que l'integraven i on s'organitzaven sessions de dues hores de dibuix al natural. El *Círculo* es va convertir en un espai de relació del món

Mercè Vallverdú
Nenes, 1949
 Oli sobre tela
 MR 2093

La coberta i una plana interior del fulletó editat l'any 1939.

artístic local al qual assistien els artistes de més anomenada en aquell moment a la ciutat, com Vicenç Ferré, Pere Calderó, Ferré Revascall, Modest Gené..., i que va esdevenir l'únic reducte amb un cert nivell de llibertat, sense els controls del nou règim i on artistes de diferents edats i interessos intercanviaven opinions i experiències mentre practicaven el dibuix amb models al natural. Amb tot, la seva formació no es limitava a les quatre parets de les aules del Centre de Lectura o del *Círculo Artístico*, sinó que sortien a pintar al natural. Artistes com Josep Nosàs, Rodolf Figuerola, Isabel Mas, Juli Garola, Josep Aguiló i Ramon Ferran, entre d'altres, pintaven sobre la tela els paisatges dels pobles del voltant de Reus com Maspujols, Almofter, Castellvell o Cambrils.

El mes de juliol del 1939 es va commemorar el centenari del naixement de Marià Fortuny (que no es va poder celebrar amb prou solemnitat l'any 1938, quan pertocava, per culpa de la guerra). Des de l'àmbit local, el nou Règim va recórrer a la seva figura com a gran referent artístic local que, descontextualitzat de la seva època, encaixava en les paràmetres estètics més conservadors del Règim. Òbviament, aquesta manipulació del seu cànon era fer-li un mal servei al gran pintor local. En el context del centenari, es va organitzar el saló d'artistes locals «Medalla Fortuny»⁵, que tenia la intenció de revitalitzar l'ambient artístic de la ciutat. El primer certamen (1939) va reunir unes cinc-cents obres exposades en una antiga sedera i va guanyar-la un jove pintor, Josep Calaf. La «Medalla Fortuny», malgrat tenir certs alts i baixos, va anar celebrant-se tot premiant bona part dels artistes actius durant aquells anys, com Morató Aragonès (1940), Ferré Revascall (1941) i Ceferí Olivé (1942 i 1943). La primera dona en guanyar-la va ser la Mercè Vallverdú (1949), que era en aquell moment una de les artistes joves amb més projecció. A partir de l'edició del 1949, la Medalla es convocà cada tres anys. El 1952 va ser atorgada a Juli Garola, el 1955 a Aurora Gassó i el 1958 a Pere Calderó.⁶ Malgrat que el certamen complia el seu objectiu d'animar el context artístic local (de la mateixa manera que ho feien altres premis i certàmens de l'entorn, com les Medalles Tapiró i

5 Salcedo Miliani, Antoni. *L'art del segle XX a les comarques de Tarragona*, Tarragona, 2001.

6 Salcedo Miliani, Antoni. *Op. cit.*, p. 107-108.

Julio Antonio de la Diputació de Tarragona o els concursos provincials de pintura), era lluny d'estimular treballs que fossin elaborats amb els cànons de les noves tendències del moment. En aquell context, doncs, era difícil que els nous corrents estètics tinguessin cap mena d'influència sobre els artistes reusencs, de fet, es desconeixien completament. Malgrat que en espais com el *Círculo* o el Centre es donaven bones condicions perquè el caliu creatiu es desenvolupés, els condiments no estaven impregnats per la modernitat. Els nous corrents estètics era el que dominava l'escena artística. Ramon Ferran ho explicava en una entrevista: «*Nosaltres no teníem consciència que Ceferí Olivé era un pintor tradicional, perquè no teníem contactes fora. Jo comprava La Estafeta Literaria, que era l'única revista d'art que hi havia aquí. Per tant, era el que hi havia i els creadors que participaven i els seus organitzadors a diferents nivells intentaven cadascú a la seva manera, porta-ho endavant.*»⁷

Fins i tot, malgrat que algun artista local va arribar a conèixer el treball d'artistes contemporanis fora del nostre entorn, es prenia l'opció d'allunyar-se'n. Aquest és el cas d'un dels referents d'artistes locals durant el període de la postguerra, com era l'escultor Modest Gené. Gené es movia en aquest entorn, en el qual es feia difícil optar per canvis més profunds i radicals en el propi cànon. En aquest sentit, fem nostra l'afirmació de Josefina Alix quan, després de reconèixer les seves habilitats tècniques, veu com Modest Gené «[...] es va deixar absorbir per la potència del mediterranisme quan aquest ja havia decaïgut, després d'haver dominat el panorama artístic català durant el primer terç del segle XX».⁸

Malgrat les dificultats perquè l'art en el sistema cultural espanyol s'impregnés de les noves corrents artístiques que fluïen per Europa, quan Gené va prendre l'opció de triar el camí que l'allunyava de la modernitat, ho va fer amb ple coneixement de causa. En el seu cas, l'aïllament no en va ser la causa. Modest Gené va tenir la possibilitat de conèixer què es cuinava pel Vell Continent des del punt de vista artístic. Primer en un viatge per França, l'any 1956, i després a Itàlia, l'any següent 1957. De fet, coneixem quina reacció va tenir, per una de les postals que va escriure des de París, on Gené explica les impressions i les reflexions que li va produir una exposició d'escultures «*de lo más moderna*» en els jardins de la casa de Rodin: «*La mayoría de las obras incomprensibles para mí, pero preocupan, se anteponeen frente a ti, se les da un valor, te arrollan etc... Como deseo hacer entorno a nosotros una muralla que nos preserve del peligro del contagio de tanta diversidad de procederes. La religión bien comprendida facilita esta Fuerza y Seguridad. Una felicidad espiritual.*»⁹ Gené, en aquesta postal, fa referència a l'*Exposition Internationale de la Sculpture Contemporaine* que va tenir lloc entre el 22 de juny i el 15 d'octubre de 1956 en els jardins del Musée Rodin, i en la qual van participar-hi escultors de diversos països, majoritàriament europeus (del bloc de l'est inclosos), però també d'Amèrica i Àfrica. Gené hi va poder contemplar obres d'artistes de la talla Hans Hartung, Alexander Calder, Jean Arp, Constantin Brancusi, Apelles Fenosa, Alberto Giacometti, Henri Laurens, Pablo Picasso, Barbara Hepworth, Henry Moore, Mirco Stèle, Germaine Richier, Marcello Masccherini, Johannes Bjerg, etc.

El nivell dels escultors presents en l'exposició no el van deixar indiferent, però sorprèn –per dir-ho d'alguna manera– la reacció que li va provocar la visualització de l'exposició. D'entrada, llegint les seves paraules, malgrat que vulguem ser prudents a l'hora de referir-nos-hi,

7 Fragment de l'entrevista transcrita per Antoni Salcedo dins *L'art del segle XX a les comarques de Tarragona*, Tarragona, 2001, p. 109.

8 Alix, Josefina. «L'artista impassible. Modest Gené i l'escultura de la seva època», dins *Modest Gené. Un escultor entre dos mons*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2011.

9 Aquesta postal, del fons documental de la família, forma part d'un conjunt que no tenen data ni destinatari.

Ceferino Olivé
Amposta, 1943
Aquarel·la
MR 153

s'interpreten de manera clara que l'exposició no li va causar una primera percepció negativa. Tot al contrari, són obres que malgrat que reconeix que no les entén –«*La mayoría de las obras [son] incomprensibles para mí*»– sí que van provocar-lo i estimular-lo intel·lectualment i li van generar dubtes. El que em sembla més entenedidor és que interpreti aquesta provocació com una temptació, però des d'una perspectiva religiosa. Són obres que l'aboquen, segons es desprèn de les seves paraules, cap a un pecat intel·lectual i estètic. Vaja, dient-ho amb paraules del seu temps, que el desvien del camí correcte. Per acabar de reblar el clau, veu en la religió (la catòlica, és clar) el mur protector contra aquesta temptació: «*Como deseo hacer entorno a nosotros una muralla que nos preserve del peligro del contagio de tanta diversidad de procederes. La religión bien comprendida facilita esta Fuerza y Seguridad*».

Tot i que aquest és un discurs clarament contaminat ideològicament pel que abundava en l'establishment espanyol durant la postguerra i que –per tant– va ser el que va mamar Gené, no podem oblidar tampoc que aquestes paraules les escriu l'any 1956, en un moment que en certs sectors intel·lectuals i culturals catalans i espanyols ja havien iniciat una certa obertura. Ens trobem, doncs, amb un Gené ancorat en un model molt lligat al conservadorisme estètic que propugnava el règim franquista i amb molt poca cintura estètica. El gir en el seu canó estètic l'acabarà fent a l'Àfrica, a Guinea Equatorial. Entre l'any 1957 i el 1961, s'instal·la a la colònia espanyola, un territori que va inspirar el seu treball, tot i que no va arribar a canviar la seva mirada occidental. Van canviar els models, fins i tot els materials –sobretot amb una fusta africana carregada de simbolisme–, però això no va suposar una transformació profunda de la

seva obra, ni cap gir radical del seu canó. Les seves obres van assolir una bellesa formal, fruit de la combinació d'una acurada tècnica i d'un context exòtic, però no van absorbir plenament l'essència de l'Àfrica subsahariana, que tant va acabar influïent en molts dels artistes de les avantguardes europees.

Serà a partir de la dècada dels 50 quan comencen a donar-se els primers símptomes d'obertura. Un dels revulsius va ser la tornada, l'any 1949, del seu exili a França, de l'escultor Joan Rebull, qui malgrat instal·lar-se a Barcelona va reprendre el vincle amb la seva ciutat natal. Un retorn que va tenir un impacte evident entre els artistes i homes de cultura local, no en va estem parlant d'un dels escultors catalans més importants del segle XX i tot un referent en la seva ciutat natal. El Joan Rebull que retorna a Catalunya encaixa plenament en el context més conservador del moment, doncs ja havia començat a deixar la influència en el seu treball dels arcaïsmes i de l'escultura egípcia que fins aleshores havia caracteritzat la seva obra i s'havia anat aproximant cap a models més propers al classicisme grecoromà i pel mediterranisme. El mateix any del seu retorn se celebrava el quarantè aniversari de la fundació del Centre de Lectura i Rebull va fer donació a l'entitat d'una escultura de bronze, amb la venda de la qual es va ajudar a dotar dues beques, una de pintura i una altra d'escultura, que duïen el nom dels artistes reusencs Tomàs Bergadà i Joan Roig. A la seva ciutat va realitzar diversos encàrrecs, com el pas de Setmana Santa de l'*Ecce Homo* (1950) per al Gremi d'Avicultors de Reus, o el de *La Pastoreta* (1951) per a l'Ajuntament. El model de guix d'aquesta escultura va participar en la mostra de la I Biennal Hispanoamericana d'Art celebrada a Madrid el 1951, en la qual Rebull va rebre el Gran Premi d'Escultura. Arran del premi, el Centre de Lectura li va oferir una recepció per a celebrar-ho.

Tant des de l'àmbit estatal com local, tenim alguns exemples que ens indiquen que hi havia la voluntat de renovar els canons de les arts plàstiques. Des de l'oficialitat i amb la conformitat del Règim, tenim la Biennal Hispanoamericana d'Art a Madrid, suara esmentada, o la primera exposició d'*Arte Abstracto* celebrada l'any 1953 a Santander, per exemple. Aquell mateix any, a Reus, es realitzà una exposició de pintura moderna en el Centre de Lectura on, entre d'altres, hi havia artistes com Joaquim Sunyer, Jaume Mercadé, Olga Sacharof, Ramon Rogent, Joan Josep Tharrats, Joan Pons, Rafael Benet, Josep Francesc Ràfols... Però l'opinió majoritària dels crítics locals, que en el fons era representativa d'una àmplia majoria, rebutjava les noves propostes. Com a paradigma d'aquesta línia crítica hi ha l'article «El arte de vanguardia», de Victorià Oleguer, que fou publicat en la *Revista del Centro de Lectura* (paradigma en tant que surt publicat en una revista de prestigi, no pas pel contingut). En el conjunt de l'article, es criticava l'art modern amb un nivell d'argumentació molt pobre: «*No parece sino, que si quieren romper cánones, tan necesarios, por los que se hicieron célebres, los más grandes hombres de la antigüedad, Fidias y Praxíteles, quedan completamente ofuscados ante tamaña irrupción, y sus obras que han pasado a la posteridad por la exactitud de sus líneas, por la pureza de sus contornos, no pasan de ser unas simples reproducciones, tan exactamente como se quiera, pero que no tienen personalidad propia [!] por falta de espíritu creador. El espíritu creador de nuestro tiempo consiste en hacer una cosa en blanco y decir que es negro y conseguir que los demás lo crean*».¹⁰

¹⁰ Oleguer, Victorià. «Arte de vanguardia», dins *Revista del Centro de Lectura* (Reus), sisena època, núm. 8, 1953.

Els aires de canvi aniran arrelant en l'ambient artístic local i van consolidant una generació d'artistes que s'alliberaran de mica en mica del conservadorisme que havia dominat el panorama artístic local fins al moment. Els creadors més actius d'aleshores, com Juli Garola, Mercè Vallverdú, Ramon Ferran, Isabel Mas, Rodolfo Figuerola i Morató Aragonès, entre d'altres, aniran mostrant el seu treball en exposicions, però no s'alliberaran de rebre les crítiques dels sectors més conservadors, com va ser el cas de les crítiques que van rebre per part de tot un referent local com era l'aquarellista Ceferí Olivé, contra algunes de les obres presentades en la XXIV edició de la Medalla Fortuny. L'article, publicat originàriament pel setmanari madrileny *Dígame*, va ser reproduït al setmanari *Reus*: «*En dicha exposición había un sesenta por ciento de pinturas y dibujos abstractos y un 40 por ciento de figurativos. Entre estas últimas no faltaban firmas como las de Federico Lloveras, José María Morató y Ramón Ferrán, los que, y aún siendo buenos maestros del pincel y el lápiz, han compuesto adrede un conjunto de monigotismo, como queriendo decir que esa era la única manera de estar en consonancia con la moda actual*». El fet que el premi fos per a una obra figurativa va animar l'aquarellista reusenc a fer previsions de futur d'aquest nivell: «*¿no será producto del alud de desinterés que va tomando en la capital parisiense la cuestión de las artes «snobistas», la que ha desbordado la «pose» de desmantelamiento espiritual para ya reemprender los eternos caminos de mirar el arte por los ojos?*».¹¹

Malgrat aquest context, les iniciatives per a desempallegar-se del conservadorisme plàstic que dominava el món artístic local, no van aturar-se. Com a paradigma d'aquesta voluntat de canvi, podem destacar la creació, el 1960, uns anys més enllà del que anomenem postguerra, del «Grup d'Ara» (el fet que el nom del grup fos en català també indicava una posició de reafirmació de catalanitat), per part de set artistes reusencs: Mercè Vallverdú, Jaume Estalella, Rodolfo Figuerola, Ramon Ferran, Vicenç Ferrer, Josep Nogués i Josep Piqué. Tot i que, des del punt de vista de llenguatge creatiu i estilístic, les diferències entre ells eren notables, i per tant no podem parlar de generació, sí que tenien una clara voluntat d'unir energies per tal de poder navegar a contracorrent. L'Antoni Correig, en un text publicat en el díptic de la seva primera exposició, en resumia quina era la seva voluntat: «*Hereus d'un passat, creuen que la seva missió, més que conservar un patrimoni respectable, ha d'ésser fecundar nous camps inèdits, oberts a la seva il·lusionada acció de renovadora. Llençar-se [sic] a l'aventura de la creació, sense la dependència a uns models ni a uns modals*». Correig acaba plasmant en el text la voluntat de contemporaneïtat del grup, però sempre dintre d'un ordre. La seva presentació la van fer a la sala de la Llibreria Guàrdies de Tarragona l'any 1960, i a Reus el desembre d'aquell any.

A partir de la dècada dels 60, malgrat que la dictadura es mantenia encara ferma i sòlida, es va anar produint la progressiva obertura del Règim en diversos àmbits, sobretot en l'econòmic, però també en el cultural i, òbviament, en l'artístic. Reus no serà pas diferent que la resta del país i en seguirà l'estela, i de la mà d'artistes, que malgrat haver viscut i haver-se format en un dels períodes més foscos i aïllats estèticament i ideològicament, seran la clau perquè la ciutat s'obri als nous llenguatges creatius que marcaven la pauta de les arts plàstiques a Europa i al món occidental en general.

Modest Gené
Traient-se la camisa,
1936
Guix
MR 15404

¹¹ Olivé, Ceferino. «El arte figurativo triunfa de nuevo», dins *Reus. Semanario de la Ciudad*, núm. 593, 24 d'agost de 1963, p. 7.

Concentració a la plaça de Prim, on destaca la Jefatura Local de Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Anys quaranta. Antoni Martra Nolla.

Inauguració de la III Fira de Mostres.
20 d'octubre de 1954.
Josep Ornos Soler.

RIQUESA FICTÍCIA I FALSA PROSPERITAT. L'ECONOMIA DE POSTGUERRA 1939-1959.

Anna Figueras Torruella

L'economia espanyola durant la primera dècada del període del franquista, entre 1939 i 1959, es va caracteritzar per una crisi econòmica permanent. L'aïllament internacional i la misèria es va justificar com "a boicot dels aliats", per la "pertinaz sequía" o per la destrucció del sistema de producció per les "ordas rojas". Tot plegat, va suposar un retard de trenta anys respecte a la resta de països europeus.

Els estudis han demostrat que aquesta penúria econòmica no va ser tant pels efectes de la destrucció bèl·lica, com per la política autàrquica d'un règim basat en la corrupció que va intentar subsistir des de l'aïllament. El tancament del comerç exterior va implicar, sobretot, escassetat de matèries primeres i de recursos energètics.

La guerra, els exilis, la repressió i les depuracions havien desmuntat les estructures econòmiques. La purga fou obligatòria per a tots els funcionaris i empreses privades, forçades a sancionar o a acomiadar els treballadors. En el seu lloc, el govern va imposar un model intervencionista que controlava, ordenava i regulava tota activitat econòmica. A través d'una nova estructura, la *Comisaría General de Abastecimientos y Transportes*, es canalitzaven les produccions bé fossin agrícoles o industrials. Un sistema piramidal que permetia a l'Estat la intervenció absoluta dels productes i decidir com, quan i a quin preu es repartien. Ahora, creava un clientelisme fidel i submís al règim.

Les cartilles de racionament eren el document oficial amb què les persones accedien al menjar o als béns de primera necessitat. Paral·lelament, va aparèixer un mercat negre, anomenat també estraperlo, on es podien aconseguir il·legalment articles a preus més alts i, molts cops, adulterats. L'estraperlo va permetre a una part de la població sobreviure, i a una altra, lucrar-se.

Pel que fa a l'estructura laboral, es va prohibir qualsevol associació que no fos el Sindicato Vertical. Era l'única legal autoritzada en què estaven obligats a afiliar-se tant treballadors com empresaris. S'organitzava en sectors de producció: fruita seca, avicultura, comerç... Com tot, funcionava sota els principis de verticalitat, unitat, totalitat i jerarquia. Les vagues estaven prohibides i els conflictes patronals acabaven en acomiadaments massius.

Reus, referent socioeconòmic del sud de Catalunya.

La ciutat, durant el primer quart de segle, havia perdut la condició de segona població de Catalunya pel que fa al nombre d'habitants, però continuava essent el referent socioeconòmic meridional. Mantenien el seu esperit comercial, tant com a distribuïdora majorista dels productes del camp com a subministradora al detall a través d'una multitud de petites botigues que s'obrien al llarg dels seus carrers.

Com arreu, la intervenció directa de l'Estat va acabar d'empobrir una economia reusenca molt debilitada pel crac del 1929 i per la fallida del Banc de Reus. També per la davallada de les dues indústries insignes locals com eren la Fabril Algodonera, desapareguda el 1935, i la Manufacturera de Algodón, que aguantà afeblida fins al 1960. L'activitat industrial, atès el canvi energètic que va suposar la introducció de l'electricitat, s'havia desplaçat cap als grans centres fabrils al voltant de Barcelona, com Sabadell, Terrassa i Manresa, que disposaven de cabals d'aigua constants per a produir-la. El perfil de la ciutat canvià poc a poc. Van desaparèixer les fumeres i l'economia local es va anar especialitzant cap al comerç i els serveis.

Així, doncs, Reus va encarar la guerra en plena crisi del tèxtil i com a centre transformador i comercialitzador dels productes del camp. Era el punt de trobada entre el món agrícola i el comercial. Les tradicionals exportacions reusenques: fruites seques, vins i olis representaven el motor de la vida econòmica i mercantil, amb un comerç al detall dependent dels pobles del camp.

Tot i aquesta tendència cap al comerç i els serveis, hi eren presents altres sectors econòmics. A més de la indústria tèxtil en decadència, Reus disposava d'una xarxa empresarial esmicolada i poc competitiva. Es podien trobar petites empreses farmacèutiques, fàbriques d'anisats, de gasoses, de cerveses i de xampany. Una indústria alimentària de pastes de sopa, de farina, de confitures o de xocolates. També petits tallers artesanals, serralleries, caldereries, maquinària i fonerries de premses hidràuliques. En definitiva, tot el que necessitava una població i la seva àrea d'influència per abastir-se.

Els sectors comercials més influents estaven agrupats al voltant de la Cambra de Comerç i de la Indústria de Reus, la qual defensava els seus interessos i exercien la seva influència. Durant aquells anys, la Cambra va tenir un paper destacable. Tot i que va donar suport al nou règim, posà en qüestió i denuncià l'ofec que suposava per al comerç d'exportació la política autàrquica. En els seus informes manifestaven l'excessiva intervenció del govern, que provocava la disminució de la producció, l'ocultació de les collites amb grans perturbacions en el mercat, la desarticulació de l'activitat i la pèrdua d'oportunitats d'exportació.

Com arreu, el règim franquista també va respondre als interessos d'una part de l'oligarquia local. Reus va tenir personatges influents que empraren les seves relacions personals i polítiques per afavorir els seus interessos privats i de retruc, els de la ciutat. Un dels més destacats va ser Josep M. Fontana Tarrats (1911-1984), fundador, el 1931, de les JONS (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista) i de la revista cultural *Destino* (1937). També va exercir alts càrrecs, com el de procurador en Corts entre 1943 i 1958. Pel seu desig, la Unió Territorial de Cooperatives del Camp (UTECA), l'organisme que agrupà els antics sindicats agraris i que controlava l'activitat dels productes del camp, en lloc d'ubicar-se a la capital de província, va ser instal·lada a Reus.

Un altre dels homes influents del moment i que va amassar una considerable fortuna va ser l'empresari Joan Cochs Borràs (1908-1991). Va fer negocis en quasi tots els sectors. El 1949 encapçalava la llista dels exportadors espanyols de fruita seca. Tal com ell explica a les seves memòries,¹ calia passar setmanes a Madrid i pressionar directament a funcionaris i polítics dels ministeris per aconseguir permisos per a treure'n algun benefici.

1 COCHS, J., *Éxito e infortunio de un hombre*. Reus, 1987.

Amb tot, l'oligarquia reusenca sempre va mirar més pels seus interessos personals, guanys fàcils i immediats que per la projecció de la ciutat. Reus no va saber fer el salt cap a activitats industrials o iniciar processos per a entrar en mercats més competitius i complexos encara que fos a partir de les produccions agràries.

En aquest marc, l'economia de la zona i l'estructura comercial van anar funcionant en espais limitats, amb conreus específics i una capacitat comercial i d'acumulació molt restringida, sense possibilitats de crear estructures globals i de futur més enllà de les locals.²

El comerç detallista.

Reus, en acabar la guerra, va continuar amb la tradició del petit comerç i era el centre d'atracció de la gent del Camp. La circulació de productes era molt escassa i limitada. La manca de diners afectava la major part de la població. Cal no oblidar que els bitllets emesos durant el temps de la República no tenien cap valor.

El comerç reusenc era dependent sobretot de la pagesia dels pobles de l'entorn. La caiguda del nivell de vida dels seus clients va afectar directament al sector. Botigues, com per exemple de teixits, depenien d'aquesta clientela i es van trobar molt perjudicades per la davallada.

Durant la immediata postguerra, es va mantenir la diversificació de l'oferta comercial. A causa de les mancances energètiques, van augmentar els establiments de carbó i llenya, mentre que es van mantenir els establiments de teixits, joieria, adrogueria, botigues de mobiliari i parament de la llar o papereries. Hi havia, però, una minoria amb capacitat adquisitiva, tal com ho demostra la venda d'un alt nombre d'aparells de ràdio. Reus passa de 98 altes, el 1945, a 358, el 1950.³

El nombre més gran d'establiments es dedicava a l'alimentació. El 1942 era d'un 47,6%, mentre que deu anys després havia passat al 40,09%.⁴ Servien d'acord amb les cartilles de racionament. Mitjançant aquest document la població podia aconseguir, segons el *cupó* que toqués, alguns dels productes bàsics. Es vivia amb una angoixa constant. Els establiments es trobaven sota control dels organismes oficials i les denúncies eren habituals. Una infracció podia multar o fer tancar el negoci.

Mercat a la plaça del Mercadal. 10 de juny de 1944. Josep Prunera Sedó.

2 MARGALEF, J., *Una visió econòmica del llarg segle XX al Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre*, Tarragona, 2012, p. 197.

3 DUCH, M., *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996, p. 87.

4 DUCH, M., *op. cit.* (1996), p. 73.

Paral·lelament, l'estraperlo era el pa de cada dia. Molta gent no tenia cap altra opció que acudir al comerç il·legal per pura supervivència. Calia disposar de diners o d'alguna cosa per intercanviar. Sembla que només un 30% dels aliments es podien trobar a preu de taxa a través de les cartilles, la resta d'articles bàsics es trobaven al mercat negre.⁵ Els preus dels productes del mercat negre superaven entre dues i tres vegades els preus oficials de taxa.

La fruita seca.

Abans de la guerra, un dels sectors que més havia crescut era el de la fruita seca. L'avellana havia substituït majoritàriament la vinya. Als anys quaranta, la reconversió al conreu de l'avellana ja estava feta i es va mantenir pràcticament invariable fins als 80. L'any 1946, el 55% de la superfície conreada del Baix Camp i el 17% de l'Alt Camp estava plantada d'avellaners.⁶

El camp produïa i Reus comercialitzava. Per aquesta raó, de les estructures econòmiques reusenques en depenien un bon nombre de famílies i sostenia les economies dels pobles del Baix Camp i de molta part del Priorat.

A la base hi havia el pagès, que es va trobar molt afectat per la nova política franquista. Per una banda, per la manca de productes necessaris com eren els adobs i, per altra, pels constants controls i els preus de misèria imposats que el desmotivaven a millorar les produccions. Els pagesos emmagatzemaven i mantenien l'avellana a les seves golfes tant de temps com podien. L'avellana era l'estalvi més segur. Era de llarga conservació si es preservava en condicions òptimes i s'evitava la humitat. Alhora, era fàcil transformar-la en diner en efectiu quan calgués. També podia ser consumida directament. Amb el preu que dictava l'Estat, el pagès no cobria despeses i per això també eren preferibles les permutes. Al mercat negre era usual l'intercanvi d'avellaneres per trossos de roba, blat, sal, paper o quincalles diverses.⁷

Imatge de la plaça de Prim des del carrer de Monterols. És un moment quotidià, hi ha diverses persones, un senyor amb una bicicleta, uns guàrdies urbans i altres persones passejant. Passa un camió carregat amb sacs. Anys quaranta. Manuel Cuadrada Gibert.

5 DUCH, M., *op. cit.* (1996), p. 114.

6 PIJOAN, J. *Història i present de l'exportació de fruita seca a Reus*. Reus: Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 2000, p. 296.

7 SORONELLAS, M. (coord.) *Aquí es ve a triar! Els magatzems de fruita seca de Reus i el treball de les dones*. Reus: Arxiu Històric Municipal de Reus, 2003, p. 35.

El corredor era l'intermediari entre el pagès i el magatzemista. Els preus estaven establerts i tot el procés controlat. Hi havia els "conduces", que servien per a documentar la circulació de mercaderies dels magatzems dels agricultors als dels magatzemistes, sempre que fos dins la mateixa província i sense utilitzar cap mitjà de transport.⁸ A més hi havia les "guies", on s'annotava una baixa en el registre del venedor i una entrada en el del comprador, amb una validesa de tres dies. Només les podia expedir la Delegación Provincial de Abastos. En un informe, Josep M. Fontana evidenciava el funcionament de la següent manera:

"En esta rama económica intervienen tres factores: los agricultores, los industriales descascaradores y los comerciantes exportadores. Los primeros portan tierra, capital y trabajo, tiene una pérdida garantizada. Los segundos que sólo aportan unas máquinas sencillas amortizadas en una campaña tienen garantizado un 0,15 ptas. por kg. descascarado, más la venta de la cáscara a 3,50 pesetas el saco de 35 kg. y la venta del fruto desechado para la extracción de aceites. Los últimos -comerciantes exportadores- tienen garantizado un 0,25 ptas. por kg. de manipulación y selección de frutos y además el 40% de los beneficios que obtengan con la exportación del fruto".⁹

Durant aquests anys, els comerciants van veure molt limitada la seva capacitat d'exportació. El 1939, hi va haver intenses sortides de vaixells des del port de Tarragona, principalment amb destí a ports alemanys. Segons els informes de la Cambra de Comerç, els següents anys foren un desastre. Els països que absorben la major part de l'exportació, sobretot d'ametlla, eren els afectats per la Segona Guerra Mundial. Amb tot, sembla que els primers anys hi va haver exportacions vers Alemanya, Anglaterra, Holanda, Suïssa i fins i tot als Estats Units. Amb tot, la competència de l'avellana turca es va començar a evidenciar. Un cop acabat el conflicte, van fer pagar a Franco les col·laboracions amb Hitler i Mussolini, i es va imposar un bloqueig diplomàtic i econòmic que es va traduir en manca d'entrada de divises, que va dificultar la importació de maquinària i l'exportació. La Cambra de Comerç, en els seus informes, assenyalava que la campanya 1941-42 havia estat un desastre i el 1943 fou un any amb pèrdues.

La intervenció de les fruites seques va implicar una distribució no equitativa de beneficis entre els productors i els intermediaris. Les exportacions havien d'estar autoritzades pel govern i l'adjudicació de l'Estat. Tot plegat, va enriquir els comerciants que tenien influències directes amb els ministeris de Madrid.

"Aprovechando la vigencia del sistema indicado, llegué a exportar miles y miles de toneladas de avellanas y almendras y a convertirme, el terminar el 1949, y en lo que a frutos se refiere, en el primer exportador de España. [...] Durante aquellos años -la Segunda Guerra Mundial como es sabido, finalizó en 1945 con la rendición de Alemania- aproveché bastante bien todas las ocasiones que se me presentaron, y llegué a reunir un buen patrimonio".¹⁰

8 PIJOAN, J., *op. cit.* (2000), p. 296.

9 Citat per DUCH, M., *op. cit.* (1996), p. 52.

10 COCHS, J., *op. cit.* (1987), p. 80-85.

Eduardo Aunós Pérez -ministre de Justícia entre 1943 i 1945, impulsor de la Causa General i després president del Tribunal de Cuentas de Madrid-, i l'alcalde Pedro Miralles Casals, observant uns sacs d'avellaneres durant la II Fira de Mostres. Setembre de 1948. NIEPCE.

No serà fins el 1947 que es creà una agrupació sindical d'exportadors d'ametlla i avellana en l'àmbit de l'Estat espanyol per a millorar les exportacions. Dels vint-i-set exportadors, divuit eren de Reus. El sector estava convençut que el restabliment de la màxima llibertat en el comerç portaria a l'increment de producció, la desaparició de les ocultacions de collites, la regulació dels preus de mercat, la formació d'estocs i l'increment de les exportacions. La finalitat era reglamentar i coordinar el sector, que ja actuava amb coeficients, i aglutinar el criteri de tots els comerciants.

Els subproductes de la fruita seca també suposaven un ingrés per als comerciants. S'havia autoritzat l'obtenció d'olis dels trossos d'ametlla i d'avellana. La pasta que en resultava, un cop espremuda, s'utilitzava a les pastisseries i la de menys qualitat, com a pinso per als animals. La clofolla es cremava a les estufes domèstiques i cuines econòmiques.

A partir de 1950, representava el sector amb més pes de la ciutat. Segons el Gremio Oficial de Comerciantes Exportadores de Frutos Secos de la Província de Tarragona, el sector comptava amb 26 màquines d'esclafar avellanes.¹¹

La intervenció de la fruita seca no va ser abolida fins el 1956, després d'una campanya informativa a la premsa per aconseguir una pressió pública, amb recollida de firmes de comerciants i la implicació de personatges influents.

El sector de l'oli d'oliva.

L'oli era un producte de primera necessitat destinat principalment a l'autoconsum. Per la seva escassetat, va ser un dels sectors que més va practicar l'estraperlo a gran escala. Els molins d'oli van idear estratègies per a esquivar els controls de l'administració. Des de falsificar les declaracions d'olives, realitzar moltes nocturnes utilitzant energia elèctrica del subministrament públic o duplicar les piques de decantació.

Anys cinquanta.
Autor desconegut.

L'Estat controlava les moltes segons la despesa elèctrica o la quantitat de residus generats. Els molins funcionaven a la nit endollats directament a la xarxa del carrer. Per a transportar l'oli calia aguditzar l'enginy. S'empraven des de llaunes amagades dins de maletes fins a armilles fetes amb llauna que s'adaptaven al cos.

La necessitat d'oli va portar a buscar altres sucedanis que s'escapessin del control de la fiscalia. Estava autoritzat, per exemple, elaborar olis de trossos d'ametlla i d'avellana que es barrejaven amb l'oli d'oliva. Unes quantes empreses del sector de la fruita seca es van donar d'alta com a fabricants.

¹¹ COCIR. *Memoria 1950-1952*, p. 325.

Algunes de les manipulacions passaren desapercebudes i d'altres foren autèntics escàndols, amb multes i penes de presó per als seus responsables. Un dels molts va ser l'afer de l'oli de pinyol d'albercoc. L'obtenció d'oli mitjançant el pinyol d'albercoc era permesa i no estava intervinguda per l'Estat; per aquesta raó, com a oli d'albercoc sortien molts estocs incontrolats d'oli d'oliva. En aquesta falsificació hi va participar la majoria dels comerciants reusencs. Finalment, el frau es va fer tan evident que hi va intervenir la Fiscalia de Taxes, amb el consegüent empresonament puntual de molts empresaris. Les autoritats no dubtaren en atribuir les males praxis als costums estraperlistes heretats dels "rojos". La Cambra de Comerç ho analitzava de la següent manera:

"Reforzar la necesidad de que la intervención sea total e inflexible desde la producción de la aceituna a la venta al público del aceite; bien entendido que la única manera de obtener éxito en tal intervención es la de aumentar el precio de la tasa de aceite. De persistir el precio actual fracasaría el sistema de intervención y continuaremos observando la tala de olivos y el abandono de su cultivo, todo lo cual va a producir en lo futuro graves consecuencias para la normal producción española de aceite".¹²

Fruit del fort intervencionisme i de la fixació d'un preu oficial de l'oli molt poc remunerador, el conreu de l'olivera va viure un retrocés. Molts productors optaren per tallar els arbres. Cap al 1950, Reus comptava amb vint-i-dues premses hidràuliques en funcionament.

Els criadors-exportadors de vins.

Amb la crisi de la fil·loxera (1895), la major part del Camp ja no es va replantar de vinya, un conreu que va ser substituït progressivament per l'avellaner i, en menys mesura, per l'olivera. Replantar de vinya suposava la compra de peus americans a vivers i molta inversió de temps. Durant la dècada dels quaranta es van abandonar o arrencar les poques vinyes que quedaven al terme de Reus.

La minva del conreu de la vinya va afectar relativament als magatzemistes o criadors de vins, empreses comercials que es limitaven a la preparació, estandarització i comercialització dels caldos. Després de les manipulacions necessàries, eren tan capaços d'elaborar un Priorat com un Bordeus. Tal com passava amb la fruita seca, l'activitat dels comerciants reusencs era la de transformar i preparar per als mercats els productes que conreava la ruralia. El vi embotellat tenia una presència molt marginal respecte el comerç a doll transportat en botes, bocois o vagons-cisterna.

Imatge de l'interior de les bodegues Rofes.
Any 1962.
Josep Martí Puigoriol.

¹² COCIR. *Memoria 1942*, p. 67.

Treballador de les bodegues
Rofes bevent.
Any 1962.
Josep Martí Puigoriol.

Tot i que la crisi dels anys trenta havia fet desaparèixer algunes empreses, Reus continuava mantenint un bon nombre de magatzems. Aquests negocis necessitaven una infraestructura important i, fins i tot, la majoria disposava de tallers per a la reparació de la boteria. El sector es va veure molt afectat tant per l'abandonament dels magatzems durant els anys de la guerra com per la destrucció d'edificis a causa de les bombes. Amb tot, els problemes més greus van ser el posterior encariment dels transports, la irregularitat en la venda dels vins i la baixada de preus.

"Se ha de registrar un movimiento regresivo de precios ya que al empezar el año 1943 se pagaban los caldos a 12 y 13

pesetas por grado y hectólitro, iniciándose seguidamente una baja tan acentuada, que al final del ejercicio había quedado reducido a su mitad al precio inicial. Ello explica que a pesar de haberse procurado evitar la existencia de grandes stocs, una depreciación tan formidable e insólita haya creado grandes dificultades a la economía de muchas empresas, siendo algunas las que no han podido resistir las pérdidas sufridas y se han visto forzadas declarar la suspensión de pagos".¹³

Per a defensar els interessos del sector, el 1931, entorn de la Cambra de Comerç es va crear el Sindicat de Criadors-Exportadors del Vins. Amb la II República s'havien començat les gestions per aconseguir una marca que garantís l'origen dels vins i millorés el prestigi de les cases criadores i exploradores. Es tractava d'obtenir dues denominacions d'origen amb les quals operar: la del Priorat i la de Tarragona. Posar-se d'acord amb els límits va portar molta polèmica fins que la iniciativa va ser aturada per la guerra. El 1945, quan les empreses es van trobar en condicions, els caps del Gremi Oficial de Criadors-Exportadors de Vins de Reus i Tarragona es van reunir a l'Estació Enològica de Reus amb la idea de reprendre les gestions. L'afer va continuar essent conflictiu, sobretot a l'hora d'establir els territoris compresos com a denominació d'origen Priorat que, per insistència dels magatzemistes, volien que inclogués Gadesa i Corbera. Atès que els interessos i postures eren molt distants, finalment, els comerciants i municipis implicats van acordar emparar-se dins la denominació d'origen Tarragona, el reglament de la qual va ser aprovar el 27 d'abril de 1947. Tarragona va ser, durant la dècada dels cinquanta, una de les denominacions d'origen que més volum dels vins manegava.

Amb tot, el sector del vi va anar perdent pes a mesura que minvava el conreu de la vinya desplaçant-se cap a zones de producció més extensiva i que s'havien especialitzat i industrialitzat, com Vilafranca del Penedès o la Manxa. Als anys cinquanta va entrar en funcionament la Comisión de Compras de Excedentes de Vino, organisme que comprava part de la producció vínica a preus més alts per a mantenir-los elevats. La idea era regular el comerç tot eliminant els vins de pitjor qualitat que saturaven el mercat i feien caure els preus amb destí a les alcohòleres. Aquestes intervencions de poc van servir, la decadència del sector que havia donat nom internacional a la ciutat semblava imparable.

¹³ COCIR. *Memoria 1944*, p. 32.

L'avicultura.

El sector que més va créixer durant la dècada dels quaranta va ser el de l'avicultura. S'havia iniciat els anys vint, amb l'aparició d'algunes granges que van tenir la visió d'apostar per una avicultura tecnificada. Fins al moment, l'aviram tenia un caràcter més aviat domèstic i havia estat un complement de l'economia domèstica dels pagesos i destinat a l'autoconsum de les famílies.

A mesura que la població s'anava concentrant als nuclis urbans, els ous i la carn de pollastre van esdevenir productes bàsics per a la dieta. Aquesta necessitat va donar lloc a un mercat interior, que es va anar incrementant amb el temps i que va tenir una transcendència notable per a l'economia reusenca durant les dècades dels cinquanta i dels seixanta.

Alhora, durant els anys de postguerra, les famílies es van veure en la necessitat de tenir animals per pura supervivència. A les golfes, eixides o terrats de les cases, es van instal·lar petits corrals amb aviram. A més de garantir l'alimentació domèstica de carn fresca i ous, la inversió els permetia diversificar l'entrada de diners o disposar d'un article més d'intercanvi en el mercat negre.

És sobretot cap als anys cinquanta quan les granges avícoles proliferen. A mesura que es milloraven les condicions sanitàries i climàtiques de les naus, així com l'alimentació massificada, es construïen més granges, no solament al voltant de Reus sinó també als pobles. El sector va créixer espectacularment, amb la tecnificació i adaptació a una avicultura científica que permetia millorar els rendiments i més marges de beneficis. La introducció d'incubadores per a la reproducció o l'establiment de les gallines ponedores en grans naus va ser tot un avenç per al sector.

En els inicis, les granges elaboraven elles mateixes els pinsos; més endavant, van sorgir negocis especialitzats en aquest tipus d'alimentació i també empreses veterinàries per a subministrar els productes sanitaris específics per l'aviram. El 1944 es va crear la Cooperativa

Entrada al pavelló d'avicultura de la III Fira de Mostres. Octubre de 1954. Josep Ferré Andreu.

Comarcal d'Avicultura, que es va dedicar principalment a l'elaboració de pinsos, a subministrar vacunes i a la venda de productes als associats, alhora que controlava la comercialització. També, al voltant del sector, van créixer una petita indústria i uns tallers que fabricaven la tecnologia necessària per a les granges.

L'avicultura va acabar constituint un dels puntals econòmics de Reus i la seva zona d'influència. Va créixer d'una manera molt significativa des de 1945 a 1965. El cens d'aus passa de 197.000 el 1940 a 238.981 el 1950, concentrades al terme municipal i als pobles del voltant.¹⁴ Reus es va convertir en la principal zona productora d'aviram de l'Estat espanyol.

Visita del governador civil Francisco Labadie Oterín i altres autoritats a la II Fira de Mostres. S'observen diversos estands del passeig central. Setembre de 1948. Autor desconegut.

Les fires de mostres.

El govern franquista va utilitzar mecanismes propagandístics per amagar el desastre de la política econòmica dels anys de l'autarquia i la situació desesperada en què es trobava bona part de la població. Així, amb la voluntat estudiada i premeditada de donar una imatge de progrés i de consolidació de les economies, es van organitzar arreu moltes fires sectorials.

El 20 d'octubre de 1942, en plena depressió, la Delegació Provincial Sindical i l'Ajuntament de Reus van organitzar una exposició de productes de la terra, batejada com la "Primera Feria Provincial de Muestras". La ciutat comptava amb una certa tradició d'organització d'esdeveniments firals, ja des d'abans de la guerra. La proposta va sorgir arran de la visita que Franco va fer a la ciutat el gener d'aquell mateix any. Per a elogiar-lo, se li van lliurar productes agrícoles i de fabricació local: fruites seques, oli i vi, teixits, coques amb cireres, menjarblanc, porrons, càntrirs i medalles d'or de la Mare de Déu de Misericòrdia.¹⁵

El lloc escollit per a aquest primer certamen va ser un terreny abandonat que havia estat ocupat per l'antic velòdrom, al passeig de Sunyer, i les naus d'una empresa tèxtil situada a l'actual avinguda del President Companys. Tot i els moments d'escassetat, s'hi van abocar molts recursos. A l'artista local Pere Vidiella se li va encarregar una escultura per una font, l'actual Nen de les Oques, i a Modest Gené i Roig un retrat de bronze del Caudillo amb la salutació

¹⁴ DUCH, M. op. cit. (1996), p. 63.

¹⁵ Citat per DUCH, M. op. cit. (1996), p. 88.

feixista. La mostra va comptar amb vuitanta estands de tots els sectors econòmics i gremials. Alhora, es va aprofitar el certamen per a constituir oficialment la Unió de Cooperatives del Camp de la Província de Tarragona, en un acte que va tenir lloc al teatre Fortuny.

La fira havia d'esdevenir un gran èxit, per aquesta raó es van fer tot el possible per assegurar l'assistència. Recasens i Mercader, en una de les seves *Cartes a un falangista*, en fa crítica i corrobora la idea que el certamen era una necessitat de la política falangista per a exterioritzar una riquesa fictícia i una falsa prosperitat. Considerava que els que hi van assistir estaven pressionats, coaccionats i obligats i que l'èxit calia atribuir-ho al caràcter industrial i inquiet dels reusencs.

"Això de les fires de mostres és com una mania que heu agafat, sense tenir en compte que la crisi, les dificultats actuals i l'anormalitat regnant no són a propòsit per a tals manifestacions, que talment semblen dedicades a exterioritzar una riquesa fictícia i una falsa prosperitat. La d'ací ha estat obra de la pressió, de la coacció i de la imposició, per bé que atès el caràcter industrial, inquiet i actiu del nostre poble hagi assolit un èxit molt superior al que podien esperar els seus organitzadors".¹⁶

Sense que el context hagués millorat massa, el 1948 va tenir lloc la segona edició, que es va passar a anomenar "Feria Oficial de Muestras de la Província de Tarragona". Aquesta vegada s'aprofità l'edifici de l'actual Mercat Central, recentment construït en els terrenys de l'antic Teatre-Circ. Si, en l'anterior certamen, el pes de l'organització va caure més sobre l'Organització Sindical, ara va ser l'Ajuntament qui ho va organitzar i protagonitzar. S'hi van implicar més empreses de Reus i hi van ser present dues activitats noves: l'automoció i l'avicultura.¹⁷ La resposta de la ciutadania també va ser contundent, amb un gran èxit d'assistència tal que es va prorrogar set dies més i, fins i tot, generà superàvit.

Imatge nocturna del passeig central de la Fira de Mostres. Setembre de 1948. NIEPCE.

¹⁶ RECASENS, J. *Cartes a un falangista. Reus 1940-1947*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2001, p. 70-71.

¹⁷ BIGORRA, M.C. *La Fira de Reus (1942-1992)*, Reus: Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 1992, p. 79-80.

A trets generals.

Aquest període autàrquic de la primera dècada del govern dictatorial franquista va donar lloc a un període d'estancament econòmic general, de depressió i d'empobriment. Es van perdre vint anys de possible creixement econòmic i de millora de les condicions de vida.

L'estructura econòmica reusenca continuava amb la tradició comercial i industrial d'abans de la guerra. Ara bé, els negocis d'exportació de fruita seca, oli i vi se'n van ressentir, de la nova conjuntura. Només els que van acceptar el nou joc de favoritismes i d'influències, se'n van sortir. Tot depenia d'un complex sistema d'intervenció que va provocar la disminució de la producció, escassetats en l'abastament i una exagerada burocràcia i foment de la picaresca. Exagerats i absurds controls imposats per un règim interessat en crear clientelisme i dependències.

La Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Reus ho evidenciava sense complexos en els seus informes anuals. Posava en qüestió les intervencions que suposaven una asfíxia al tradicional comerç reusenc de fruita seca, oli i vi basat en bona part en les exportacions. L'avicultura fou el sector que més s'expandí, tant a les cases com a complement de l'alimentació familiar, com a les granges de manera extensiva amb d'adopció d'avenços tecnològics i científics.

La cortina de fum que van suposar la primera i segona fira de mostres, el 1942 i 1948, el racionament i l'estraperlo, havia empobrit els més pobres i havia enriquit els més fidels al Règim.

Tot plegat, un estancament que no se superaria fins el final de la dècada de 1950 i que va pervertir una societat en la qual la picaresca i la corrupció es va normalitzar, primer per pura supervivència i després per costum. Aquesta manca de valors és l'herència que van deixar els quaranta anys del franquisme i que, en temps de democràcia, sembla inesborrable.

Domàs de la III Fira de Mostres, al final del carrer de Llovera, tocant a la plaça de Prim.

Passeig de Mata.
Anys cinquanta.
Estanis Pedrola Marimon.

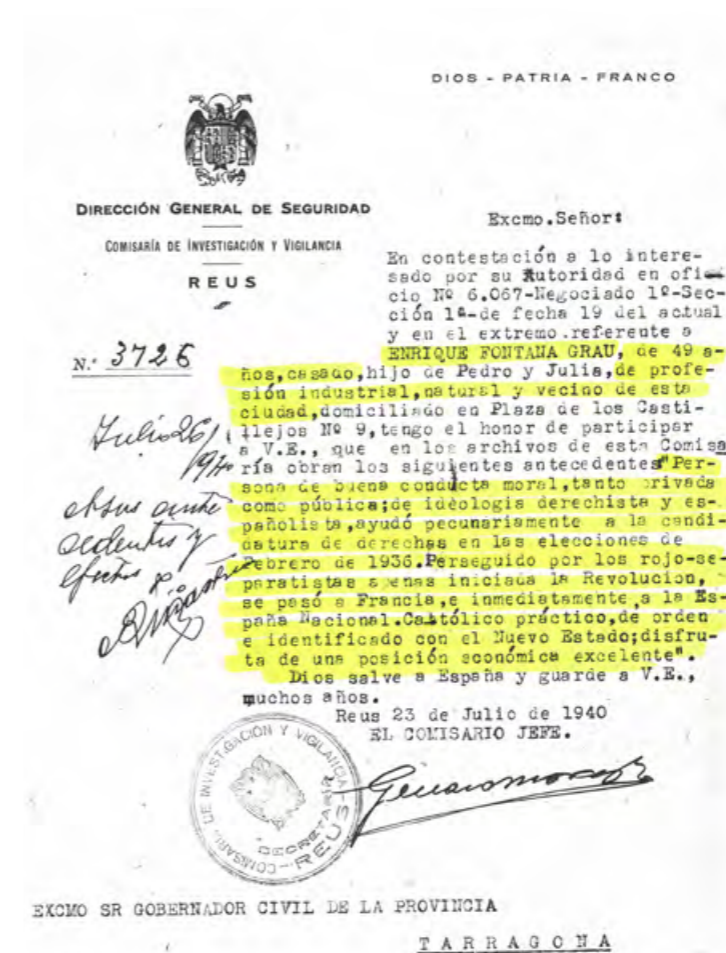
Celebració del primer aniversari de l'ocupació, amb la col·locació de la primera pedra del monument als "Caiguts", 15 de gener de 1940. Autor desconegut.

ENTRE LA REPRESSIÓ I L'AUTARQUIA: REUS, 1939-1945.

Ester Magriñá

El final de la guerra Civil ens situa de ple a l'inici d'un dels episodis de la nostra història recent més difícils i obscurs; una realitat adversa en què la fi de les il·lusions dels "vençuts" es contraposà a la imposició unívoca dels "vencedors".

Si bé des de l'Estat s'insistí en delimitar unes noves formes estructurals, no solament pel que fa a la política, sinó també vers l'economia, la cultura, el pensament, les formes de sociabilitat i les llibertats, cada ciutat, cada poble, per petit que fos, conformà un microcosmos pel que fa a la seva vida quotidiana i sobre el qual el franquisme edificà els seus fonaments. És per això que he cregut convenient encetar aquest article parlant de la quotidianitat des de la mirada de la repressió, per a seguir –amb un petit tast de la vida econòmica– en el marc d'una autarquia asfixiant en què les forces vives locals van tenir un paper important. Donar forma administrativa al nou poder franquista a Reus constituí relativament una tasca fàcil, un cop eliminat tot perill opositor, per apropar a la causa les forces vives locals, formades per molts "homes d'ordre", tal com el Règim reiteradament els identificà.¹

AGA. Informe favorable sobre el regidor Enrique Fontana per a formar part del consistori de l'alcalde Antonio Valls, l'any 1940.

¹ MAGRIÑÁ, E., «Els alcaldes i els 'seus' ajuntaments durant la primera dècada del Reus de postguerra: Reus, 1939-1949», dins *La Provincia de Tarragona durant el Franquisme (1939-1976)*, Política, societat i cultura, Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials del Camp de Tarragona, 1996, p. 63-83.

El rerefons social del Reus de la postguerra restaria lluny de la idea d'ordre que el discurs propagandístic del Règim pretenia trametre. I no només pel que fa a la qüestió política i ideològica local, sinó talment en allò que significà el dia a dia de la gent. Més enllà de l'opressió política, que no va ser poca, hi havia la urgent necessitat d'aconseguir queviures per als subministraments, una planificació d'una política de proveïments coherent, una necessitat de frenar els brots infecciosos, d'acabar amb la mendicitat, d'assistir els més pobres i desamparats, etc.; i per a rematar-ho, calia enquadrar una població desgastada pels estralls de la guerra i la greu crisi que la continuà.

I, si en aquest ambient de crisi i de desordre total, hi afegim el fet que Reus, tot i pertànyer a una província eminentment agrícola, ben aviat la ineficac política econòmica franquista la convertí en deficitària de productes autòctons com l'oli o de subministraments bàsics com el pa, per la qual cosa no és difícil intuir les conseqüències econòmiques i socials en aquell nou escenari de supervivència. Un context fosc i advers en què l'expectant mercat negre, estratègicament venut per les autoritats com la causa del seu fracàs en qüestió de proveïments, es convertí en una font d'enriquiment abusiu, però també un recurs per a sobreviure o, simplement, per aconseguir productes bàsics fora de l'abast dels conductes oficials, ans sense caure en idealitzacions maldestres, perquè amb el seu comportament van ajudar a engreixar encara més un perillós joc especulatiu que s'autoalimentava.

La repressió, la bèstia negra de postguerra.

L'1 d'abril de 1939 a Catalunya, com en altres territoris de l'estat no afins al bàndol nacional dels vencedors, es perdia la guerra. Poc abans, el 15 de gener, la ciutat de Reus era 'alliberada' de la "dominació marxista" i s'imposava un "Nou Ordre", sota el qual s'havia d'edificar una nova quotidianitat.

Just abans de la fi de la guerra Civil, una allau de persones de totes les edats enfilaren el seu camí cap a l'exili per por a les dures represàlies. Entre aquelles persones també hi havia reusencs i reusenques, que traspasaren la frontera francesa a peu en un dels hiverns més crus de la història. Un destí que no va ser en absolut el que esperaven, sobretot perquè poc després s'encetava una etapa molt dura en el marc de la Segona Guerra Mundial i la repressió del feixisme alemany. Un total de 15 reusencs moriren als camps de concentració i d'extermini de l'Alemanya nazi, la majoria al camp de Gusen. D'altres se sabia que havien fugit a França, però ningú no en parlaria durant molt de temps.

La realitat de la postguerra a Reus, com en moltes altres poblacions alliberades, ens situa davant d'una població sotmesa per la força de les armes. Els nous governants focalitzaren tots els seus esforços i recursos en impedir qualsevol actitud subversiva contra el "Nou Ordre", especialment entre els anys 1939 i 1944. Els organismes de poder i les institucions del Nou Règim exerciren una fortíssima pressió política i ideològica sobre el conjunt de la població catalana per tal que aquesta es penedís –no només del seu passat "roig i separatista"– i acceptés els nous valors ideològics dels vencedors, sinó ensems per tal d'aconseguir una mobilització positiva, una participació activa i un suport entusiasta al franquisme.²

2 RIQUER, B. & CULLA, J. B. *El franquisme i la transició democràtica*, Barcelona: Edicions 62, 1989, p. 64.

Diario Español, 21 de juliol de 1940.

Si la repressió exercida pels tribunals antifeixistes durant la guerra Civil a Reus s'havia abocat enèrgicament cap al personal polític local que no pertanyia a les organitzacions del Front Popular, a partir de l'ocupació de la ciutat la situació s'invertia i es procedia a una persecució escarnida contra els regidors republicans i militants de la CNT, UGT-PSUC, ERC, POUM, etc.

Aquells que no van marxar, confiats que no havien comès cap delictes de sang o de la promesa d'indult general concedida per decret el 9 d'octubre de 1945, van ser els primers que es van trobar dins l'ull de l'huracà de la repressió.

La *Causa General* constituí un instrument que facilità tot l'engranatge repressiu, quant el Ministeri de Justícia encarregava a la Fiscalia la redacció d'uns documents, en què es detallaven municipi per municipi tots els morts a la rereguarda durant la guerra, llurs professions, la filiació política... A gairebé tots els expedients de la *Causa General* que fan referència a Reus consta que els culpables dels delictes es trobaven a França o desapareguts i no hi ha cap testimoni de les vídues o familiars cridats a declarar que identifiqui els culpables, tot i que en alguns dels informes de la policia sí que ja es detallen els noms, arran de les investigacions pertinents.

El ritme de judicis durant la immediata postguerra era frenètic i fins i tot caòtic. Un exemple de l'arbitrarietat de la repressió el tenim en l'execució del reusenc Fernando Fontana, oncle de qui era aleshores el cap provincial de FET y de las JONS a Tarragona, el també reusenc Josep Maria Fontana Tarrats, qui –malgrat les seves gestions– no va poder impedir-ne l'execució.³ Fernando Fontana no fou processat per cap delictes de sang, sinó per la seva ideologia contrària al Règim, com tants d'altres. Durant la guerra, havia escrit una sarsuela antifranquista, de gran èxit, que li va suposar ser víctima de l'absurda repressió amb la pena màxima: la condemna a mort.

I si hi havia detencions, calien jutjats. El gener de 1939, a fi d'agilitar els tràmits per a jutjar totes les persones detingudes i denunciades a la província de Tarragona, es van constituir 14 jutjats repartits entre Tarragona, Reus, Tortosa, Valls, Falset, Gandesa, Vendrell i Montblanc. En acabar l'any, però, desapareixien els de Gandesa, Falset i Montblanc.

3 THOMÁS, J. M. «Josep Maria Fontana Tarrats, de Reus a Tarragona... passant per l'Espanya Nacional (1938-1943)», dins *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2010, p. 64.

La repressió franquista a la ciutat de Reus va comportar 35 execucions, entre les quals no hi consta cap dona. A la província de Tarragona es van produir 745 afusellaments. La comarca amb més morts víctimes de la repressió va ser la Conca de Barberà, amb un total de 213, mentre que al Baix Camp la xifra se situa entre les més baixes, un total de 71.⁴

Durant la immediata postguerra, la por acompanyà els familiars dels executats, però també dels empresonats, depurats i denunciats; tot plegat, en un malson que trigaria temps a desaparèixer. Va ser arran de la famosa "Ley de Responsabilidades Políticas" del 9 de febrer de 1939, vigent fins al 10 de novembre de 1966, que es començà a refermar la justícia repressora com una mena d'instrument de control intimidador de tota la població; tothom podia ser jutjat i executat per qualsevol activitat contra el Règim, més enllà dels delictes de sang –com en el cas de Fernando Fontana. Sota la mirada escarnidora de la nova llei, ningú no estava lliure del seu passat, atès que aquesta llei permetia jutjar per fets anteriors al gener de 1939.

Es tractava d'una llei clarament dirigida contra els perdedors, d'una instrumentalització de la venjança i articulació de la repressió, molt dura, especialment en els primers anys quan la seva aplicació va generar un ambient de por i d'autocensura asfixiant.⁵

Davant de qualsevol indici de responsabilitat política, s'obria un expedient contra l'inculpat o la inculpada. Periòdicament, el *Boletín Oficial* de la província publicava la relació d'aquests on constaven el nom, la professió o l'ofici, l'estat civil, etc.

Un exemple del munt de sentències fallades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques i publicades al BOP és el de Ramon Jordana Marimón, veí de Reus, a qui s'imposà una multa de 2.000 pessetes, vuit anys d'inhabilitació per a càrrecs polítics i sindicals i els mateixos anys confinat a les possessions del nord d'Àfrica.⁶ Val a dir que tot i que en la majoria dels casos el confinament sempre era a les possessions del nord d'Àfrica, també podia ser en algun altre indret fora la seva localitat de residència. La crida a la denúncia va ser el plat fort del dia: *Deben de prestar declaración cuantas personas tengan conocimientos de la conducta política y social, antes o después de la iniciación del Movimiento Nacional, así como indicar la existencia de bienes a aquellos pertenecientes...*⁷

4 SOLÉ I SABATÉ, J.M. *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*, Barcelona: Edicions 62, 1985.

5 CAMACHO, T. «Repressió a Tarragona en els primers anys del franquisme», dins *Franquisme a les comarques tarragonines*, Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993, p. 30.

6 BOP, 13 de febrer de 1940.

7 BOP, 13 de febrer de 1940.

Les depuracions, el malson de les denúncies.

Però la repressió de postguerra es disfressà de les maneres més absurdes possibles; duent a terme una mena de "neteja" dirigida especialment cap a la massa treballadora, un enemic potencial pel seu passat sindicalista i polític. Per això, el Nou Règim, gloriand-se de reconduir la societat cap a l'ordre, es trobà immers en la titànica tasca de depurar els treballadors, tant de les empreses privades com públiques, i sobretot del funcionariat.

Els primers en ser depurats serien els funcionaris públics. Tots aquells amb antecedents que pressuposessin responsabilitat, serien d'antuvi suspesos de càrrec i sou; contràriament, aquells els quals foren destituïts per l'anterior ajuntament republicà, l'estiu de 1936, retornaven automàticament als seus llocs de treball, convertint-se més d'un cop en acusadors implacables.

Es crearen diferents comissions depuradores en el marc del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, tot destacant, per la seva duresa, la del Magisteri local: *La nueva España que ambiciona una transformación docente en la que se hermanen con los principios de la más pura tradición los anhelos vigorosos de renovación que impulsan nuestra juventud, necesita y requiere un alto organismo en cuya depurada estructura, finalidad y espíritu de servicio se asiente la razón de su estabilidad y de su permanencia.*⁸

Molts homes, i també dones, en patiren les conseqüències, com per exemple la reusenca Teresa Barrufet Puig, "Doña Teresa", segons el record d'una exalumna de l'escola Fonts del Glorieta, d'Alcover, on va exercir com a mestra fins acabada la guerra. La Teresa va ser acusada de "tener ideas de izquierdas separatistas, pertenecer a Izquierda Catalana y haber hecho propaganda de izquierdas", acusacions que ella mateixa va negar tot manifestant que només havia militat al sindicat de professors FETE,⁹ per obligació, des de l'agost de 1936. Tant ella com les persones que declararen sobre la seva conducta manifestaren que tot i ser simpatitzant del catalanisme, segons uns perquè estava afiliada a Esquerra Catalana, mentre que altres deien que donava suport a les forces centristes d'Acció Catalana. Tots van coincidir que en absolut mai no manifestà el seu pensament en l'exercici de la docència. També hi consta que tot i que la Teresa "simpatitzava por los rojos, denunció sus criminalidades". La jove mestra també va tenir a favor seu la seva coneguda militància catòlica, ja que assistia regularment a missa els diumenges i festius, per la qual cosa la comissió depuradora va declarar-la persona "de buena conducta". Malgrat tot, finalment, les autoritats franquistes, atès el seu tarannà catalanista i d'esquerres, segons la declaració acusatòria d'un sol pare de família, perquè tots els altres ho van negar, van considerar pertinent condemnar-la al trasllat fora de Catalunya i a "la postergación por dos años". Aquell càstig, injust i desproporcionat, la separava de la família, dels amics i dels alumnes. Traslladada a Almansa (Lleó), no tornaria fins força temps després, per a exercir de mestra a Puigdelí, on va passar els darrers anys de la seva vida fins que va morir a Reus l'any 1964.¹⁰ Malauradament, per a la família Barrufet la por i desesperació davant de la depuració d'una filla no acabaria aquí, perquè el seu fill Pere, metge de professió, també seria depurat, tot i que amb un càstig més lleu.

8 BOP, 6 de setembre de 1940, *Ley de 13 de agosto de 1940 por la que se crea el Consejo Nacional de Educación*.

9 Una branca de la UGT.

10 CAMPS, J. «La depuració del magisteri d'Alcover durant el primer franquisme», dins *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 117 (2010), p. 64.

Respecte a les depuracions dels col·legis professionals, en el cas dels metges se'ls demanava confidencialment que comunicessin tot allò que sabessin de l'actuació politico-social dels seus companys, a més dels informes de la Guàrdia Civil, la Falange, els alcaldes i els rectors parroquials com era preceptiu. Arran de la depuració, hom podia sortir inhabilitat temporalment, aleshores se'ls prohibia exercir càrrecs directius o representatius dins del camp de la medicina o se'ls suspenia del càrrec durant el temps que durés la sentència i eren desterrats dins dels límits de la província. Reus també va veure com depuraven els seus metges funcionaris, com el germà de la Teresa, Pedro Barrufet Puig, i Santiago Manresa Bufo, castigats a 5 anys de suspensió i 5 d'inhabilitació pel càrrec, o Francisco Abelló Pascual, amb només 3 anys d'inhabilitació.¹¹

AYUNTAMIENTO DE REUS

Declaración que bajo juramento presta el funcionario D. Antonio Escolá Gibert sobre los extremos que a continuación se expresan:

- 1.º Organizaciones de carácter político o social a que perteneció antes del advenimiento del Glorioso Movimiento Nacional, con expresión de la fecha del alta y de los cargos que en ella haya ocupado.
No perteneció a ninguna organización de carácter político ni social.
- 2.º Organizaciones de carácter político o social a que perteneció con posterioridad al 18 de Julio de 1936 con expresión también de la fecha de alta y cargos.
Perteneció al Sindicato de Veterinarios de Reus, ingresó durante el 1.º trimestre del año 1937 en el desempeño de un cargo. En Noviembre del año 1937 ingresó en F.E.F. y de la U.P.O.
- 3.º Cargos políticos que ha desempeñado antes o después del 18 de Julio de 1936.
No ha desempeñado ningún cargo político ni social ni después del 18 de Julio de 1936.
- 4.º Destino que desempeñaba en 18 de Julio de 1936.
Medico veterinario en el Hospital de Reus.
- 5.º Destinos desempeñados con posterioridad al 18 de Julio con expresión de fechas.
En 17 de Febrero de 1937, por acuerdo de la Comisión Permanente del Consejo Municipal, por el gran número de reservas que había en el Hospital de Reus.
- 6.º Ascensos o recompensas que haya obtenido durante el mismo periodo de tiempo. Los ascensos y ascensos a cargo al número de 1.º de Reus que gozaron a la ciudad. Fue nombrado médico veterinario de la ciudad de Reus (Decreto 1246).
- 7.º Sanciones que haya sufrido con anterioridad al 18 de Julio de 1936.
Ninguna.
- 8.º Sanciones de que haya sido víctima durante su permanencia en la zona roja con expresión de la fecha que le fueron impuestas.
Ninguna.

9.º Trabajos efectuados en favor del Glorioso Movimiento Nacional.
El día 7 de Febrero del año 1937, a raíz de la orden del Sr. Comandante (Voz) se incorporó a la Brigada Nacional, donde realizó el curso de mi profesión. Antes por fin el mes de la ciudad de Reus.

10. Poblaciones en que ha vivido desde el 18 de Julio de 1936.
Vive el 18 de Julio de 1936 hasta el 16 de Enero de 1937 en Reus. Desde el 30 de Enero del mismo año reside en la ciudad de Reus.

11. Si ha realizado algún viaje al extranjero.
Ninguno.

12. Procedimiento y fecha de ingreso en la Administración Municipal.
Ingresó por concurso - oposición el 19 de Mayo del año 1932 (Oficio 1167).

13. Otras declaraciones que juzgue de interés.

14. Personas que puedan informar sobre su actuación antes y después del movimiento.
Los señores que se encuentran laboralmente en Reus, que por su conocimiento al Ayuntamiento de Reus y otros.

15. Que compañeros de Cuerpo juzga afectos al Movimiento y cuales no, y razones de sus juicios.
El presente se conoce durante el tiempo que permanecí en la zona roja, de mis compañeros de Cuerpo, otros relacionados por los profesionales.

(Fecha y firma)
*Reus 8 de Mayo de 1937.
III Sr. Alcalde.
Antonio Escolá Gibert*

AGA. Expedient de depuració del funcionari i metge Antonio Escolá Gibert, qui va ser regidor en el consistori d'Antonio Valls.

Aleshores, la necessitat de personal sanitari va frenar en part algunes depuracions perquè feien falta per a fer front a la greu situació de postguerra; ara bé, tenir un bon avalador i formar part de les forces vives locals seria el que més pes tindria a l'hora de deslliurar-se dels efectes negatius d'alguna acusació. A Reus, tenim el cas del metge Salvador Vilaseca Anguera,¹² qui tot i constar com a "persona de conducta moral intachable, inteligencia superior y muy cultivada en medicina, historia y arqueología, no ha figurado en partido político, pero dado su catolicismo ferviente y el trato que ha tenido siempre con personal de altos ideales patrióticos y la labor que desarrolló antes y durante el Movimiento afirman rotundamente es adicto entusiasta a nuestra causa",¹³ va estar acusat de catalanista arran d'un informe desfavorable de la

11 Segons dades de les actes del Col·legi de Metges de Tarragona facilitades per gentilesa del Dr. Santiago Mallafré Gimeno.

12 Per a una informació més detallada sobre el personatge, vegeu MASSÓ CARBALLIDO, J., «Salvador Vilaseca i la creació del Museu de Reus (1932-1934)», dins *El Noucentisme a Reus. Ideologia i Literatura*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2002, p. 227-243.

13 AHDT. Carta del president de la Diputació de Tarragona al comissari en cap de la Policia de la província, demanant la revisió dels avals de Salvador Vilaseca de Reus. Presidència, Secretaria Particular, correspondència, 1939-1952.

Policia de Reus. Per a deslliurar-se de l'acusació, necessità l'aval del president de la Diputació, qui demanà personalment al cap de Policia de la província que revisés l'afer i que deslliurés l'expedient de qualsevol acusació contrària al Règim.

Però la depuració no només s'escarniria amb els treballadors de l'administració; també els empresaris es veurien obligats a depurar els seus treballadors. I tant abastaria les persones físiques com, sobretot, els organismes i les institucions d'antecedents "condemnable", que veieren confiscats i revisats tots els seus arxius i documents.

I d'aquest malson ningú no se n'escapava, i aviat s'escarní amb els empleats de les empreses privades on tenien prioritat els gerents i consells d'administració. No hem d'oblidar que molts patrons encara tenien força proper el record de les col·lectivitzacions produïdes durant la guerra i ara tenien a les seves mans l'oportunitat de prendre represàlies a partir d'acomiarar els treballadors que creguessin convenient o perdonar-los. Amb tot, a les empreses privades la depuració no va prendre les dimensions que tindria dins l'administració pública. La voluntat del patró, com ja hem dit, condicionà una depuració més desigual i, a més a més, la manca de mà d'obra qualificada arran de l'exili, els empresonaments i les morts, ajudaria a frenar-los. Quant als obrers i empleats excombatents del bàndol nacional, la Delegació Provincial de Treball de Tarragona establí que els patrons o empresaris els readmetessin forçosament en les seves plantilles si hi figuraven adscrits el 18 de juliol de 1936.

També es va depurar el personal d'empreses de serveis públics, com ara companyies d'aigües, de gas, d'electricitat, etc. Tot plegat, un procediment feixuc que entorpiria encara més el funcionament de molts organismes municipals i serveis bàsics.

COMANDANCIA MILITAR DE REUS

N.º 286

El Comandante Militar de FUERZAS, en telegrama recibido hoy me dice: "Retenido está procedente Reus via Francia, RAMON SALVAT RIOS ruego a V. comunicarme telegraficamente si Alcaide sea la garantia como persona orden afecta al Glorioso movimiento".

Lo traslado a V. a fin de que con la mayor urgencia me informe.

Dios guarde siempre a supeña y a V. buenas ansas.
Reus 16 de febrero 1939
III Año triunfal.
El Comandante Militar.

Señor Alcalde Presidente del Ilustre Ayuntamiento.

REUS.

AGA. Escrit del comandant militar de Reus demanant a l'Ajuntament de Reus un aval per a Ramon Salvat Rios, qui va ser regidor del consistori d'Antonio Valls.

I, en el context de tanta repressió i por, la corrupció no faria més que agreujar la difícil situació, sobretot pel que fa a la venda d'aval, una pràctica que es convertiria aviat en quelcom quotidià. Un de tants exemples de corrupció interna del Règim és el del reusenc que ocupava el càrrec de delegat provincial de Propaganda a principi de la dècada dels anys quaranta. Sembla que va ser descobert per un presumpte delictes de corrupció, motiu pel qual se'l va cessar del càrrec i fins i tot detingut al castell de Montjuïc: *He destituido provisionalment de su cargo de Delegado Provincial de Propaganda [...]. Tal decisión la he adaptado velando por el honor y prestigio del Partido, ante la situación creada por el citado camarada contra quien se instruyen diligencias por un Juez Militar, atribuyendosele el hecho de que con motivo de su cargo de Alférez Jurídico honorífico afecto a los Tribunales de esta capital cobrava cantidades en metálico a los familiares de los encartados cuyas defensas tenía encomendada.*¹⁴

En un context que donava peu a les denúncies, el governador civil es va veure obligat a publicar una ordre al respecte: *Ruego a los denunciantes, que sólo denuncien cuando las pruebas sean ciertas, advirtiéndoles que perseguiré a los que inspirados en odios y rencores, incurran en falsedades.*¹⁵

Els "caiguts", un deure del Règim.

El 25 de gener, pocs dies després de l'ocupació, l'alcalde de Reus, José Ramón de Amézaga Batet, i el secretari de l'Ajuntament, Baltasar Segú, signaven l'informe sol·licitat pel comandament militar, en què constava el llistat detallat de les víctimes a mans dels "rojos". El nombre d'assassinats a Reus sumava un total de cent trenta-sis homes i només dues dones. La primera era Francisca Magdaleno de la Hoz, de professió dependenta i afiliada a la Falange, qui va desaparèixer el 24 d'agost de 1936, trobant-se el seu cos sense vida a prop de la ciutat de Tarragona. Mentre que la segona dona era Mercedes Roig Civil, de professió minyona, de quaranta-cinc anys i que, segons sembla, va ser assassinada d'un tret al cap en el seu domicili el 20 de juliol; desconeixem si era exactament casa seva o el domicili on servia i que s'hagués trobat involucrada en un desafortunat incident contra els senyors, perquè es fa estrany que no surti cap filiació política i que es tracti d'una persona de classe treballadora.

Normalment, els autors dels assassinats eren persones vingudes de fora de Reus i desconegudes, i gairebé totes les morts es perpetraren als afores de la ciutat o en altres poblacions veïnes. Al nombre dels reusencs i reusenques assassinats durant la guerra cal afegir els cent cinc cadàvers de veïns dels pobles del voltant trobats en el terme municipal de Reus, dels quals ben pocs van poder ser identificats.

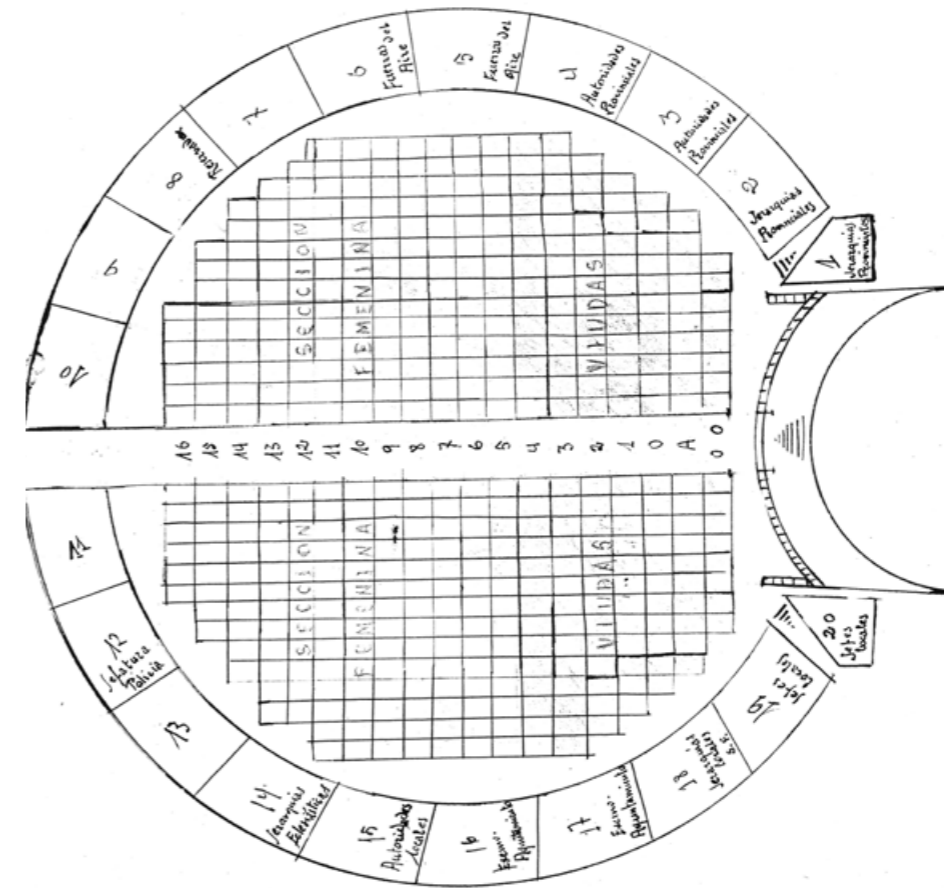
Durant els difícils anys de postguerra, tothom va tenir a prop alguna víctima de la repressió: familiar, amic, veí, conegut o company de feina. Al voltant d'aquella atmosfera de revenja, es va crear un silenci escarnidor que acabà convertint-se en quelcom quotidià. No parlar d'aquells fets, si no era en la més estricta intimitat i de vegades fins i tot ni així, va ser una dinàmica general durant dècades.

Per contra, l'aparell propagandístic del Nou Règim dedicaria esforços i recursos al record dels seus 'màrtirs', d'aquells que havien caigut lluitant per defensar la causa nacional, tot plegat un reconeixement que es faria extensible fins i tot a les famílies. El monument als "Caídos",

¹⁴ AGA. Informe signat per José Macián, cap provincial del Movimiento, el 13 de març de 1942.

¹⁵ BOP, 7 de febrer de 1940. Ordre del governador Ángel B. Sanz.

que es va inaugurar en l'actual plaça de la Llibertat i avui retirat de l'espai públic, esdevindria durant molt de temps un símbol propagandístic de la voluntat de perpetuar la memòria dels guanyadors i de silenciar la dels perdedors. La repressió del primer franquisme va proscriure els "vençuts" al més pur ostracisme, incloses llurs famílies. Aquella atmosfera de silencis i de por trigaria molt de temps a esvaïr-se, més enllà de la mort del dictador.

Plànol de la distribució de les autoritats i afiliats en el teatre Fortuny, amb motiu de la commemoració del VIII aniversari de la mort de José Antonio, el 20 de novembre de 1944.

El Règim també s'imposà el deure de donar suport als qui van sobreviure a la guerra després de lluitar al costat de l'exèrcit nacional, a través de diferents ajuts i subsidis, extensibles també a les famílies reusenques d'aquells que s'allistaren a la "División Azul": *Entre los innumerables problemas que la pasada guerra ha traído lógicamente como consecuencia, se presentaba para el Caudillo el de las legiones de ex combatientes y cautivos que en la trinchera y en las cárceles habían demostrado su adhesión inquebrantable a los sentimientos que inspiraban a los españoles de corazón en la hora suprema de la rebeldía.*¹⁶

*Heroicos españoles voluntarios que han ido a luchar contra la Rusia Bolchevique sacrificándolo todo en aras de su patriotismo ejemplar, contribuyendo con su gesto magnífico a la eliminación definitiva del mayor peligro de la civilización cristiana y del mundo entero.*¹⁷

¹⁶ *Diario Español*, 1 d'octubre de 1939.

¹⁷ BOP, 18 de juliol de 1941.

Així mateix, ser subsidiari o gaudir del reconeixement militar de l'Estat també suposava altres privilegis, com –per exemple– donar-los facilitats per accedir a un habitatge.

El mes de gener de 1939, a la ciutat de Reus, segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística de l'any 1940, es comptabilitzaven en la província de Tarragona un total de 8.185 vidus i 22.513 vídues. I entre aquesta desproporció de vídues, molt probablement, moltes ho eren de combatents del bàndol republicà, vers les quals no es contemplava cap ajut ni reconeixement; ans al contrari, el silenci i la vergonya de ser vídues d'un "roig" les relegava a una posició de segona categoria. Sense cap ajut de l'administració, soles, tret de la beneficència, només podien reprendre les seves vides amb molt d'esforç i treballs precaris, mentre que les més agosarades s'arriscaren a entrar en el joc de les pràctiques estraperlistes tan esteses durant els dies de misèria i racionament.

La realitat viscuda per l'Antònia Ramón Tarragó, veïna de Reus, seria força habitual. El seu marit, de trenta-tres anys, va morir al front de l'Ebre l'agost del 1938 i poc després, en acabar la guerra, estava sola amb els seus dos fills petits. Reprodueixo exactament l'emotiu fragment de la carta en què un amic de la família li descriu com varen succeir els fets; tot plegat, unes paraules que són el presagi d'un futur incert i advers en una postguerra dura i escarnidora per a moltes dones que, com ella, van quedar vídues, joves, amb fills i pobres. Una sort també viscuda per les vídues dels afusellats quan la més dura repressió, a les quals va tocar sobreviure en un marc molt difícil i ple d'estereotips: *Amb la mateixa em demanaves els detalls de com va morir el company Civit puig encar que es una cosa que a un no li agrada recordar vaig a explicar-te tal com va ser, encar que jo no vareig estar-hi present per estar a portar un ferit al botiquín, per sert que era l'home d'aquella noia de Viñols Rosa que estaria a punt de tenir un crió i al retornar abans d'arribar al lloc on es desenvolupava el combat em vareig trobar amb uns companys camillers que foren els primers que 'm donaren la noticia, serien aproximadament les set del dematí, quant al seu costat havia caigut ferit un company seu que es diu Lanero que també és de Viñols i al anar per treurel del perill es posà de genolls i fou cuan el varen tocar a ell, de tant mala sort que quedà mort al moment, sols digué ja m'han tocat i res més, després els camillers el varen retirar i l'hi varen donar sepultura, exactament el lloc no el sé, a mi les últimes paraules que em va dir al arribar al lloc del combat foren Bosch ja hi som, ell s'hen anà amb els seus companys i jo amb els camillers, en aquell moment ja petaven molt, després d'això jo ja no l'he vist més. [...] No sabeu lo que 's trovar a faltar en serts moments tot allò que un estima més i al mateix temps que un desconfia de tornar-los a veure.*¹⁸

Els governadors, l'omnipotència d'uns forasters.

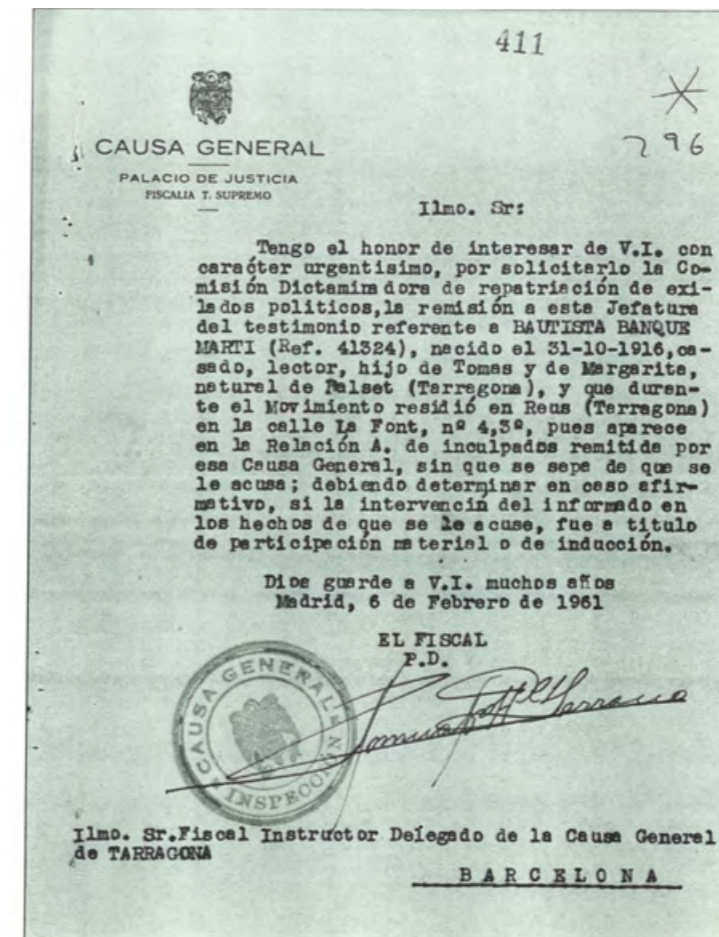
Segons l'auditoria de l'exèrcit d'ocupació del Reus 'alliberat', la ciutat tenia aleshores aproximadament 26.500 habitants, 6.089 menys respecte al 18 de juliol de 1936. Tot plegat, unes dades poc fiables si tenim en compte que la manca de mitjans per a recollir informació demogràfica, fruit de la destrucció d'arxius i documents, en dificultava molt el recompte, així com l'exili, les desaparicions, els empresonaments, etc.

Segons informació de la Junta Provincial del Censo de Población de Tarragona, l'any 1941 la ciutat recuperava els índexs de població d'abans de la guerra; era la tercera ciutat de la província amb més habitants després de Tarragona i Tortosa, amb 35.648 i 38.269 habitants res-

pectivament. Aquesta recuperació, però, no es pot interpretar com una represa econòmica: ans al contrari, la realitat de la immediata postguerra ens situava davant d'una població esgotada i empobrida després de tres anys de guerra, a la qual s'hi sumava la poca operativitat d'uns governants aliens a la realitat local i totalment sotmesos a la voràgine d'una dictadura delerosa d'imposar el seu poder.

La prioritat dels governants locals no era altra que obeir les ordres del comandant militar de la plaça, Antonio Aymat Jordà. Una de les seves primeres exigències fou demanar a la Comissió Gestora Municipal de Reus un local per a presoners, perquè en pocs dies el segon pis de l'edifici situat a la plaça d'Hèrcules –l'antic convent de Sant Francesc– els quedava petit. Fou aleshores que es va habilitar a tal efecte, i de manera provisional, l'Institut Pere Mata de Reus fins que, al final de l'any 1940, el camp de concentració allí instal·lat es traslladava a l'edifici i als terrenys de l'antiga Escola del Treball. La repressió vivia el seu moment més àlgid a la ciutat.¹⁹

El governador militar Antonio Aymat va estar al capdavant del comandament militar de la província durant dos mesos, fins al 2 de març, data en què fou destinat a València. Primer el va substituir interinament José Luis de la Vega i després, definitivament, el coronel Bayo. Aymat va tornar al càrrec de governador civil de la plaça per poc temps, fins que va deixar-lo definitivament el 29 d'octubre del mateix any, en ser ascendit a inspector de Serveis i Mobilització a Ceuta. Tot plegat, era un anar i venir de trasllats i nomenaments frenètics, aliens a les necessitats locals i provincials.

AGA. Sol·licitud de repatriació d'un exiliat de la *Causa General*, del 6 de febrer de 1961, després de més de dues dècades del final de la guerra Civil.

18 Fons privat, carta d'Antonio Bosch Bofarull, 11 Divisió, 100 Brigada, 1r. Batalló, 4ª Columna, Turia 3, C.C. núm. 5, a Teresa Sardà Miró.

19 MAGRIÑA, E., «L'endemà dels 15 de gener de 1939?», dins *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2010, p. 10-27.

A mesura que passava el temps, el governador militar s'abocà de ple a l'articulació de tot l'engranatge repressiu i anà delegant les seves funcions al governador civil. Aquest aviat seria la màxima autoritat provincial que ho controlava tot, des de la política provincial fins allò més purament quotidià com la moralitat i l'oci. Tot requeria la seva supervisió i aprovació, fins i tot allò més quotidià com anar a prendre un bany a la platja de Salou. Després del parèntesi de la guerra, els reusencs i les reusenques recuperaven aquell vell costum i, curiosament, això comportaria més d'un mal de cap per al governador civil de torn.²⁰ Primer, a fi de qüestionar la moralitat dels banyistes influenciats per costums amorals del passat republicà i, després, per si calia l'expedició o no de salconduït pel fet de moure's cap a un altre municipi: *Aquellos señores Alcaldes en cuyo término Municipal existan playas hábiles para bañarse montarán un servicio, en las mismas, para cuidar de la observancia de una sana moral.*

*No se trata de convertir las playas en centros de mojigatería, sino de evitar que costumbres exóticas en las católicas costumbres españolas, sean vehículo de perversión moral de la juventud. Se trata de impedir desnudeces que ofenden; de evitar que con pretexto del baño, se organicen, en traje para éste [bañador] actos que ninguna relación tienen con áquel; se trata, en fin, de velar por la salud espiritual y física de la raza.*²¹

*Dada la circunstancia de ser la barriada Marítima de Salou el punto donde van a tomar los baños los vecinos de la importante población de Reus y toda vez que por su proximidad y para el solo objeto indicado no puede considerarse que salen los de Reus de viaje, para lo que les sería preciso el llevar el oportuno salvoconducto, en mi deseo de conciliar las disposiciones de la Superioridad con el BIEN GENERAL, he creído conveniente dispensar a dicho vecindario, cuando vayan a Salou en la próxima temporada de baños [...], de la obligación de ir provistos del Salvoconducto necesario para viajar.*²²

Els governadors civils de Tarragona, a l'igual que els governadors militars, solien ser forasters i, per això, ben poc coneixedors de la realitat social i econòmica de la província. Es tractava d'alts funcionaris del Règim, fidels, amb la perspectiva d'una futura promoció cap a llocs de major prestigi polític dins del jerarquitzat engranatge de l'administració estatal.

El primer que ocuparà la màxima autoritat provincial a Tarragona –sense considerar Carmelo Monzón Mosso nomenat el 17 d'abril de 1938 com a governador civil de la part ocupada de les províncies de Tarragona i Castelló de la Plana– va ser Antonio Iturmendi Bañales, qui va cessar dos mesos després, per passar a ocupar el mateix càrrec a Saragossa. A Iturmendi el va succeir interinament José Greco y Greco, president de la Diputació de Tarragona, fins al nomenament definitiu de Mateo Torres Bestard, un falangista recent, militar i antic ajudant de Franco a les Illes Balears, especialment abocat al bon funcionament dels consells de guerra a Tarragona. Torres es va veure involucrat en un afer de corrupció que el va portar a enfrontar-se amb el reusenc Josep Maria Fontana, el nebot de l'afusellat Fernando Fontana i cap provincial de FET y de las JONS de Tarragona. A Torres el va substituir l'enginyer Àngel Sanz Nogués (1939-1941), qui dedicà més atenció al desenvolupament econòmic i, especialment, a la projecció turística de la capital. Mentre que el seu relleu, Juan Selva Marguelina (1941-1943), tradicionalista convençut i militar de professió, es preocupà més per la seva projecció personal que no pas pel govern de la província, la qual cosa li suposà també força

20 MAGRIÑÀ, E. «1939 i el retorn d'aquella 'moralitat' perduda», dins *Estudis de Salou*, recull 2 (1998).

21 BOP, 18 d'abril de 1939, circular firmada pel governador civil de Tarragona, Mateo Torres Bastard.

22 BOP, 8 de maig de 1940, circular firmada pel governador civil de Tarragona, Àngel B. Sanz.

enfrentaments amb el reusenc i cap provincial de FET y de las JONS, en una lluita aferrissada de poders. Posteriorment, després del breu mandat de no més de mig any de Ximénez de Sandoval Riestra (1943-1944), ocupava el càrrec Francisco Labadie Otermín (1944-1950), un jove advocat, falangista acèrrim i el primer que, a més de ser nomenat per al càrrec de governador civil, també ho era per al de cap provincial de FET y de las JONS. Ambdós càrrecs es concentraven en una mateixa persona, tot posant fi als enfrontaments constants entre les dues autoritats provincials. A nivell local també s'unificava en una mateixa persona el càrrec d'alcalde i cap local i a Reus va ser amb l'alcalde Antonio Valls: *Al final de la guerra Valls regresó a la provincia y fué nombrado Inspector Comarcal de Gandesa a pesar de residir en Reus. El año 1941 fué propuesto por el Partido para la Alcaldía de la Ciudad de Reus cargo que continua desempeñando con gran brillantez. Al poco tiempo se le nombró Jefe Local sin que, debido a causas múltiples, su actuación no haya sido tan brillante como en la Alcaldía. Está total e incondicionalment al lado de Falange con verdadero espíritu. De absoluta moralidad. Persona hábil e inteligente. De lealtad acrisolada. Profesionalment es licenciado en farmacia si bien no ejerce, dedicándose a la administración de sus saneadas propiedades, y al comercio y elaboración de vinos en cuya actividad goza de merecido crédito. Es pariente próximo del Sr. Figueras Dotti procurador en Cortes por el Sindicato Nacional de Banca.*²³

El reusenc Fontana havia ocupat el càrrec de cap provincial de la FET y de las JONS des del gener de 1939, quan s'instal·là la prefectura a la capital recent ocupada, fins que l'octubre de 1943 se'l va apartar de la vida política de la província. Entre els anys 1940 i 1942 a Reus, com a tot l'Estat, es començava a evidenciar que el partit no estava configurant i vertebrant el nou Règim franquista a partir dels seus principis programàtics, sinó que era l'administració estatal la que cada cop controlava i mediatitzava més FET y de las JONS, tot reduint el Moviment i el partit a un estri burocràtic per a la promoció política personal.²⁴ Les organitzacions de la Falange reduïren força les seves activitats, cenyint-se especialment als terrenys esportiu i cultural.

El governador civil Labadie Otermín (al centre de la imatge), al mig de la plaça de Prim el 7 de maig de 1944. NIEPCE.

23 AGA. Escrit de Josep Maria Fontana, cap provincial de FET y de las JONS, al delegat nacional de Províncies, informant sobre el camarada Antonio Valls.

24 MAGRIÑÀ, E. *Supervivència de postguerra. El cas de Tarragona*, Tarragona: Els Llibres del Consell, 2004.

Les forces vives, entre l'economia de supervivència i l'intervencionisme polític.

Al marge de tot el context ple d'adversitats, les forces vives locals treballaven per a recuperar el seu lloc dins de l'àmbit de l'economia local i provincial, si bé la vida política els suposà un prestigi dins de la seva promoció personal, supeditats sempre a la voluntat i a les directrius dels governadors provincials. Agafar les rendes de l'ordre econòmic d'abans de la guerra era aleshores el gran repte a assolir, tot i que no va ser l'únic. Acabada la guerra, hom podia aproximar-se al bàndol guanyador per molt diferents raons: per haver vist confiscat el seu negoci quan la Llei de Col·lectivitzacions; per haver patit la por de la persecució arran de les seves creences o ideologia –per interessos personals– per conviccions polítiques, o –simplement– per oportunisme. La realitat és que el Règim de Franco va donar la mà a les forces vives locals a fi de restablir l'ordre socioeconòmic com més aviat millor.

'Alliberada' la ciutat de Reus, es va formar la primera comissió gestora provisional, que era nomenada directament per les autoritats militars de la plaça, així com la primera Diputació de Tarragona, que aviat va presidir el reusenc Joan Vilanova Muntaña, des del 1939 fins al 1942. El criteri per a formar part de la vida política local i provincial es resumia en el fet de demostrar ser "individuos de orden", tal com consta en els informes pertinents de cada representant quan es presentava la seva candidatura. Ser considerat un individu d'ordre significava formar part de les forces vives locals i simpatitzar amb una ideologia dretana i conservadora.

L'any 1939, l'economia industrial de la província de Tarragona girava al voltant de la seva riquesa agrícola, que durant la guerra ja va viure un fre en la producció. Acabada la guerra, la desaparició del mercat exterior fruit de l'aïllament del Règim, així com la manca d'adobs, la precarietat d'infraestructures en els transports, les greus restriccions elèctriques, la necessitat de matèries primeres i de l'articulació d'un mercat interior i sobretot exterior; en el marc d'un context intervencionista de política de quotes, la fixació de preus oficials i un mercat negre descontrolat afectaven la producció agrícola i, per tant, tota la indústria que se'n derivava arran de la comercialització dels seus productes.²⁵ Durant aquells anys d'autarquia, Reus va continuar amb la tradició comercial i industrial que l'havia caracteritzat abans de la guerra.

Imatge d'un dels estands de la Fira Provincial que es va fer el 1942. L'expositor (sr. Selva Margelina) ensenya al Governador Civil una bàscula que té al seu stand. Autor desconegut.

Indústries més destacades a Reus l'any 1939	
Raó social	Tipus d'indústria
Herederos de Lorenzo Aulesa	Fàbrica de medias
Mestres y Castellá	" "
Industrial Algodonera	" "
Manuel Viladomiu	Torcidos seda
C. Balsells Vda. Wiechers	Tejidos seda
Sederas Puig Carcereny	" "
La Industrial Sedera	" "
Pallarols y Pons, S. L.	Fàbrica de gorras
Juan Guardia Escarré	" "
Antonio Pellicer Montaner	Fàbrica de sulfuro carbono
Antonio Serra Pámies, S. A.	Fàbrica de productos farmacia
Sociedad Anónima GILI	Fàbrica de gaseosas
María Gili, Vda. Musté	Fàbrica de jarabes
Hijos de José Sabater	Fàbrica de jabón
Hijos de Fco. Bertran	" "
Hipólito Monseny Pámies	Fàbrica de cerámicas
La Constructora	Fàbrica de ladrillos
Antonio Tapias	Fàbrica de harinas y pastas sopa
Andrés Fusté Vidal	Fàbrica de petacas y carteras
José Maduell Pons	" "
Gas Reusense	Fàbrica de gas
Cooperativa Popular Fluido Eléctrico	Electricidad
La Electra Reusense	"

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, *Sección de estudios y estadísticas financieras, industriales y mercantiles*, AHT.

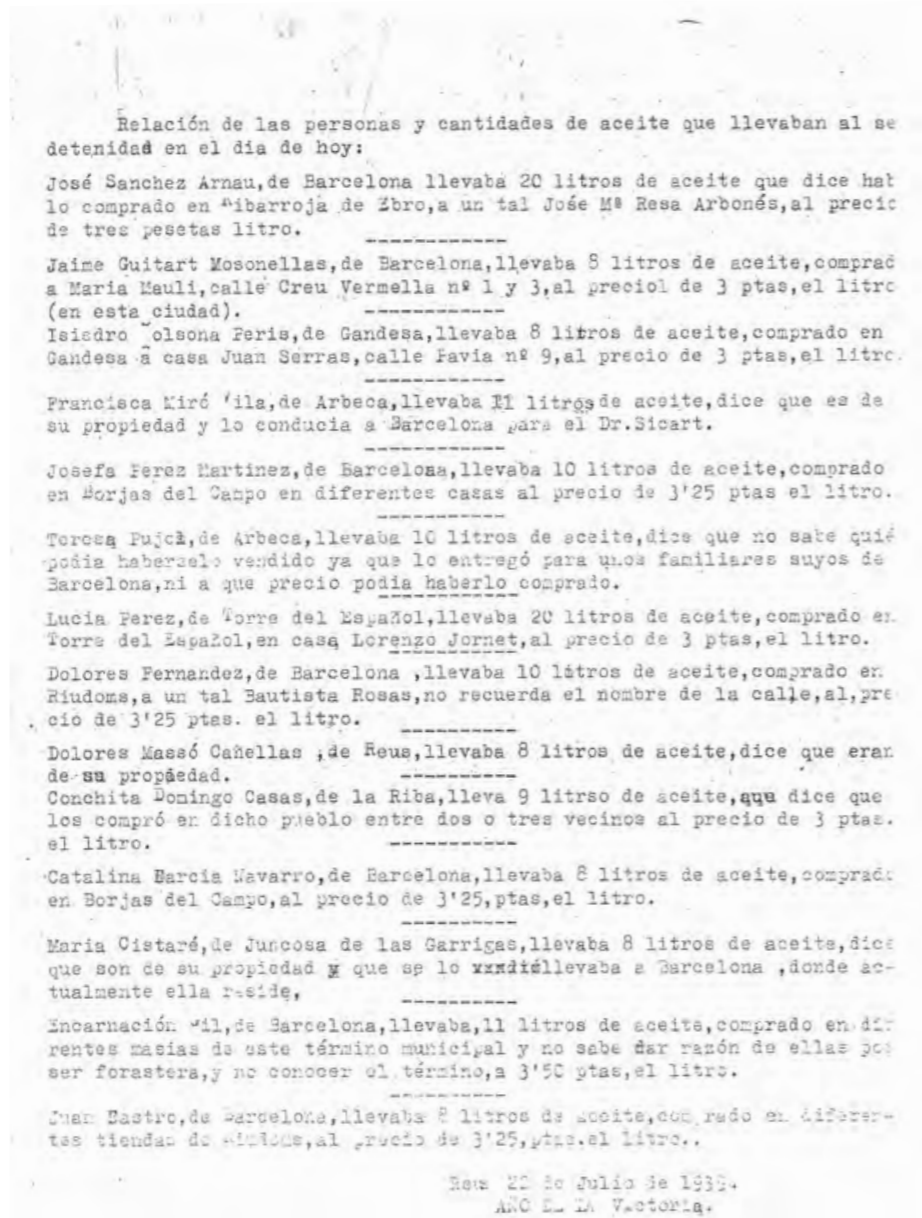
L'olivera seria el producte que viuria un major retrocés a conseqüència de la situació extrema, fruit del fort intervencionisme i de la fixació d'un preu oficial de l'oli molt poc remunerador. Molts productors optaren per tallar els arbres abans d'entrar en el joc de les declaracions jurades, ja no de les existències, sinó de la producció, ofegant l'agricultor que era l'element més controlable per part de la Fiscalia Superior de Tasas: *La excelente calidad de nuestros vinos, aceites y frutos secos, hace destacar a la provincia de Tarragona como una de las de producción agrícola más apreciada de España, reportando cuantiosos beneficios a la economía nacional con la obtención de divisas que facilitan su exportación.*²⁶

Un cop acabada la guerra, algunes fàbriques ja no existien o restaven tancades, ja fos pels desperfectes de les bombes, per haver estat assassinats els propietaris quan la revolució, per manca de fluid elèctric o de matèries primeres o, simplement, per ordre expressa de les autoritats, com en el cas de la "Cooperativa Popular Fluido Eléctrico".

²⁶ Estudio Económico-Social de la Provincia de Tarragona, 1946.

²⁵ MAGRIÑA, E. *Entre l'economia de subsistència i l'intervencionisme polític: La província de Tarragona durant la postguerra*, Torroja del Priorat, 2003.

La davallada de la seva activitat productiva era important, com per exemple les fàbriques de teixits de seda i de cotó de Reus, obligades a alternar setmanalment el seu personal per falta de matèries primeres. Una aturada que repercutia molt desfavorablement en les condicions de vida dels seus obrers, prou castigats ja per la repressió i la precarietat econòmica.

AGA. Relació de les persones i quantitats d'oli que portaven quan van ser detingudes. Governació, caixa 10.

A més a més, a les greus restriccions d'electricitat arreu del país se sumaven les destrosses de guerra a les instal·lacions de "Riegos y Fuerzas del Ebro, S. A." en la zona. Els desperfectes ocasionats per la guerra a les indústries de Reus ascendien a un total de 2.110.000 pessetes. Les pèrdues afectaven una fàbrica de gas, una d'extracció per a dissolvents, tres de criadors de vins, una foneria, una serradora, dues de teixits, una de conserves vegetals, una de xocolates, una d'esclofol·lar avellanes i tres tallers mecànics.²⁷

Entre els anys 1940 i 1942, també fou molt usual que molts dels comerços, negocis i cases comercials de Reus procedissin a reclamar legalment els seus negocis, tot denunciant davant de notari la usurpació a què foren sotmesos durant la guerra a mans d'un comitè de confiscació o d'una entitat comercial.

Gairebé tots aquells que van estar afectats per les col·lectivitzacions reivindicaren la denúncia d'aquells fets o, en cas que els interessats haguessin mort, l'efectuaren les seves vídues o hereus. Amb tot, un cop acabada la guerra gairebé totes les societats i negocis confiscats retornaren a mans dels seus legítims propietaris sense massa problemes, atenant que en aquells casos en què la implicació directa dels obrers en les col·lectivitzacions fou rellevant, la sort d'aquests quedava a les mans de la voluntat expressa dels propietaris, en decidir si continuaven a l'empresa o si eren acomiadats.

Molts agricultors també veieren confiscats els seus carros, les collites i els estris de treball, així com força entitats que després de la guerra formularen els seus corresponents expedients de descol·lectivització. Un cop acabada la guerra, és un fet que la majoria d'empreses i negocis col·lectivitzats no experimentaren cap alteració anormal en el seu ritme de producció per aquella raó.

L'any 1939, de les trenta-tres instàncies presentades a la Delegació d'Indústria de Tarragona per a sol·licitar la instal·lació de noves indústries o de maquinària, nou eren d'industrials reusencs relacionats amb el sector de la fruita seca. Quant a concedir l'autorització, tindria molt a veure quins eren els antecedents politico-socials dels interessats, i això depenia de l'informe favorable o desfavorable emès pel Sindicat Vertical del Ram.

Sol·licitant	Tipus d'indústria
José Llopis Borrás	màquina esclofol·ladora d'avellanes
Jaime Martí Català	taller de manyà d'obres (no sol·licita importació)
Jaime Martí Català	manyà d'obres
Hijos de José Sabater	màquina esclofol·ladora d'ametlles
Miguel Freixa y Vila	terrissaria
José Franch Pascual	esclofol·ladora d'avellanes
José Franch Pascual	molí i premsa hidràulics per estació d'oli d'oliva
Pascual Ripoll Nabra	encuny d'articles de bijuteria i semblants
Miguel Pi i Donat	lleixius i els seus derivats en insecticida
Joan Busquets Crusat	esclofol·ladora d'avellanes

Font: elaboració pròpia a partir del BOP, 9 d'agost de 1939.

²⁷ BOP, 9 d'agost de 1939.

Durant la primera meitat de la dècada dels quaranta, l'economia reusenca, com la de la resta de l'estat, no va aconseguir sortir de l'ostracisme. Aquesta es va reduir únicament a mantenir el sector industrial tradicional a l'entorn de la riquesa agrícola, tal com demostren els permisos d'ampliació d'instal·lacions o adquisició de noves màquines sol·licitats per empresaris de Reus al llarg de la dècada dels quaranta.

Any	Sol·licitant	Tipus indústria
1942	S. A. Reusense de Preparados Alimenticios	hidrogenació de grasses
1943	Establiments Fèlix Gasull	olis vegetals i altres llavors oleaginoses (sense poder obtenir sota cap concepte oli d'oliva)
1944	Exportadora del Agro Español, S. A.	ampliar maquinària esclofolladora d'ametlles
1944	Hijo de Miguel Alimbau Minguell	ampliar maquinària esclofolladora d'ametlles
1944	Hermenegildo Padrell Fortuny	esclofolladora de fruita seca
1946	Sucesores de J. Piñol, S. L.	esclofolladora de fruita seca
1946	Juan Cochs Borrás	d'olis vegetals
1946	Miguel Ferré Arnavat	concentrats de mostos de raïm
1946	José Benet Ferré	esclofolladora de fruita seca
1946	Ramón Urgellés Grifoll	esclofolladora de fruita seca
1947	Hermenegildo Padrell Fortuny	ampliar indústria de fabricació d'oli
1947	Juan Cochs Borrás	ampliar indústria d'olis vegetals
1947	Isabel Llevat Sotorra	d'olis vegetals d'avellana i d'ametlles

Font: elaboració pròpia, a partir del BOP, 2 de març de 1948.

Dins dels canals oficials, les forces vives locals reusenques no varen recuperar la normalitat d'abans de la guerra malgrat els intents constants: eren temps de crisi i d'estancament. Ja abans d'acabar la guerra, alguns comerciants i empresaris reusencs refugiats a Sant Sebastià, una ciutat sota control dels nacionals, es començaren a mobilitzar per al seu retorn a llurs poblacions a punt de ser ocupades. L'empresari reusenc Enric Fontana i Grau va ser un home clau, juntament amb altres membres de les forces vives provincials, els quals es concentraren al local de la Cambra d'Indústria de Guipúscoa per a formar la primera comissió administrativa provisional franquista de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona. L'objectiu era reunir-se i començar a planificar la reconstrucció econòmica provincial davant de la imminent victòria dels nacionals.²⁸ L'empresari reusenc Enric Fontana i Grau va fer aleshores una aportació de 3.000 pessetes a títol de préstec personal i sense interès. Malgrat tot, l'autarquia els guanyaria la batalla durant força anys, tot i la grandiloqüència del discurs governamental per lloar l'autosuficiència del Règim: *España va a lograr su autarquía en materia de carburantes mediante una gasolina sintética, cuya fabricación ha sido ya declarada por el Gobierno "Industria de interés Nacional" [...] influirá en la reconstrucción de*

²⁸ Acta de constitució de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Tarragona, AHT.

*nuestra economía, a la que proporcionará un ahorro anual de cerca de ciento cincuenta millones de divisas [...]. Es inventor de este nuevo carburante don Alberto Elder von Filek.*²⁹

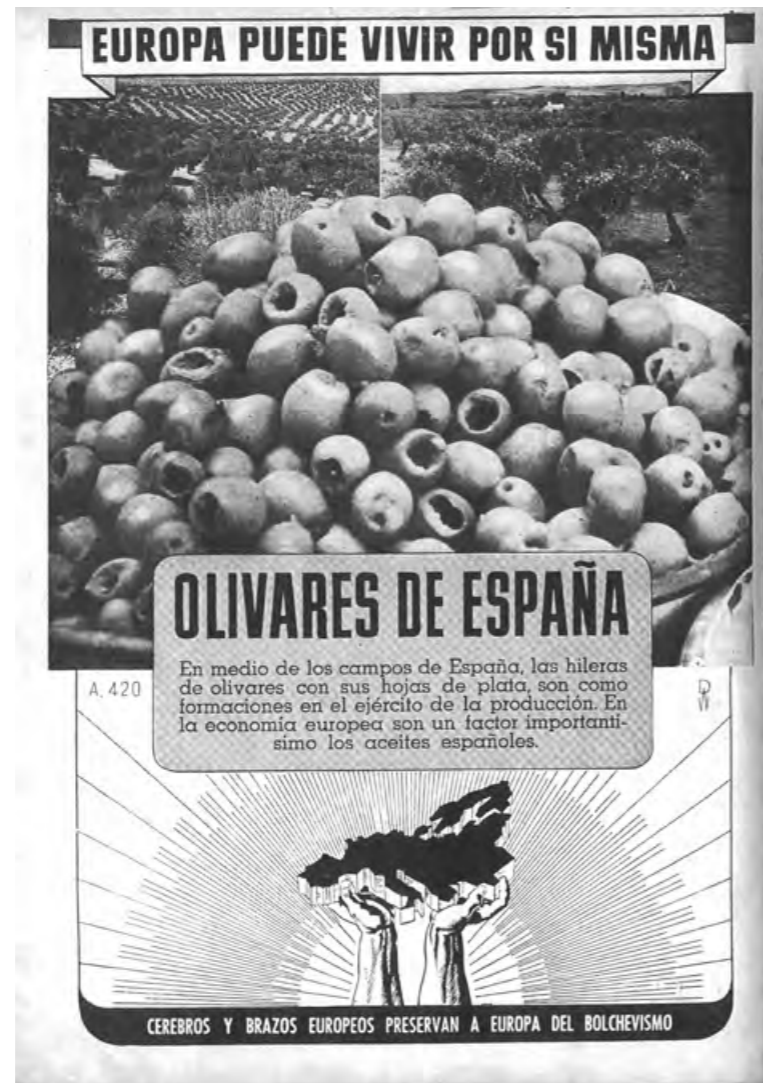
Les conseqüències socials i econòmiques de l'autarquia, en un clar intent de supeditar els fets econòmics als afers polítics va esdevenir un rotund fracàs, i sobretot perquè no va poder garantir l'abastament de la població tot repercutint sobre el sector de població més vulnerable. Si bé la importància agrícola de la província facilità una major disponibilitat de productes de la terra, també faria notar amb més intensitat els efectes de l'intervencionisme per part de la política de proveïments, totalment al marge de la realitat econòmica local. La difícil situació a la província de Tarragona pel que fa a la fruita seca, a més del vi i l'oli, empitjorava cada dia més, perquè encara que els dos primers productes fossin de lliure comerç, els seus preus resultaven del tot catastròfics.

Aquest context donaria ales a un mercat negre emprat per molts i moltes com l'alternativa a productes que els conductes oficials no podien proveir ni subministrar. L'austeritat i el sacrifici marcarien la vida quotidiana d'aquells anys en què l'estraperlo operava en tots els nivells de l'economia, des dels bàsics béns de consum, fins als subministraments industrials.

L'any 1939, el *Diario Español* es feia ressò de l'escàndol de l'anomenada "columna de aceite", nom que rebien els elements dedicats a revendre clandestinament l'oli de la província, organitzats a partir dels seus proveïdors habituals. Al poc temps d'acabada la guerra, la seva activitat era frenètica, la qual cosa va provocar la intervenció de les autoritats amb la detenció i ingrés a la presó de més de vint "negociantes", a qui es decomissà un total de 700 litres d'oli. Ben aviat, les autoritats no dubtaren en atribuir el problema als costums estraperlistes heretades dels "rojos".

Aquests individus s'apuntaven a una llista anomenada "del aceite" per a desplaçar-se a les zones de producció d'oli de les comarques tortosines, on l'adquirien d'amagat i el traslladaven a les capitals, especialment a Barcelona. L'oli es va arribar a pagar entre 14 i 20 pessetes el litre, quan el preu oficial de venda al públic era de 3 pessetes el litre. Tot i les detencions el fenomen anava en augment, la qual cosa pressuposa que els era molt rendible el negoci, malgrat els riscos a què estaven sotmesos. L'oli primer era transportat en llaunes, però arran de la vigilància constant aquestes foren substituïdes per d'altres preparades per fer menys embalum i camuflar-les dins de maletes amb gran destresa. Es donarien casos d'un gran enginy, com el de les dones estraperlistes anomenades "columnistas" que utilitzaven uns "corsés" i faixes especials, fetes amb llauna i adaptades al cos, on camuflaven entre dotze i quinze quilos d'oli. No podem oblidar que la circulació d'articles intervinguts sense guia era un atemptat contra el règim de taxes, fent extensible la responsabilitat als caps d'estació de ferrocarril, caps de la companyia de transports, amos de vehicles i conductors; per la qual cosa s'establiren serveis d'ordre públic de vigilància en els punts de sortida de les províncies. Amb un to burlesc, l'article acabava remarquant que "los trenes y los coches iban lubricados con el excelente aceite de nuestra provincia".

²⁹ *Diario Español*, 21 de gener de 1940.

Anunci *Europa puede vivir por si misma. Olivares de España*, publicat a la revista *Vértice* l'any 1943.

La riquesa agrícola de la zona de Reus, principalment pel que feia al conreu de l'olivera i de la patata, va convertir la zona de Reus i els pobles veïns en un proveïdor potencial de mercaderies clandestines per a circular dins del mercat negre. Les manipulacions de productes de primera necessitat també van ser força usuals. Un exemple és la denúncia de l'alcalde de Reus d'un dels seus mateixos regidors, per una greu infracció en l'aprovisionament del pa: *Tengo el honor de poner en su conocimiento que la alcaldía de Reus ha tenido que sancionar y denunciar a la Fiscalía Provincial de Tasas por falta muy censurable en la elaboración del pan en malas condiciones al concejal [...], al tiempo que propone a este gobierno la destitución de dicho individuo del cargo de referencia.*³⁰

Per a concloure.

La dècada dels anys quaranta ens situa de ple davant d'una dictadura amb una ideologia en moviment, sense un cos doctrinal sòlid i en construcció permanent, tant a nivell estatal i provincial com local.

La recuperació de postguerra, a tots els nivells, va estar sotmesa a les més greus conseqüències d'un Nou Ordre, autoritari, repressiu, intervencionista i, ben aviat, aïllat i sotmès al més pur ostracisme. Quant a la política, les directrius foren clares: aniquilar l'enemic i consolidar un

lligam inviolable amb les forces vives locals. Unes forces vives que aprofitaren la nova conjuntura per a recuperar l'ordre econòmic a partir del model d'abans de la guerra.

A la greu repressió política sobre la qual s'edificava el franquisme, cal sumar l'estancament econòmic a mercè d'una ineficàcia política d'aprovisionaments i unes fortes restriccions. Les actuacions relacionades amb la beneficència o la sanitat van esdevenir prioritàries per a les noves autoritats, massa ocupades per les disputes de poder i interessos particulars entre els capitosts locals. Mentre que, per exemple, la massa treballadora a través del "Sindicato Vertical", els joves amb les "Organizaciones Juveniles", o les dones amb la "Sección Femenina", passaven a ser l'objectiu primer de l'adoctrinament i l'enquadrament social del franquisme.

Es tractava d'una dictadura que va subordinar la reconstrucció econòmica a la seva pròpia supervivència política, basada en una forta repressió. I en aquest marc d'adversitat i "misèries", la vida quotidiana dels reusencs i reusenques continuava endavant i qualsevol excusa era bona per a fer una celebració, com quan uns joves jugadors d'hoquei del *Reus Deportivo* van portar a la ciutat de Reus la copa del III Campionat d'Espanya celebrat a Sant Sebastià l'any 1947. És curiós, però es va permetre ballar sardanes, una de les poques expressions culturals catalanes que el Règim va tolerar pel seu to innocentment folklòric: *Integraron el equipo campeón nacional, Vila, Casanova, Orpinell, Magriñá, Sardá, Sánchez y Tarragó [...]. A su regreso un recibimiento triunfal, y el 22 siguiente se les tributó en su honor un brillante festival en el Parque de Deportes. Con animado baile, sardanas y espléndido aperitivo.*³¹

Però no va ser fins ben entrada la dècada dels cinquanta que s'inaugurà un procés de canvi polític i econòmic al nostre país, amb l'obertura progressiva al món internacional. L'arribada d'un nou equip al poder, els tecnòcrates, i el famós pla d'estabilització que van impulsar el 1959, així com un canvi geopolític a mercè de la guerra freda, per fi deixava enrere l'autarquia i, en general, l'aïllament del franquisme; mentre que la repressió encara seria una realitat fins a la mort del dictador, l'any 1975.

TEATRO FORTUNY

REUS 9 de Junio de 1941

TEL. NÚM. 123

Il·ltre. Sr. Alcalde
Reus

Habiendo esta Empresa contratado para el día 11 de los corrientes, la Compañía Teatral, encabezada por Guillermo Marín interpretará la obra "Napoleón", inspirada por Benito Mussolini, y que recientemente en el Gran Teatro Liceo de Barcelona ha obtenido un grandioso éxito de público y de prensa, y siendo deseo de esta Empresa que el público de Reus acuda a testimoniar con su presencia el beneplácito de nuestra Ciudad al poder admirar esta admirable obra teatral, que solo las grandes Capitales pueden gozar de tal privilegio.

Es por lo que, Sr. Alcalde, que esta Empresa viene a rogarle que, por el Excmo. Ayuntamiento de su digna Presidencia, se haga todo lo que a su alcance esté para asegurar el éxito artístico de tan notable velada selecta.

Por Dios, por España y por su Revolución Nacionalindustrialista.

Telegrama d'una empresa d'arts escèniques a l'alcalde de Reus, referent a un espectacle al teatre Fortuny (juny de 1941).

30 AGA, Governació, caixa 2533. Carta del Govern Civil de Tarragona adreçada al subsecretari de Governació, el 18 de febrer de 1941.

31 *Bodas de oro Reus Deportivo, 1909-1959*, Reus, 1959, p. 135.

La plaça de Prim nevada.
25 de febrer de 1944.
Josep Prunera Sedó.

ARXIUS

- Archivo General de la Administración.
- Archivo Histórico del Partido Comunista.
- Archivo Militar Territorial Tercero de Barcelona (procediment judicial amb núm. de causa 000277/IV50).
- Archivo Militar Territorial Primero de Madrid (sumari 3888 - lligall 6701).
- Arxiu del CRAI, Biblioteca Pavelló de la República.
- Arxiu Històric de Tarragona (expedients processals d'Emiliano Fernández Castro, Pablo [Pau] Busquets Sans, Gerardo Beltran Climent i David Oriola Puig).
- Arxiu Municipal de Reus / Arxiu Comarcal del Baix Camp.
- Centro Documental de la Memoria Histórica.

FONTS ORALS (catàleg)

- Entrevista a familiars d'Andreu Teixidó Triquell.
- Entrevista a familiars d'Emiliano Fernández Castro i família "Beltran Tena".
- Entrevista a familiars de Josep Oriol Tost.
- Entrevista a familiars de Manuel Sánchez Masegosa i de María Silvente Alonso.
- Entrevista a familiars d'Antònia Borràs i de Numen Mestre.
- Entrevista a familiars de Francisca Escart Teixidó.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLÓ FILELLA, Antònia. *La sala llarga i altres escrits*. Reus: Ajuntament de Reus, 2009.
- AGUILERA CERNI, Vicente. *Iniciación al arte español de la postguerra*. Barcelona: Ed. Península, 1970.
- ALIX, Josefina. «L'artista impassible. Modest Gené i l'escultura de la seva època», dins *Modest Gené. Un escultor entre dos mons*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2011.

• AMORÓS, Xavier. *Temps estranys. Claroscurs en la llarga postguerra reusenca. Llibre primer, 1941-1950*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2000.

• AMORÓS, Xavier. *El camí dels Morts*, Reus: Pragma, 2006.

• ARASA, Daniel. *Años 40: los maquis y el PCE*, Barcelona: Editorial Argos Vergara, 1984.

• ARITZETA, Margarida. *El pou dels maquis. Els fets, els documents: Realitat i documentació d'una novel·la verídica*, Barcelona: Cossetània Edicions, 2013.

• ARNABAT, Ramon. «La represión: el ADN del franquismo español», a *Cuadernos de Historia* (Universidad de Chile), núm. 39, desembre de 2013 (consultable *online*).

• BENET, Josep. *Catalunya sota el règim franquista*, París: Edicions Catalanes de París, 1973.

• BIGORRA, M. Carme. *La Fira de Reus. De la «Feria Provincial de Muestras» a la «Fira Catalana del Consumidor» (1942-1992)*, Reus: Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 1992.

• *Bodas de oro Reus Deportivo, 1909-1959*, Reus, 1959.

• CAAMAÑO, Salvador. *Tarragona, 1936. Terror en la retaguardia*, Tarragona: Silva Editorial, 2022.

• CAMACHO, T. «Repressió a Tarragona en els primers anys del franquisme», dins *Franquisme a les comarques Tarragonines*, Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993.

• CAMPS, J. «La depuració del magisteri d'Alcover durant el primer franquisme», dins *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 117 (2010).

• CLARA, Josep. «La repressió franquista i la dona. El cas de Matilde Sabaté», a *Quaderns de la Selva*, núm. 15, 2003, p. 175-188.

• COCHS, Joan. *Éxito e infortunio de un hombre*, Reus: edició de l'autor, 1987.

• COLOMÉS FIGUERA, Lluís. «Els últims dies dels Patacons», a *Lo Pedrés. Butlletí Trimestral de Vilaplana*, núm. 86 (2021).

• DOMÍNGUEZ, Enrique. «Introducción al problema de las conductas estéticas durante el franquismo (1, 1936-1960)», dins *Arte, individuo y sociedad*, 3, 1990.

• DUCH, Montserrat. *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.

• ESPINOSA, F., VIÑAS, A. & PORTILLA, G. *Castigar a los rojos. Acedo Colunga, el gran arquitecto de la represión franquista*, Barcelona: Crítica, 2022.

• *Estudio Económico-Social de la Provincia de Tarragona*, 1946.

• FERRAN, Marc & MASSÓ, Jaume (coord.). *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2009.

• FERRÉ BALDRICH, Meritxell. «La repressió franquista contra les dones: el cas d'Elisa Cardona», a *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 2n quadrimestre de 2021 (format digital).

• [FRANCO BAHAMONDE, Francisco.] *Palabras del Caudillo*. Madrid: Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular, 1943.

• FRASER, Ronald. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la Guerra Civil española*, Barcelona: Planeta DeAgostini, 2005.

• GARCÍA MAROTO, Eduardo. *Aventuras y desventuras del cine español*, Barcelona: Plaza y Janés, 1988.

• HERNÁNDEZ BURGOS, C. & ARCO BLANCO, M. A. del. «Más allá de las tapias de los cementerios: la represión cultural y socioeconómica en la España franquista (1936-1951)», a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, núm. 33, 2011, p. 71-93.

• *Homenaje de Reus al Caudillo*, Reus: Artes Gráficas A. Rabassa, 1942.

• LLAURADÓ I BROS, Carles. «El maquis a la demarcació (1939-1952)», a SÁNCHEZ, Josep (coord.). *La provincia de Tarragona durante el franquismo (1939-1976)*, Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials del Camp de Tarragona, 1996.

• MAGRIÑÁ, Ester. «Els alcaldes i els 'seus' ajuntaments durant la primera dècada del Reus de postguerra: Reus, 1939-1949», dins *La Provincia de Tarragona durante el Franquisme (1939-1976). Política, societat i cultura*, Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials del Camp de Tarragona, 1996, p. 63-83.

• MAGRIÑÁ, Ester. «1939 i el retorn d'aquella 'moralitat' perduda», dins *Estudis de Salou*, recull 2 (1998).

• MAGRIÑÁ, E. *Entre l'economia de subsistència i l'intervencionisme polític: La província de Tarragona durant la postguerra*, Torroja del Priorat, 2003.

• MAGRIÑÁ, Ester. *Supervivència de postguerra. El cas de Tarragona*, Tarragona: Els Llibres del Consell, 2004.

• MAGRIÑÁ, Ester. «I l'endemà dels 15 de gener de 1939?», dins *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2010, p. 10-27.

• MASSÓ CARBALLIDO, Jaume. «Salvador Vilaseca i la creació del Museu de Reus (1932-1934)», dins *El Noucentisme a Reus. Ideologia i Literatura*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2002, p. 227-243.

• MARGALEF, Joaquim. *Una visió econòmica del llarg segle XX al Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre*, Tarragona, 2012

• MARÍN, Alberto. *Espanyoles en la resistència francesa, 1940-1945*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2019.

• MARIN SILVESTRE, Dolors. *Clandestinos. El Maquis contra el franquisme, 1934-1975*. Barcelona: Plaza & Janés, 2002.

• MARIN SILVESTRE, Dolors. *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciutadanes*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 2023.

• MARTÍNEZ, Manel. «Els maquis a les Muntanyes de Prades. La figura d'Emiliano Fernández Castro (1944-1947)», a *Aplec de Treballs* (Montblanc), núm. 32 (2014), p.193-206.

• MARTORELL, Alfons. *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993.

• MOLINERO, Carme & YSÀS, Pere. *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid: Siglo XXI, 1998.

• MOLINERO, Carme & YSÀS, Pere. *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic: Eumo, 1992.

• MORADIELLOS, Enrique. *La España de Franco (1936-1975)*, Madrid: Síntesis, 2000.

• OLAGUER, Victorià. «Arte de vanguardia», dins *Revista del Centro de Lectura* (Reus), quarta època, núm. 8, 1 de febrer de 1953, p. 91-92.

• OLIVÉ, Ceferino. «El arte figurativo triunfa de nuevo», dins *Reus. Semanario de la Ciudad*, núm. 593, 24 d'agost de 1963, p. 7.

• PASTOR ROLDÁN, Anna & BAIGET MORRERES, Axel. *Memòria final del projecte de documentació sobre la partida guerrillera dels Teixidors i la fossa de maquis del Mas del Puig de Marc*, Direcció General de Memòria Democràtica, 2022.

• PASTOR ROLDÁN, Anna & PEÑA MUÑOZ, Alba. *Memòria final del projecte de documentació de fosses del període de Guerra Civil i franquisme al camp de Tarragona: registre de morts i inhumacions vinculats a l'hospital de La Savinosa (Tarragona)*, Direcció General de Memòria Democràtica, 2021.

• PAYNE, Stanley. *El régimen de Franco*, Madrid: Alianza, 1987.

• PAYNE, Stanley. *Falange. Historia del fascismo español*, París: Ruedo Ibérico, 1965.

• PAYNE, Stanley. *El primer franquismo. 1939-1959. Los años de la autarquía*, Madrid: Historia 16 - Temas de Hoy, 1997.

• PIJOAN, Joan. *Història i present de l'exportació de fruita seca a Reus*, Reus: Cambra de Comerç, 2000.

• PRESTON, Paul. *Franco, Caudillo de España*, Barcelona: Grijalbo, 1994.

• PRESTON, Paul. *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*, Barcelona: Península, 1997.

• PRESTON, Paul. *El holocausto español. Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona: Debate, 2011.

• PRESTON, Paul. *Un poble traït. Corrupció, incompetència política i divisió social*, Barcelona: Editorial Base, 2019.

• PRESTON, Paul. *Arquitectes del terror. Franco i els artífexs de l'odi*, Barcelona: Editorial Base, 2021.

• RECASENS LLORT, Josep. *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2003.

• RECASENS MERCADÉ, Josep. *Pobra Espanya!*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1995.

• RECASENS, Josep. *Cartes a un falangista. Reus 1940-1947*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2001.

• RIQUER, B. & CULLA, J. B. *El franquisme i la transició democràtica*, Barcelona: Edicions 62, 1989.

• RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Saturnino. *El NO-DO, catecismo social de una época*, Madrid: Universidad Complutense, 1999.

SALCEDO MILIANI, Antoni. *L'art del segle XX a les comarques de Tarragona*, Tarragona: Diputació de Tarragona i altres: 2001.

• SAMARRA, Frederic. *El fusell contra la ploma: Ferran Fontana Grau (1893-1939). Un exponent reusenc del genocidi ideològic i cultural franquista* (treball inèdit).

• SÁNCHEZ AGUSTÍ, F. *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort de Caracremada*, Lleida: Pagès Editors, 1999, p. 259.

• SOLÉ BARJAU, Queralt. «Executades. Dones afusellades pel franquisme a Catalunya», a *Memòria antifranquista del Baix Llobregat*, núm. 19, 2019, p. 55-59.

• SOLÉ i SABATÉ, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona: Edicions 62, 1985.

• SORONELLAS, M. (coord.), *Aquí es ve a triar! Els magatzems de fruita seca de Reus i el treball de les dones*, Reus: Arxiu històric Municipal de Reus, 2003.

• SUBIRATS PIÑANA, Josep. *Les Oblates, 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, Valls: Cossetània, 2006.

• THOMÀS, J. M. «José María Fontana Tarrats, de Reus a Tarragona... passant per l'Espanya Nacional (1938-1943)», dins *Reus, 1939. Any de la Derrota*, Reus: Institut Municipal de Museus de Reus, 2010.

• TORAN, Rosa. *Vida i mort dels republicans als camps nazis*, Barcelona: Proa, 2002.

REFERÈNCIES ONLINE

• <http://lab.rtve.es/historia-rne/1940/>

• <https://www.lopedris.cat/historia/historia-local>

• «Relació de les víctimes de la repressió franquista entre els anys 1939 i 1948 enterrades al cementiri de Tarragona».

INSTITUT MUNICIPAL
REUS CULTURA

Generalitat
de Catalunya

Diputació Tarragona